

ZRÍNYI MIKLÓS NEMZETVÉDELMI EGYETEM

Doktori Tanácsa

**Törökország helye, szerepe a fekete- tengeri térség stabilitásában,
különös tekintettel a török hadsereg szerepére az ország életében**

Ph.D. értekezés tervezet

Készítette: dr. Vörös Tibor
BCE
Védelemgazdasági
Tanszék

Témavezető: dr. Nógrádi György
BCE
Védelemgazdasági
Tanszék

Budapest, 2005.

T A R T A L O M

<u>1. A vizsgálat indokltsága a tudományos probléma megfogalmazása</u>	5
1.1. Hipotézisek	12
1.2. A vizsgálat módszere	14
1.3. Korlátozó feltételek	17
1.3.1. A vizsgálat területi hatálya	17
1.3.2. Gazdaság, gazdaságpolitika	18
1.4. Az iszlám szerepe	20
1.5. Általános összefüggések	25
<u>2. A hadsereg szerepe a török társadalomban</u>	32
2.1. A hadsereg és a társadalom kapcsolata	34
2.2. A kemálizmus hatása napjainkban a hadseregre, illetve Törökország politikai életére	39
<u>3. Törökország geopolitikai helyzetéből adódó összefüggések</u>	38
3.1. Egy ország a világ jelenlegi 3 fő veszélyzónájának ütközési pontjában; - ahogyan Törökország önnön helyzetét látja	48
3.1.1. Az európai szomszédok	
3.1.2. A mai görög-török viták főbb összetevői	50
3.1.2. Bulgária	55
3.1.3. Oroszország és Ukrajna	56
3.2. A XXI. század egyik lehetséges gyújtópontja a Kaukázus	57
3.3. Egy reményteljes kezdeményezés: a szub-regionális integráció A Fekete-tengeri Gazdasági Együttműködési Szervezet (BSCE)	67
3.4. Török-amerikai kapcsolatok a hidegháború lezárulása után	62
3.5. Törökország és a közel-keleti konfliktus	74
3.5.1. A palesztin-izraeli konfliktus	74
3.5.2. Irak, Irán	75
3.5.3. 2001. szeptember 11. – A fordulópont	77
3.5.4. A Közel-Kelet és az ivóvíz problémája	79
<u>4. Törökország és Európa</u>	82
4.1. Törökország és az EU	86
4.2. Meddig jutott az EU-hoz való közeledés folyamata?	89

4.3. A hadsereg, a kurd kérdés és az emberi jogok	97
4.4. Gyorsított demokratizálódási folyamat az EU-hoz való közeledés érdekében	101
4.5. Az ország alkotmányos rendjének átalakítása	104
4.6. Törökország és az Európai Biztonsági és Védelmi Politika	107
<u>5. A török hadsereg a megújuló Törökországban</u>	111
5.1. A török hadsereg modernizálásának főbb elemei	
5.2. Külső kihívások	
5.3. A belbiztonságot veszélyeztető tényezők	
<u>6. Következtetések: Törökország stratégiai jövője európai nézőpontból, illetve a török hadsereg szerepe e jövőképben</u>	
6.1. Munkahipotéziseink a gyakorlat fényében	
6.2. A munka gyakorlati eredményei	
6.3. Új tudományos eredmények	
<u>Felhasznált irodalom</u>	128

TÉRKÉPEK, TÁBLÁK JEGYZÉKE

1. sz. ábra: Törökország az új nemzetközi környezetben	25. oldal
2. sz. ábra: A Fekete-tenger keleti partvidéke	28. oldal
3. sz. ábra: Faji és nyelvi sokszínűség a kaukázusi régióban	46. oldal
4. sz. ábra: Meglévő, illetve tervezett olaj és gázvezetékek	54. oldal
5. sz. ábra: A Kaukázus	58. oldal
6. sz. ábra: Örményország és a vitatott területek	62. oldal
7. sz. ábra: Grúzia és a környező államok	63. oldal
8. sz. ábra: Azerbajdzsán és a nakichevani enkláv	65. oldal

1. A vizsgálat előzményei, indokoltsága

2004 májusában hazánkkal együtt tíz állam csatlakozott az Európai Unióhoz. A csatlakozó államok zöme egyben a NATO-nak is tagja. S várhatóan még az évtized folyamán ugyancsak csatlakozik az újonnan NATO-taggá vált Románia, illetve Bulgária is, - ezzel úgy tűnik, kezdenek kialakulni az új évezredre jellemző új geopolitikai elrendeződés körvonalai. Itt szándékosan nem alkalmazzuk az Európa kifejezést, hiszen már most látható, hogy a hagyományos „Európai” vagy „Ázsiai” kategorizálás nem alkalmas az újonnan alakuló erőcentrumok jellemzésére. Legjobb példa erre éppen Oroszország, amelyet részben földrajzi értelemben, de leginkább kultúrája, hagyományai és főleg gazdasági, politikai és társadalmi aspirációi alapján elsősorban európaiként jellemeznének, — mégis belátható időn belül nem fog e csoportosuláshoz csatlakozni, — viszont valószínűleg meghatározó szerepe lesz századunk Ázsiában kibontakozó eseményeinek alakulásában.¹

Az elmúlt másfél évtizedben a politikatudomány lázasan vizsgálta a Szovjetunió implóziója következtében kialakult, kialakuló új nemzetközi hatalmi, biztonságpolitikai rendszert.² Hazánkban is, mint mindenütt a világon sokoldalúan elemezték a bipoláris világrend megszűntének következményeit, — illetve az USA-nak mint egyedüli szuperhatalomnak a felemelkedését. S mivel a Bush adminisztráció a történelmi pillanat adta lehetőség kiaknázásához rendkívül agresszív módon fogott hozzá, — minden ellenvéleményt, ezt korlátozó nemzetközi szabályt vagy intézményt lesöpörve, erőszakolja keresztül akaratát, — a világ közvéleménye, de főként („a régi”) Európa folyamatosan és döbbenetesen az USA-ra figyel. A nemzetközi terrorizmus elleni harc fügefalevele egyre kevésbé fedi el, hogy — „az, aki nincs velünk, az ellenünk van”, (sőt, az a terror támogatója s így akár jogos célpont is) — elve a napi politika szintjén, valamint, a preventív háború életveszélyes doktrínájának, sőt gyakorlatának megjelenése azzal fenyeget, hogy elvész a huszadik század nemzetközi együttműködésének legfontosabb eredménye. Ez pedig az ENSZ legfontosabb alapelve, azaz hogy az államok az egymás közötti kapcsolatokban lemondanak az erőszak alkalmazásáról, illetve az azzal való fenyegetésről. A csak magára figyelő, követelődző, ígérető, vagy éppen fenyegető amerikai magatartás arra készítette a világ országainak zömét, hogy érdekeit az USA új szerepének viszonylatában értékelje át.

---

¹ Oroszország és Európa. Orosz geopolitikai szöveggyűjtemény (szerk.: Ljubov Siselina és Gazdag Ferenc), Zrínyi Kiadó, Budapest, 2004

² P. Goble: The end of the Former Soviet Union, RFE/RL, 1998. szeptember 21.

Mindezek következtében a látszat az, mintha csak e történések lennének lényegesek, a világ csak az USA viszonylatában lenne fontos.

Ez azonban koránt sincs így. Amerikai adminisztrációk jönnek és mennek, koncepcióik gyorsan változhatnak. Egy olyan ország, mint hazánk számára azonban a mindenkori hegemonhoz való illeszkedés mellett, — legalább ilyen fontos, hogy a környezetében lejátszódó, hosszú távú világpolitikai, geopolitikai trendek alakulását is folyamatosan figyelemmel kísérje, megértse, elemezze.

Ugyanis jelen világunk, s e geopolitikai környezet jellemzője, hogy itt nagyon sok a politikailag, gazdaságilag, etnikailag rendkívül instabil környezetben fekvő, illetőleg gazdasági – társadalmi problémáik miatt maguk is bizonytalan helyzetben lévő államok. Különösen jellemző ez például a Szovjetunió utódállamaira, beleértve a volt déli tagköztársaságokat. A Fekete-tenger vidékével kapcsolatban, amely földrajzilag igen közel van hazánkhoz, szinte minden olyan nemzetközi problémát megtalálhatunk, ami megalapozhatja azokat a konfliktus-forgatókönyveket, melyek szerint az a Szovjetunió utáni csipkerózsika álmából felriadva a problémák tengere lett.³ A fekete-tengeri országok politikai, gazdasági, sőt identitásbeli útkeresésében egyre fontosabb szerepet játszik Törökország, amely eddig az egyetlen NATO-országgént a nyugati (és amerikai) érdekek öre volt a régióban. Most az új, Szovjetunió utáni helyzetben amellet, hogy változatlanul, lázas igyekezettel követi az eddigi legfontosabb célját, — tehát azt, hogy EU-tagga válás révén a teljes európai ország státuszát elérje, — hirtelen teljesen új lehetőségeket lát maga előtt, melyek révén a térség meghatározó hatalmává válhatna, mind gazdasági, mind politikai, szempontból.⁴ Fontos itt emlékeztetni arra, hogy katonai szempontból már de facto létezik ez a meghatározó szerep, hiszen hadserege már most a legnagyobb nem-amerikai haderő Európában, míg a lakosság jelen növekedési trendjét alapul véve, mintegy tíz év múlva az EU legnépesebb országa lehet. Persze, csak ha létrejön a hön óhajtott tagság.

Azt is látni kell, hogy Törökország az egész körülötte lévő mai forrongó világot a már elkezdődött jövő nagy lehetőségeként fogja fel. Ugyanakkor tisztában van azzal is, hogy részben a régről maradt problémák, részben a jelenleg minden irányban zajló, vagy az éppen csak

---

³ Molnár Andrea: Törökország a megváltozott biztonsági környezetben, Új Honvédségi Szemle, 1998/3.

⁴ Özal Turgut: Turkey in Europe & Europe in Turkey, book, 1993-2005., John Mark Ockerbloom

elkezdődött változások, folyamatos és jelentős veszélyt is hordoznak, akár a régió túlmutató dimenzióban is.⁵ Törökország ezért, — mint azt majd részletesen is tárgyalni fogjuk, — úgy értékeli saját régióbeli szerepét, mint aki képes a nyugati értékrend keleti terjesztőjeként az átalakulási folyamatokat „jó irányban” befolyásolni, s a világ egyik legforrongóbb régiójában a nagy konfliktusoknak elejét venni, illetve – a Nyugat egyik legnagyobb jelenlegi félelmét, — a harcok iszlám előretörését megakadályozni. Joggal hivatkozik Törökország arra, hogy e téren több mint fél évszázada, sikeresen gyakorolja azt, ami elméleti szempontból a kör négyszögesítésének tűnne, — a száz százalékosan iszlám államot, ami teljesen világi alapon működik.⁶

Most hogy Törökország egyre erőteljesebben követeli az EU-ba való beengedését, gyakran hivatkozik arra, hogy csak ő képes Európát az iszlám jelenlegi, s Paul Kennedy jövőképe után még riasztóbbnak tűnő előzönlésétől megvédeni. De ennek ára Törökország EU-tagsága. Akkor majd Törökország lesz a híd, melyen keresztül a nyugati értékrend keletre áramolva megszelídíti (felhívítja, szekularizálja) a mai harcok, Nyugat-ellenes iszlámot. A baj csak az, amit az ötlettől fanyalgó nyugat-európai elemzők úgy fogalmaznak meg, hogy ha leengedjük a hidat, ki tudja, hogy vajon azon a hídon milyen irányú lesz a forgalom: vajon a nyugati szemlélet áramlik keletre rajta, vagy inkább az iszlám roham előtt nyílik-e meg az út?

A külső és belső bizonytalanság miatt nem kizárhatóak a váratlan, kedvezőtlen irányú bel- vagy külpolitikai események, fordulatok bekövetkezése sem, amelyek a közelség folytán hazánkra nézve közvetlen is hatással lehetnek.

A Fekete-tenger vidékével kapcsolatban, amely földrajzilag igen közel van hazánkhoz, szinte minden olyan nemzetközi problémát megtalálhatunk, ami megalapozhatja azokat a konfliktus-forgatókönyveket, melyek szerint az a Szovjetunió utáni csipkerózsika álmából felriadva a problémák tengere lett.⁷ A fekete-tengeri országok politikai, gazdasági, sőt identitásbeli útkeresésében egyre fontosabb szerepet játszik Törökország, amely eddig az egyetlen NATO-országgént a nyugati (és amerikai) érdekek őre volt a régióban. Most az új, Szovjetunió utáni helyzetben amellet, hogy változatlanul, lázas igyekezettel követi az eddigi legfontosabb célját, — tehát azt, hogy EU-tagga válás révén a teljes európai ország státusát elérje, — hirtelen

⁵ Asmus Roland – Larrabee D.-Ian Lesser: *New Challenges, New Tasks, Mediterranean Security* Vol. 44. pp. 25-31., 1996/5.

⁶Bárdos-Féltoronyi Miklós: *Közép-Ázsia geopolitikai helyzete, játékosai és játszmái*, Elektronikus Periodika Archivum, 2002/13., Korunk

teljesen új lehetőségeket lát maga előtt, melyek révén a térség meghatározó hatalmává válhatna, mind gazdasági, mind politikai, szempontból.⁸ Fontos itt emlékeztetni arra, hogy katonai szempontból már de facto létezik ez a meghatározó szerep, hiszen hadserege már most a legnagyobb nem-amerikai haderő Európában, míg a lakosság jelen növekedési trendjét alapul véve, mintegy tíz év múlva az EU legnépesebb országa lehet. Persze, csak ha létrejön a hön óhajtott tagság.

Az anyag lezárásakor időre különösen felerősödött a török tagsággal kapcsolatos vita, hiszen a folyamat meghatározó szakaszába érkezett a tekintetben, hogy oly sok évi halogatás után végül dönteni kellett, hogy Törökország megkezdheti-e a csatlakozási tárgyalásokat, amelyek, — ha egy hosszú folyamat után, de — elvezetnek a teljes jogú tagsághoz. Vagy meg tudja, (meg meri-e) Európa tagadni amit megígért, s amit török részről úgy éreznek, kiérdemeltek.⁹ S bár a döntés pozitív volt, de a nyilvánvalóan messzi megvalósulás nagy csalódás a törököknek.

2. A tudományos probléma megfogalmazása

Egy-egy válság „kezelése” akkor és attól lehet viszonylag eredményes, ha az ilyenek esetleges bekövetkezésére felkészülünk, és számba vesszük az arra való reagálás leghatékonyabb módszereit és formáit.

A délszláv válság és általában a balkáni probléma összefüggéseit, tanulságait, illetve a Balkán jövőjére vonatkozó hipotéziseket illetően szinte áttekinthetetlenül gazdag hazai és nemzetközi irodalom áll a kutatók illetve a gyakorlati szakemberek rendelkezésére. Ugyanakkor a vizsgált régió – melynek egyébként több országa fontos szereplője a balkáni eseményeknek is, — illetve a balkánit részben átfedő, részben azzal szomszédos terület, — jelenére, jövőjére vonatkozó lehetséges scénáriók — illetve ezek hazánkra gyakorolt esetleges hatásait tekintve, viszonylag igen kisszámú vizsgálat, elemzés született csak, s zömükben azok sem hazai szerzők tollából.

---

⁷ Molnár Andrea: Törökország a megváltozott biztonsági környezetben, Új Honvédségi Szemle, 1998/3.

⁸ Özal Turgut: Turkey in Europe & Europe in Turkey, book, 1993-2005., John Mark Ockerbloom

⁹Frits Bolkenstein a brüsszeli bizottság holland tagja a felerősödött iszlám- (és török) ellenesség jeleként odáig elment, hogy azt állította, hogy Ankara felvétele hiábavalóvá tenné Bécs 1683-as felszabadítását. Ld. Napi Világgazdaság. 2004.09.09.

Hiszem ezért, hogy a politológiai kutatások e „periféria területnek” számító országairól időszerű egy olyan **elemzés** elkészítése, amely számba veszi jelen helyzetük, fejlődésük, társadalmi problémáik és külkapcsolataik helyzetét, ellentmondásait. **Megkísérli felvázolni a lehetséges fejlődési utakat, bemutatja a veszélyforrásokat, illetve kitér arra is, hogy a regionális és szub-regionális együttműködés mennyiben lehet az eszköze a veszélyforrások csökkentésének, és mennyiben lehet serkentője a részes államok közötti hatékony, közös fejlesztéseknek.**

Mivel azonban az egész térség helyzetének alakulásában meghatározó jelentőségű az, hogy Törökország milyen utat választ a maga számára, illetve, hogy ennek következtében milyen irányban befolyásolja majd a régió helyzetének alakulását, ezért vizsgálatunk központjában a török társadalmi, gazdasági, politikai folyamatoknak a megértése kell, hogy álljon. Mindezt pedig egy olyan történelmi pillanatban amikor Törökország és a török társadalom alapvető változásokon megy át. E változások olyan nagy horderejűek, hogy eredményükként — szerencsés esetben — egy egészen új Törökország jöhet létre, amely regionális befolyását nagyjából az európai érdekek mentén gyakorolná. Jelenleg azonban komoly eshetőségét láthatjuk egyéb forgatókönyveknek is, melyek szerint a tágabb értelemben vett fekete-tengeri régió a huszonegyedik század meghatározó veszélygócává válhat.¹⁰

Ezért **indokoltnak, és aktuálisnak** tartottam egy olyan vizsgálat elvégzését, amely segíthet **megérteni** azokat az **erőket és mozgató rugókat** melyek Törökország, illetve a régió helyzetét, jelenét és jövőjét befolyásolják, alakítják. Természetesen a fekete-tengeri régió országainak történelmi léptékű átalakulása nem csupán Törökország viszonylatában értelmezendő, ezen országok társadalmi-politikai folyamatainak szoros interdependenciáján túl meghatározó az a kibontakozó sokszereplős nagyhatalmi játszma, melyben a legfontosabb szerepeket az USA, Oroszország, Kína, illetve az EU játsszák, míg Törökország, Ukrajna, vagy Irán, illetve egyéb érdekelt országok, csak valamelyik főszereplőhöz csatlakozva érvényesíthetik majd érdekeiket.¹¹ De számunkra Törökország azért a legfontosabb, mert az EU-tagságra aspiráló **törökök képviselhetnék a régióban leginkább az európai és ezen belül a magyar érdekeket is.**

¹⁰ Tocci Natalie: 21st Century Kernalism, Brussels, 2001., Centre for EU Political Studies

¹¹ Shaffer Brenda: It's not about ancient hatreds, it's about current policies: Islam and stability in the Caucasus, CEPS (Centre for EU Studies), 2005/1., Harvard University

Különböző előrejelzések egyetértenek abban, hogy a jelen század közepe táján várhatóan a közel-keleti olajtermelés súlypontja egyre inkább áthelyeződik a Fekete-tenger vidékére. Ennek **stratégiai jelentősége**, — különösen Európa számára óriási. Az pedig nemcsak nyilvánvaló, de kézzelfogható jelei már ma is látszanak, hogy ez a régiót a nagyhatalmi érdekek összeütközésének színterévé teszi.

Törökország, amely részben határos a régió számos államával, részben etnikai, vallási, nyelvi kötelékek fűzik az államok, illetve népek többségéhez, hatalmas ütőkártya lehetne az EU kezében a fent említett hatalmi játszmában. Feltéve persze, ha addigra sikerülne megtalálni azt a varázsfórmulát, amellyel Törökország úgy válhatna az EU tagjává, hogy egyik fél se érezze úgy, hogy túl sok áldozatot vállalt a célért.

Visszatérve tehát az alapgondolathoz; **a huszonegyedik században, Törökország szerepe meghatározóan fontos lesz biztonságpolitikai szempontból egész Európa, s ezen belül hazánk szempontjából.**

Ezért fontosnak érezzük **feltérképezni és elemezni** a Törökországban lezajló társadalmi, politikai, gazdasági változásokat, illetve a hadsereg sajátos szerepének **vizsgálatát** e folyamatokban.

Törökország esetében fontos **megértenünk** azt az igen sajátos és egyedi folyamatot, amely a bukott Ottomán birodalomból modern világi államot hozott létre, és amelyben a hadsereg olyan különös módon vesz részt a társadalom életében, mint sehol máshol a világon. Ezért a hadsereg társadalom-szervező, társadalom-alakító szerepét külön is vizsgálnunk kell, hiszen az e viszonyokban jelenleg zajló alapvető változások, magában a társadalmi rendben is változásokat eredményeznek.

E vizsgálódások legnagyobb veszélye tudományos szempontból e **folyamatok zömének jelen idejűségében** rejlik. Minden tudomány előszeretettel vizsgál már lezáródott, befejeződött folyamatokat. A társadalomtudományokban azonban időnként **vállalni kell a jelen idejű folyamatok elemzéséből fakadó veszélyeket is**, éppen e kutatások sürgető fontossága érdekében. Hiszen a tudomány legfőbb feladata nem elsősorban, vagy csupán a

---

múlt eseményeinek fontos feltárása, hanem legalább ilyen fontos, hogy a jelen, sőt a jövő nagy kérdéseiben segítsen eligazodni, azokhoz adjon alternatívákat.

1.1. Hipotézisek

1. A török hadsereg sajátos történelem és társadalom alakító szerepe egy bizonyos történelmi—politikai, illetve társadalmi, külső és belső feltételrendszerhez kötött volt. Így a török hadsereg sajátos társadalom-szervező-vezető szerepe Törökország elmúlt nyolcvan éves történelmében, olyan **egyszeri és megismételhetetlen eseménysor**, amely nem szolgálhat mintául más államok számára, — illetve, ami ennél fontosabb, valószínű, hogy a feltételrendszer alapvető megváltozása következtében maga is alapvetően megváltozik.
2. Az a körülmény, hogy a majdani EU—csatlakozást ma mindennél fontosabbnak tartó Törökországban nyolcvan év után az indirekt, de lényegében katonai vezetés gyors ütemben adja át helyét a demokratikus erőknek, paradox módon **nem csak a demokrácia erősödését eredményezi/ eredményezheti, hanem azt is, hogy a hadsereg által eddig is csak tűzzel—vassal visszaszorított olyan erők is előretörhetnek, mint az iszlám fundamentalizmus, a pán—török aspirációk, illetve a kurd függetlenségi törekvések.**
3. Az ország az EU-csatlakozás megkövetelte demokratikus átalakítása egy ilyen negatív forgatókönyv bekövetkezése esetén azt eredményezhetné, hogy az amúgy is a világ három jelenlegi legfontosabb veszély-gócának ütközőpontjában lévő Törökország az eddigiektől eltérően e veszélyeket **nem tompítaná, hanem az eseményekben vélt, vagy valós érdekeinek megfelelően részt vállalva felerősítené ezeket a veszélyeket.** Az is nyilvánvaló persze, hogy mindez nem jelentheti azt, hogy a török társadalom régóta esedékes demokratizálódásának elmaradásával, elhalasztásával kellene feloldani ezeket az ellentmondásokat.
4. Mivel pedig az általam vizsgált fekete-tengeri régió egészére az óriási elfojtott feszültségek, nyílt vagy állandóan kitörni készülő ellenségeskedések, illetve az a jellemző, hogy az ellentétek jelentős részének szinte megoldhatatlannak tűnik a

politikai rendezése, könnyen belátható, hogy *a régió minden bizonnyal a XXI. század egyik fő veszélyzónája marad*, sőt az olajtermelés súlypontjának két-három évtizeden belüli ide történő áttolódásával ez még fokozódhat is. Ez közvetlen veszélyt jelenthet egész Európa, az EU, illetve hazánk számára is. Ezért a törökországi, illetve a Fekete-és Kaszpi-tengeri folyamatokat egyre intenzívebben kell figyelemmel követnünk saját biztonságunk érdekében is.¹²

1.2. A vizsgálat módszere

Bár az **empirikus vizsgálatok** minden kutatás meghatározó elemét kell, hogy képezzék, a politológia specifikus jellege azonban szükségessé teszi, hogy egy-egy kérdést több módszerrel, — **történeti, levéltári, illetve sajtó-elemzési** módszerekkel is megvizsgáljunk, s kapott következtetéseinket **szintetizálva is** megfogalmazzuk.

Ezen túlmenően munkámban továbbra is felhasználok a különböző politológiai, biztonságpolitikai **nemzetközi konferenciákon** megnyilvánuló, vagy azokból leszűrhető következtetéseket, illetve ahol lehet **személyes konzultációkat** is folytatok nemcsak a rokon témákkal foglalkozó külföldi szakértőkkel, de a részt vevő török, illetve EU-országbeli képviselőkkel is.

A napi hírek, az írott és elektronikus sajtó esetében különösen fontos a **forráskritika**, hiszen az államok közötti kapcsolatokról szóló szinte bármilyen anyagra döntő hatással bír az anyag szerzőjének nézet- és érdekrendszer. Országok, népek, népcsoportok kapcsolatai mindig rendkívül összetettek, szövevényesek. Évszázadok kódébe vesző hivatkozások, jogok, kölcsönös igazságtalanságok, sérelmek, szövetségek és árulások, hősi legendák adta „történelemből” s a részérdekek pillanatnyi változásaiból, valamint kölcsönös bűnök, sőt gáztettek sűrű szövevényéből áll össze egy-egy régió országainak, népeinek kapcsolatrendszer.¹³

¹² Enöglü Haluk, Security Problems of Turkey, BKÁE Védelemgazdasági Tanszék, Szakdolgozat, 2000.

¹³ Kadioglu A.: The Paradox of Turkish Nationalism and the Construction of Official Identity. In: Sylvia Kedourie (ed) Turkey. Identity, Democracy, Politics. London Portland 1998

Szomorú, de szinte mindenütt igaz, hogy két mai szomszéd nép emlékezetét, s egymáshoz való viszonyát mára annyi egymás ellen elkövetett bűn terheli, amit csak a mai együttműködéshez fűződő nagyon erős érdekek képesek kordában tartani.

Ahol az együttműködéshez fűződő napi, — elsősorban gazdasági érdekek — a meghatározóak, ott a történelmi sebek felejtődni látszanak (legalábbis a mindennapokban) Ennek legjobb példája talán a II. Világháború utáni német-francia együttműködés, illetve az EU kiterjedése kontinensünkön. Ahol ezek az érdekek nem oly nyilvánvalóak, ott a régi reflexek működnek, — azaz az államok, népcsoportok, egymás ellenében, egymás rovására vélnek/igyekeznek előnyöket megszerezni.

A vizsgálat tárgyát képező régió országai e két magatartás-forma között lavíroznak. Miután mind a NATO-hoz, de különösképp az EU-hoz való csatlakozás útja igen hosszúnak, sőt helyenként meglehetősen bizonytalanak is tűnhet egy-egy ország esetében, így azok ma még gyakran hánykolódnak a kooperáció illetve az egyoldalú előnyszerzés (nacionalizmus) érv- és eszközrendszerei között.

Mindez persze alapvetően meghatározza állásfoglalásaikat is egy-egy adott témában, illetve egy-egy adott pillanatban. A témával foglalkozó kutatónak ezért egy hivatalos nyilatkozat, vélemény, interjú, vagy cikk értelmezésénél mindig figyelembe kell vennie azt is, hogy ki, mikor és hol mondta vagy írta, illetve a véleményen túl van-e annak üzenet jellege a szomszédok, vagy az áhított szövetségek felé. Sajnálatos módon Kelet -Európában mai napig fennmaradt az a közös szocialista múltból örökölt gyakorlat, melyben országok vezetése, politikusok, pártok, stb. a sajtón keresztül küldenek nyílt vagy kódolt üzeneteket egymásnak. Az ilyen kampányok jellegzetessége, hogy ha ezt „nemzeti ügynek” tekinti vagy kiálltja ki egy-egy politikai érdekcsoport, akkor azt szinte általánosan „bocsánatos bűnnek” tekintik, hogy az igazság vagy igazságosság szempontjai – finoman fogalmazva – háttérbe szorulnak.

A források objektív értékelésének nehézségeit tovább súlyosbítja az a Kelet-Európában még mindig erősen jelenlévő szocialista újságírói szerepfelfogás, amely a politikát nem hírként közli, de maga is csinálni, befolyásolni akarja, s az eseményeket nem objektíven, hanem saját vágyai, szimpátiái, vagy ellenszenvai szemüvegén keresztül módosulva/torzulva közli.

Mindezekén túl, azonban mint ezt már említettük, a kutató legfőbb problémáját egy ilyen napjaink eseményeit górcső alá vevő vizsgálatnál annak jelen idejősége, — ***a tanulmány kidolgozásával párhuzamos eseménytörténete*** teszi nehezzé. Hiszen, — mint azt a közkedvelt aforizma tartja, — ami már megtörtént azon az Isten sem változtathat, csak a történészek, így a múltbeli eseményekről levont ilyen, vagy olyan következtetések nem jelentenek túl nagy kockázatot. De egy itt és most zajló folyamat vizsgálatánál bármikor beleszaladhat a téma kutatója abba, hogy szépen felépített, szakszerű következtetését a valóság eseményei könnyedén megcáfolják, illetve az események olyan fordulatot vesznek, amely még hipotézisei között sem szerepelt. Az elmúlt évtized szinte folyamatosan hozta kellemetlen, olykor nevetséges helyzetbe a politológus, biztonságpolitikus, belbiztonsági szakértőket, mert közép és hosszú távú elemzéseket készítve, egyszerűen nem látták, nem értették a ***jelen folyamatokat*** és azok következményeit. A szocializmus összeomlásának, vagy szeptember 11-e előre nem látása, eseményeinek még hipotézis szintjén sem történő előrejelzése, ennek csak legkiáltóbb példái.

Azt jelentené mindez, hogy a jelen folyamatait vizsgáló, elemző, az események lehetséges alakulását kutató, illetve ezzel kapcsolatos, valóság tartalmú hipotéziseket megfogalmazó tanulmányok készítése gyakorlatilag nem lehetséges, vagy nem hoz reális eredményt?

Véleményem szerint éppen ellenkezőleg. Mert bár a múlt elemzésére is nagy szükség van, hiszen csak ennek révén érthetjük meg a minket körülvevő világot, ahhoz azonban hogy a saját világunk eseményeit ne csak megértsük, de azt érdekeinknek megfelelően időben képesek is legyünk befolyásolni, — ahhoz múlhatatlanul szükséges a ***párhuzamos, a jelen történelem eseményeit is folyamatosan vizsgálunk, elemeznünk.***

Itt azonban a legnagyobb kihívás a kutató számára, hogy vizsgálatában nem rekedhet meg a napi vagy akár a szaksajtó elemzéseinek szintjén, hiszen láttuk (látjuk) hogy ezek mind objektivitásuk, mind akár középtávú megbízhatóságuk szempontjából is megkérdőjelezhető értékűek. A kihívás itt abban áll, hogy a jelen gyorsan és folyamatosan változó eseményeivel kapcsolatban is hasonló tudományos kutatói módszertant kell alkalmaznia, mint a múlt statikus történéseivel kapcsolatban.

Arra azonban természetesen szükség volt, hogy a leírt eseményekkel kapcsolatban **időkorlátot** vezessenek be. Így a munkába a **2005 októbert**e utáni események már nem kerültek be.

1.3. Korlátozó feltételek

A téma rendkívül összetett. Összefüggései pedig magukban foglalják a nemzetközi kapcsolatok valamennyi elemét, területét. Egy ilyen tanulmány esetében ezért mindenképpen korlátozni kell a vizsgálat körét a témánk szempontjából legfontosabbnak tartott összefüggésekre, míg sok fontosnak érzett, de terjedelmi okok miatt mellőzni kényszerült téma a majdani kutatások csoportjába kerül.

1.3.1. A vizsgálat területi hatálya

Témám vizsgálatánál nem a szokásos gazdaság- és katonaföldrajzi egységeket használom, hiszen a Fekete tenger több ilyen régió érintkezési pontja, melyek helyzete, fejlődési iránya, sorsa mind érdekes témánk szempontjából. De míg például a Balkánnak a problematikájával a nemzetközi politikai, katonai, biztonságpolitikai, diplomáciai stb. elemzések, tanulmányok és vizsgálatok szinte áttekinthetetlen tengere foglalkozik, addig a fekete tengeri régió déli és keleti oldala mintha „elfelejtődött” volna. Pedig, véleményem szerint e területek közép és hosszú távú jövője meghatározó jelentőségű lesz, nemcsak saját maga, de egész Kelet-Európa számára.¹⁴

Ugyanakkor, gyakorlati terjedelmi okok miatt nem vállalkozhattam arra, hogy a balkáni régió nem-fekete tengeri országainak ügyeivel foglalkozzak, — itt első sorban a volt Jugoszlávia országaira illetve Albániára gondolok. Ezen országok problematikája azonban amúgy is szinte minden elemében részletesen tárgyalta a szakirodalom által.

---

¹⁴ Riemer Andrea K.: Die Türkei und der Europäische Union: Eine endlose Geschichte ohne Happyend? In: Aus Politik und Zeitgeschichte, 3.3.2003

1.3.2. Gazdaság, gazdaságpolitika

Ugyancsak el kellett tekintenem a gazdasági, gazdaságpolitikai összefüggések tárgyalásától, hiszen nemhogy a régió általában katasztrofális gazdasági helyzetének tárgyalása, de egyedül a török gazdaságpolitika cikk-cakkjainak végigkövetése a háborútól napjainkig, — önmagában csak ez is meghaladná az erre rendelkezésre álló terjedelmet.

Néhány összefüggésre azonban itt fel kell hívni a figyelmet. Amíg a török csatlakozást ellenzők nyíltan hangoztatott ellenérvei közül az egyik legfontosabb az, hogy az ország oly mértékben elmaradott a Közösségtől, hogy csatlakozása elviselhetetlen terheket róna az EU-ra, — a valóság az, hogy jelenleg erre vonatkozólag még megközelítő választ is nehéz adni. Ugyanis tény, hogy még legoptimistább becslés esetén is csak 10-15 év múlva kerülne sor a konkrét csatlakozásra, s ilyen időhorizonton sem a török, sem az EU gazdaságfejlődés nem jelezhető előre. Mindenesetre az, hogy az legutóbbi két év (2004-2005) során a török gazdaság fejlődése (6.4%) az EU átlag (1.9%) több mint háromszorosa volt mutatja, hogy a jelenlegitől egészen más szituációk is elképzelhetők. Ez tíz év távlatában még akkor is igaz lehet, ha azt a jelentős lemaradást tekintjük, amit a mai török gazdaság mutat, összehasonlítva az EU-val, vagy amely szerint a török vásárlóerő-paritás a közösségének 0.4%-a, míg a lakosság létszáma 15.6%.(2003-2004 adatok).¹⁵

Ugyancsak a maitól teljesen eltérő helyzetet jelenthet az, hogy a demográfiai előrejelzések szerint Törökország lakossága 2015-re (tehát a csatlakozás legkorábbi időpontjára) eléri a 82.6 milliót. Ezzel pedig meghaladja majd Németország lélekszámát, s a csatlakozó Törökország egyből az EU legnagyobb tagországa lehet. Ráadásul ez a lakosság az EU-tól eltérően nem előregedő, hanem közel 40%-ban fiatal. Ezeknek az összefüggéseknek következtében lehetséges, hogy az EU és Törökország közötti erő és érdekviszonyok jelentősen megváltoznak a csatlakozási tárgyalások közötti időszakban, például attól függően is, hogy a munkanélküliség, vagy éppen a munkaerőhiány lesz-e a gazdaság akkori problémája.

---

¹⁵ Özal Turgut: Turkey in Europe & Europe in Turkey, book, 1993-2005., John Mark Ockerbloom

1.4. Az iszlám szerepe

A téma szempontjából az egész társadalomnak valamint az államnak, a hadseregnek, az iszlámmal való kapcsolata, illetve e kapcsolatok jelene és jövője meghatározó jelentőséggel bír. Ugyanakkor meg kell azt is állapítani, hogy kevés olyan téma van ma a nemzetközi politikai és társadalmi vitákban, amit ellentmondásosabban ítélnének meg, mint az iszlám szerepét. Legalább három fő tényező zavarja az e témával foglalkozók objektív ítéletét: — az európaiak esetében a történelmükön végigvonuló harcok az arab, és oszmán hódítások ellen, illetve a keresztesháborúk, a másik elem a Huntington-i történelemfelfogás a civilizációk összecsapásáról, továbbá a Közel-Kelet és Ázsia egyes részeinek elrettentő napi eseményei; az egyes fanatikus iszlám csoportok, vagy az iszlám nevében fellépő terrorista csoportok akciói, melyek közül a szeptember 11-i merénylet csak egy volt a sorban.

Mindezek a közvéleményben, — nem utolsó sorban egyes politikai szándékok nyomán, — olyan képet alakítanak ki, mely szerint a fundamentalista és terrorista csoportok tevékenységének aktivizálódása lényegében magának az iszlám radikalizálódásának a jele, azaz valóban egyre közelebb kerülünk az iszlám és nem-iszlám világ közötti összecsapáshoz. E félelmek ügyes politikai kihasználását már láthattuk a balkáni konfliktusban is, — és ha kimondatlanul is, de ott rejtőzik Törökországnak az EU-tól való minél hosszabb távoltagevésének szándéka mögött is.

Törökország iszlám állam. Másrészről az egyetlen szekularizált iszlám állam a világon. Szomszédai, illetve a térség országainak többsége ugyancsak iszlám állam. E tény azonban lehet közelítő és lehet szembeállító tényező is. Munkánk során számos az iszlámmal kapcsolatos fogalmat kell használnunk, mellyel a napi sajtóban ugyan állandóan találkozunk, mégis nem biztos, hogy pontosan értjük is az olyan fogalmak tartalmát, mint szunnita, síita, vahabi, fundamentalista, saria, politikai iszlám, stb. Mindezért elengedhetetlennek tűnik, hogy legalább az iszlámmal kapcsolatos legfontosabb és leggyakoribb alapfogalmakat egyértelműen tisztázzuk.

Mohamed i.sz. 610.-ben kezdi el tanítását, s röpké tíz év alatt már jelentékeny erővé növekszik mozgalma. A következő tíz évben, amely egyben élete utolsó évtizede is, létrehozta

---

a szent könyvet a Koránt. A Próféta utódai a kalifák, s a nagy szakadás éppen ezzel kapcsolatban következik be. A negyedik kalifát, Alit, —aki még a próféta egyenes ági leszármazottja, meggyilkolják, s az uralomra kerülő kalifa dinasztiák már nem a próféta leszármazottai. Ezt az iszlám világ egy része azóta sem fogadja el, s küzdelmet folytatnak azért, hogy Ali leszármazottai vegyék át az iszlám világ irányítását. Ők a *síiták*, s ma a világ muzulmánjainak mintegy 20%-át teszik ki, de az általunk vizsgált közel-keleti térségben arányuk 40%. Többségben vannak Iránban, Jemenben, Azerbajdzsánban, s Irak lakosságának is közel a felét adják.

A másik nagy csoportot a *szunniták* alkotják. A szunniták ezen belül még számos, iskolára, csoportra bomlanak, annak megfelelően, hogy csak a Koránt, illetve a kialakuló muszlim jog a *saria* valamint számos egyéb jogforrás közül melyeket alkalmazzák, s milyen módon. E téren szinte minden lehetséges variációval találkozunk: Van, ahol a jogrendszer európai (Törökország is ide tartozik) van, ahol a *saria* és az európai szabályok keverednek. A szunnita felfogás általában jobban alkalmazkodik a békés közigazgatás igényeihez, az iszlámnak a nyugati felfogás szerinti „elfogadhatóbb” sajátosságait mutatja.

A szunnita ághoz való tartozás jellemzi ma Törökország lakosságának 90% -át valamint Egyiptom, Jordánia, Afganisztán, Pakisztán, Banglades muszlimjainak túlnyomó többségét.

Meg kell még említeni a Wahhabitákat, mégpedig azért mert Wahhab az 1700-as évek végén meghirdeti az iszlámon belül azt a megújítási mozgalmat, amely a **fundamentalizmusnak** lesz a kiindulása. E mozgalmat karolja fel a szaúdi uralkodócsalád, s hozza létre 1934-ban a Wahhabita Szaúdi Királyságot. Ettől kezdve a különféle szélsőséges, fanatikus iszlám csoportok (mint például a notórius Muzulmán Testvérek mozgalma) mögött szinte mindig megtalálható a szaúdi támogatás vagy legalább pénz. Nem kis probléma ez az USA számára, hiszen stratégiai érdeke a szaúdiakkal fenntartott szívélyes viszony, de azért nem könnyű eltekinteni attól, hogy az eredetileg egyébként éppen az USA által kiképzett, felfegyverzett, támogatott szaúdi üzletember Usama bin Ladenre kellett most a fő gonosz szerepét osztani a 2001.szeptemberi merénylet óta.

Az iszlámmal szembeni aggodalmakat, gyanakvást, sőt félelmet napjainkban leginkább az a Huntington-i történelem-felfogás táplálja, amely végső fokon elkerülhetetlennek ítéli meg az iszlám és a nem-izlám világ közötti összeütközést.

S bár e tétel több mint vitatható, sőt maga Huntington sem látja már a könyv megírása óta ilyen elkerülhetetlennek e kultúrák összeütközését, — tény viszont, hogy e nézet-rendszer jelentősen áthatja napjaink közgondolkodását.

Egy hazai biztonságpolitikai tanácskozáson, pl. elhangzott 2004 nyarán az, hogy a nemzetbiztonsági szolgálatok jelenleg minden iszlám országból származó személyt potenciális veszélyforrásként kezelnek. De hasonló, irreális megközelítésekkel másutt is találkozunk. Pedig számos jel, többek között Salman Rusdie esete is arra mutat, hogy Anfar egyiptomi arab író és kultúrpolitikus probléma-felfogása és értelmezése a helyes; — ebből kellene kiindulni: „A fundamentalista szenvedélyek ellen harc a mi belső ügyünk, ez ugyanis nem az iszlám és a kereszténység közötti civilizációs összecsapás, hanem hosszú ideje tartó harc kétféle iszlám-felfogás között. Most is az egyebek mellett a Nílus deltájában virágzó „folyó melletti” iszlám csap össze a szaúd-arábiai építési mágnás által képviselt türelmetlen „sivatagi iszlámmal”. A történelmi tapasztalatok azt mutatják, hogy a virágzó civilizációkban a toleráns irányzat kerekedett felül, míg a vereségek időszakában a türelmetlenség diadalmaskodott. Az intoleráns fundamentalizmus az arab világban az 1967-es hatnapos háború, az Izraeltól elszenvedett egyiptomi vereség után kezdett megerősödni. Miközben a háborús vereség komoly identitás-válságot okozott Egyiptomban, az olajtermelő államok robbanás-szerű gazdagodásnak indultak.

„Ezek eredményeként a sivatagi iszlám pénzhez jutott, ami hatalmat jelent, és a pénz segítségével, ha akarja saját kultúráját, ráerőszakolhatja másokra [...] Időre van szükségünk, hogy megfordítsuk azt a hullámot, amely már évtizedek óta gyűjti az erejét. Nehéz feladat, de biztos vagyok benne, hogy Nílus újra felvirágoztatja a toleráns iszlámot.”¹⁶

E viszonylag hosszú idézettel azt kívántam bemutatni, hogy Törökország nem képez elszigetelt jelenséget a tekintetben, hogy az iszlámot összebékíthetőnek, összeegyeztethetőnek tartja a modern, demokratikus állammal, illetve a nyugathoz illeszkedő társadalmi – gazdasági berendezkedéssel. Sőt, — joggal hivatkozhatnak e téren több, mint háromnegyed évszázados tapasztalatokra és sikerekre. Ez persze nem könnyű, vagy egyszerű. De ami a legfontosabb, — az, hogy bizonyítottan lehetséges.

¹⁶ Gaber Aszfar: Kétféle iszlám. HVG/15/5 2001. Okt. 20.

Említettük korábban, hogy Törökország iszlám állam, majd azt is, hogy szigorúan világi berendezkedésű állam. Vizsgáljuk meg, hogy e két, első pillanatra ellentmondásnak tűnő állítás mit takar.

Kemál az állam szekularizációját a következő intézkedésekkel valósította meg:

- A szultanátus, illetve kalifátus eltörlése;
- A **sharija** helyett a svájci mintán alapuló Polgári Törvénykönyv bevezetése;
- Az arab írás helyett európai ábécé alkalmazása;
- Az európai időszámítás (naptár) átvétele;
- A muszlim péntekről vasárnapra áthelyezett heti pihenőnap;
- A nők politikai jogainak biztosítása.

Ugyanakkor az egyház és az állam szétválasztása nem ugyanazt jelenti Törökországban, mint Európa egyéb országaiban. A török politikai hatalom lényegében felügyelete alá vonta az egyházi iskolákat, intézményeket, szabályozza azok tevékenységét, a papságot pedig mint állami tisztviselőket kezeli. E szinte szocialista egyházpolitikai megoldások háttéréként viszont figyelembe kell venni, hogy a lakosság több mint kilencven százaléka vallja magát hívőnek, illetve azt, hogy a 80—as évek óta folyamatosan növekszik a politikai iszlám befolyása.

Azt persze nehéz megállapítani, hogy ennek milyen arányban vannak hazai, illetve nemzetközi gyökerei. Az azonban biztos, hogy a török hatalomra, s ezen belül a hadseregre egyre nehezebb feladat hárul, hogy a növekvő erejű iszlám törekvésekkel szemben megőrizze a szekularizmust, mint az Európához való csatlakozás egyik legfontosabb alapfeltételét.¹⁷

---

¹⁷ Biczó Krisztina: Atatürk hosszú árnyéka, *The Economist*, 8174 no., 3-18. p., 2000

1.5. Általános összefüggések

Törökország az új nemzetközi környezetben

1.sz.

Bár elcsépeltnek tűnik a szó, de a régió napjainkban valóban történelmi léptékű változásokon megy át, illetve áll további, — akár egész jövőjét meghatározó változások előtt. A két nagy világégést követően, a szocializmus több mint negyven éves csipkerózsika álma után, a régió országai és népei ismét döntő útelágazásokhoz érkeztek: van, illetve lesz, akinek sikerül valamilyen módon csatlakoznia a nagy európai folyamatokhoz, akár a NATO akár az EU-tagság, vagy leginkább mindkettő révén. S lesz, aki kimarad, — legalábbis jelentős ideig, és így a nagy európai áramlatokon kívül, azok peremén kell létfeltételeit megtalálnia, kialakítania.

A baj csak az, hogy ez utóbbi opció tekintetében teljes a bizonytalanság minden tekintetben, legyen az biztonsági, politikai vagy gazdasági kérdés. A valószínűleg kimaradók aggodalmait csak tovább fokozza a régió néhány erőközpontjának; Oroszországnak, Törökországnak, vagy Iránnak a regionális hegemoniára való törekvése és e téren egyre erőteljesebbé váló vetélkedése. A rendkívül erőteljes török gazdasági behatolás a volt Szovjetunió déli területeire, melyeket Törökország ma már gyakorta nemes egyszerűséggel

török identitásúnak, mi több, a természetes török érdekszférához tartozónak tekint —, egyre határozottabban ütközik bele Oroszország gazdasági érdekeibe és terveibe, s egyre több biztonságpolitikai aggodalom forrása is Moszkvában. Ezeket az aggodalmakat csak tovább fokozzák azok az Iráni erőfeszítések, amelyek az iszlám pozícióit erősítik.

Az iszlám terjesztésével kapcsolatban a török pozíció meglehetően ambivalens; mert míg maga is iszlám ország révén elvileg egyrészt ki tudja ezt a kártyát használni, mondjuk Moszkva vagy a helyi világi vezetések ellen, ugyanakkor vigyáznia kell, mert magának Törökországnak is az egyik állandó fő belpolitikai problémája, hogy a lényegében világi török (katonai) vezetés hogyan tartsa kordában és a hatalomból kívül az egyre erőszakosabb iszlám szélsőségeit. Ez eddig nemegyszer csak a hadsereg határozott fellépésével volt elkerülhető.

Másrészről Törökország sokkal inkább szeretne egy ezzel ellentétes és a kemálizmus alapelveinek inkább megfelelő képet önmagáról projektálni, mint úgynevezett török modellt, — nevezetesen, hogy íme lehetséges a szekularizált és nyugatosodott iszlám állam modellje, amely út például, jó alternatívául szolgálhat a fundamentalista megoldásokkal szemben, az útjukat, s kapcsolódásukat kereső régióbeli iszlám államok előtt.¹⁸

Ugyanakkor jelentős a különbség a Fekete-tenger keleti illetve nyugati partján elterülő államok között mind politikai, mind gazdasági illetve biztonságpolitikai szempontból is. Törökország és immár Románia és Bulgária is NATO-tagország, sőt az utóbbi két ország esetében kézzelfogható közelségbe került az EU-tagság is. Törökország helyzete e szempontból még kérdéses, hiszen míg a török külpolitika óriási energiával és szinte minden egyébét ennek alárendelve küzd az EU-tagságért, addig az EU-tagállamokon belül jelentős tábora van annak a nézetnek, hogy Törökország hosszabb idő távlatában se váljon taggá.¹⁹

E sorok írásakor, persze nem lehet még azt látni, hogy az Irak-elleni háborúban az Irak-ellenes koalíciónak Törökország által nyújtott segítségért, az ország milyen, elsősorban EU-tagságával kapcsolatos előnyt szerez. Ukrajna bár valószínűleg belátható időn belül nem

---

¹⁸ Bayülken Haluk: Turkey and Regional Security Interests, Conference on „Turkey in the changing Europe”, 1991/11., Bogazici University

¹⁹ Bayülken Haluk: Turkey and Regional Security Interests, Conference on „Turkey in the changing Europe”, 1991/11., Bogazici University

lesz tagja sem a NATO-nak sem az EU-nak azonban mind biztonságpolitikai kérdésekben, mind gazdaságának irányultsága tekintetében, elsősorban nyugat felé tekint, arra illeszkedik.

A Fekete—tenger keleti partvidéke

2. sz. ábra

Égészen más eset a Fekete—tenger keleti partvidéke. A geopolitikai szempontból összefoglaló néven kaukázusi régióknak nevezett területhez tartoznak Oroszországi területek, Grúzia, valamint földrajzi értelemben nem ide, hanem a Kaszpi-tengeri területhez tartozó országok, mint Azerbajdzsán és Örményország is. Ez utóbbi három ország, valamint az Oroszországhoz tartozó Csecsenföld azonban az egész régióra kiterjedő konfliktusok forrásai, beleértve a térség olajvagyonáért folytatott helyi, illetve nagyhatalmi vetélkedést. Így a fekete tengeri régió rendkívül összetett viszonyainak megértéséhez feltétlenül vizsgálni kell ezen országok szerepét is.²⁰ Ugyanígy nem hagyható figyelmen kívül a térség országainak politikai játszmáiban Moldova sorsa, helyzete sem.

Hogy a vizsgálat szempontjából mindezen országok helyzetének bevonása témánk vizsgálatába, nem önkényes választás, azt azzal is szeretném igazolni, hogy a Fekete Tengeri

²⁰ Bárdos-Féltoronyi Miklós: Közép-Ázsia geopolitikai helyzete, játékosai és játszmái, Elektronikus Periodika Archivum, 2002/13., Korunk

Gazdasági Együtműködési Project—nek (Black Sea Economic Co—operation Project—BSEC) a tagjai Albánia, Örményország, Azerbajdzsán, Bulgária, Grúzia, Görögország, Moldova, Románia, az Orosz Föderáció, Törökország és Ukrajna. Ezt a földrajzi értelemben vett fekete tengeri régiónál nagyobb, — de interdependens problémáit tekintve, mégis együtt vizsgálendő területet, az egyszerűség, illetve a bevett gyakorlat, valamint a különféle együttműködési kísérletek miatt nevezzük fekete-tengeri régiónak, annak dacára, hogy olyan Kaszpi-tengeri, illetve dél-európai országokat is beleértünk, amelyek földrajzi értelemben nem közvetlenül a Fekete tenger partján terülnek el. Így ez az elnevezés egy önkényes de a bevett gyakorlatot, tükröző, alapvetően politikai, stratégiai meghatározás.

Lényegében tehát egy régió helyzetét, sorsát, problémáit vizsgálom, amelynek sajátos, és a legtöbb egyéb régiótól eltérő vonása, hogy azt nem a történelmi vagy gazdaságföldrajzi okok miatt összetartozó országok, népek alkotják csupán, hanem, — szokatlan módon, — olyan országok, melyeket sokkal inkább a jelen történései, tendenciái, illetőleg a térség jövőjét illető súlyos problémák, kételyek és veszélyek kapcsolnak össze. E kölcsönös veszélyek és egymásba fonódó probléma-halmazok azok, amelyek miatt, ezt az egyébként igen heterogén ország-csoportot régióként kell, — jobb híján — vizsgálnunk.²¹

A praktikumon túl azonban természetesen egy sor problémát is rejt magában ez a megközelítés. Ha elfogadjuk egyfajta csoportként e régió országait, rögtön beleütközünk abba a problémába, hogy az itt található országokat és népeket, — csoportosítsuk azokat bármilyen ismérv szerint is, — olyan rendkívül nagy fokú heterogenitás jellemzi minden tekintetben, hogy szinte *semmilyen* olyan közös ismérvet nem találhatunk, amely mindannyiukra igaz lenne. Ez pedig azt jelenti, hogy vizsgálatunk tárgyát illetően soha nem vonhatunk le általános következtetéseket; egy-egy megállapítás mindig csupán egy - egy konkrét országra, vagy szub-régióra vonatkozhat. A munka egésze szempontjából pedig mindez azzal a következménnyel jár, hogy a régió országainak problematikáját külön - külön kell vizsgálnunk, ami bizonyos mértékig óhatatlanul nehézkesebbé teszi a téma tárgyalását, illetve a következtetések levonását.

---

²¹ Shaffer Brenda: It's not about ancient hatreds, it's about current policies: Islam and stability in the Caucasus, CEPS (Centre for EU Studies), 2005/1., Harvard University

Mégis, — éppen ez az utóbbi összefüggés vezet el minket, e munka egyik fontosnak érzett tudományos eredményéhez, azaz, hogy egy olyan hazánktól nem is túl távol fekvő, s már a jelenben is jelentős, de a közeljövőben akár problematikussá is válható veszélyzóna belső mozgási energiáit feltárjuk, amire nem igazán voltak alkalmasak azok az eddigi vizsgálatok, amelyek leginkább csupán a néhány szomszédos ország által képezett szub-régiók problémáit vizsgálták. Végigmenve e térség országainak bonyolult problémarendszerén azt reméljük, hogy sikerül felvázolnunk egy eddiginél átfogóbb, s így reálisabb, összefüggés-rendszert.²² Ennek révén pedig, — reményeink szerint – közelebb juthatunk annak megválaszolásához is, hogy közép, sőt akár hosszútávon is ***milyen biztonsági kockázatot jelenthet e régió számunkra.*** Ez pedig nem lebecsülendő eredmény, ha figyelembe vesszük milyen bonyolult folyamatok indultak meg az elmúlt században illetve zajlanak jelenleg is e térségben.

Sem NATO, sem EU-tagságunk nem jelenti azt, hogy ne kellene megkülönböztetett figyelemmel kísérnünk e régiót, amely korunk, s valószínűleg a jelen század világának is egyik fontos bizonytalansági tényezője (s bizonyára marad is, belátható időn belül) ugyanakkor földrajzilag is igen közel van hozzánk.

Sőt, e veszélyek tekintetében egyet lehet értenünk azzal a török helyzetértékeléssel, mely szerint Törökország a világ jelenlegi három legfontosabb veszélygócának (a kaukázusi, a közel-keleti, illetve balkáni) ütközőpontjában helyezkedik el. Törökország ennél többet is állít; azt hogy nemcsak szembe kell néznie e három veszélyforrás állandó biztonságpolitikai kihívásával, de azt is, hogy hagyományosan a nyugati érdekek és értékrend képviselője és védelmezőjeként lép fel e veszélygócokkal szemben.²³

Ez az állandó veszélyeztetettség önmagában is adhatna magyarázatot a hadsereg különleges szerepére az ország életében, azonban az okok máshol (is) keresendők. A hadseregnek a török társadalomban betöltött sajtószerű²⁴ szerepének megértéséhez, az azt kialakító történelmi körülményeket kell megvizsgálunk.

---

²² Kerekesházy József: Az igazi Kernál: Egy köztársaság születése, 1943., Terebess Kiadó

²³ Eszes Máté: Musztafa Kernál egy népboldogító diktátor, Napi Gazdaság, XI. évf. 28. szám, 2001. február 2.

2. A hadsereg szerepe a török társadalomban

A hadsereg sajátos szerepét a török társadalomban és politikában két alapvető történelmi okra vezethetjük vissza. Az egyik a hagyományos Ottomán társadalmi tagozódás, másrészt a Kemáli hagyományok őrzőjének a szerepe. Az I. világháborút Törökország, a központi hatalmak oldalán elvesztette és sorsa Magyarorszáéhoz hasonlóan egy a győztesek által diktált, igazságtalan béke—diktátum volt. A **Sévres—i békeszerződés (1920)** Trianonhoz hasonló módon azt irányozta elő, hogy az ország jelentős területeit és lakosságát elveszíti Görögország, Örményország, illetve protektorátusok formájában Franciaország és Olaszország javára.

Törökország azonban nemzeti felszabadító háborúval válaszolt a diktátumra és Kemál vezetésével – kevesebb, mint három év alatt — kiverte a megszállókat és egy új, — a **Lausanne-i szerződésben 1923-ban**, — biztosítja az ország területi integritását. Ez egyben az új — immár homogén — török nemzet születése is. A szerződésben lemondtak az Ottomán Birodalom hódításairól, így eleve egy annál sokkal homogénebb nemzet jött létre. Ezen is túlmenően azonban a kemálizmus elvének megfelelően alkotmányban rögzítik, hogy mindenki török, aki Törökországban magát annak tekinti. E bámulatos sikeres háború hihetetlen társadalmi erőket szabadított fel és azt eredményezte, hogy Kemál, illetve a hadsereg képes volt mindazon társadalmi reformok végrehajtására, melyek a szemlélőt ma is bámulattal töltik el.²⁵

De visszatérve a hadsereg társadalmi szerepére, ugyancsak fontos az Ottomán időkből származó és tulajdonképpen legalább a XX. század közepéig fennmaradó sajátos társadalmi tagozódás, melyben hagyományosan a felső réteghez a Szultán, a katonai és az egyházi vezetés tartozott, míg az alsóba a köznép, amelyet alapvetően a nagyszámú parasztság jellemezett. A polgári és katonai bürokráciák pedig egyfajta közvetítő szerepet töltek be a két társadalmi réteg között. E helyzeten lényegesen nem változtatott az a tény sem, hogy már nagyon korán megjelenik az a kemáli törvény, amely kimondja valamennyi állampolgár egyenlőségét, tekintet nélkül etnikai, vallási hovatartozására. Az elit rétegek azonban: vezető katonatisztek, magas rangú állami tisztviselők, nemes emberek, gyártulajdonosok, stb. igyekeztek fenntartani a társadalmi osztálytagozódást. Az állam és a hadsereg szoros összefonódásának Ottomán tradíciója a

²⁴ Prof. Narli Nilüfer: Civil-Military Relations in Turkey, Paper prepared for DCAF meeting, 2004.

²⁵ Tocci Natalie: 21st Century Kernalism, Brussels, 2001., Centre for EU Political Studies

köztársasági időkben is folytatódott azzal, hogy a hadsereg szerepe nemcsak a haza védelme, de kiegészül a szekularizáció, illetve a hat kemáli elv megőrzésének és érvényben tartásának feladatával is.

Érdeemes itt ismét felsorolni a kemálizmus hat legfontosabb elvét: nacionalizmus, (ez alatt a turkizmus értendő, amely visszautasítja mind az Ottomán irredentizmust, de az expanzionista pán—török ambíciókat is), republikanizmus, szekularizmus, a populizmus, etatizmus és a reform—politika. Mindezek fenntartása és biztosítása a hadsereg számára egyfajta hősi, nemzetformáló szerepet is biztosít, túl a haza védelmének őrzésén, melynek fontosságát és aktualitását a geopolitikai környezet által jelentett állandó veszély, illetve a Sérves—i diktátum traumájának máig élő hatása jelenti.

A hadsereg meghatározó szerepet játszott az ország nyugati típusú modernizálásában azáltal, hogy támogatta a török állam és társadalom dinamikus átalakítását Atatürk nyugat iránti ideológiai elkötelezettségének megfelelően. A hadsereg ugyanakkor a II. Világháború után tíz évenként szinte menetrendszerűen beleavatkozott a politikába, hogy legyőzze azokat az erőket, amelyek a nyugati irányú transzformációt akadályozták, illetve, hogy megőrizze a demokráciát, a szekularizmust, valamint a nemzeti egységet a különböző fundamentalista, szeparatista és egyéb szélsőséges kihívásokkal szemben. A hadsereg társadalmilag kitüntetett helyzete ugyanakkor azt is biztosítja számára, hogy a társadalom megértő nagyvonalúsággal kezelje azokat az anyagi igényeket, amelyek a fegyveres erők reformjaihoz, modernizációjához és technológiai fejlesztéséhez szükségesek.

2.1. A hadsereg és a társadalom kapcsolata

A fejlett demokráciákra általában az jellemző, hogy a civil és katonai intézmények élesen elválnak és a civil szféra hatékony ellenőrzést gyakorol a fegyveres erők fölött, elsősorban azért, hogy megakadályozzák a hadsereg beavatkozását a politikába, illetve a társadalom életébe.

Törökországban azonban a hadseregnek a társadalom átalakításában játszott sajátos történelmi szerepe miatt ez is másként van. Az úgynevezett együttműködési modell egyfajta civil—katonai partnerséget irányoz elő. Történelmileg e partnerségen belül szinte folyamatosan változott a résztvevők befolyásának súlya, s ahogyan mindezt a későbbiekben majd részletesen is bemutatom, a “civil irányítás - katonai befolyás”-tól a “katonai irányítás -

civil befolyás” szélsőségeikig terjedt, míg jelentős időszakokon át a két erő egyensúlya volt jellemző.²⁶

Az együttműködési modell sajátosságai közé tartozik a tisztikar helye és szerepe a társadalomban, illetve a toborzás jellemzői. A tisztikar helyzetére jellemző, hogy a sajátos török viszonyoknak megfelelően az nem jelent egy elkülönülő társadalmi kasztot, inkább úgy tekintenek rájuk, mint olyan elit katonákra, akik a nép hadseregét irányítják. A tiszt pálya nyitva áll minden csoport számára, de általában jellemző, hogy az ország fejlettebb régióiból származó, modern, a kemálizmus és szekularizmus iránt elkötelezett emberek, akik gondos kiválogatás után az ország legjobb iskoláiban szerzik képesítésüket.

Bár a legénységi állomány feltöltésének módszere a kötelező katonai szolgálaton alapuló sorozás, fontos jellemzője azonban, hogy az egész társadalom abban a meggyőződésben nő fel, hogy katonának lenni hazafias kötelezettség és egyfajta hősies küldetés, hiszen a hadsereg a nemzet védelmezője. E meggyőződést mind az iskolarendszer, mind a hadsereg hatékony kommunikációja folyamatosan erősíti. A bevonulás a fiatalok életének fontos állomása, egyfajta végső férfivá avatás, amit nagy ünneplésekkel tesznek emlékezetessé. Míg a legénységi állományt elsősorban patriotizmusa fűti, addig a tisztikar számára jelentős anyagi előnyöket, illetve kedvező életminőséget biztosítanak. Itt érdemes megjegyezni, hogy Törökországnak a különböző békefenntartó missziókban való részvétele Szomáliától Boszniaig tovább erősítette a hadsereg presztízsét a török társadalomban, amellet hogy a hadsereg, illetve a katonák számára egyfajta nemzetközi kitekintést és megmérettetést is biztosított. Így egészében véve elmondhatjuk, hogy a hadsereg — beleértve a besorozott állományát — a nemzet kemáli elveit képviseli és védi és a katonákat arra neveli, hogy ezeket az értékeket magukénak vallják.

Mint a korábbiakban már szó volt róla, a török hadsereg és a civil irányítás közötti erőviszony szinte folyamatosan változott a történelem folyamán. Míg a korai kemáli időszakot a ‘civil ellenőrzés - katonai partnerség’ jellemezte, a helyzet a 30-as évekre ‘civil irányítás - katonai befolyás’-ra változott. A civil szféra túlsúlya jellemezte a 40-es éveket is, illetve a háború utáni időszakot, amikor Törökország elindul a több-pártrendszer

---

²⁶ Nilüfer Narli: Parliamentary Control and Oversight of the Security Sector, Task Force Working Paper No. 7., 2005. február

megszilárdítása felé. Azonban 1960 májusában sor kerül az első katonai hatalom-átvételre, minek következtében a törvényhozás egy katonai testület, a Nemzeti Egység Bizottsága kezébe került és annak tábornok-elnöke egyben a kabinetet is irányította, amely technokratákból és két katonából állt. Ugyancsak ekkor került be az alkotmányba a Nemzetbiztonsági Tanács, amely hivatalosan tanácsadó szerv, valójában azonban a hadsereg elsősorban e szervezeten keresztül befolyásolja a politika, illetve az állam ügyeit. Érdeemes megjegyezni azonban, hogy pontosan ekkor, amikor Törökország lényegében katonai irányítás alatt állt, hozták létre az ország legliberálisabb alkotmányát.

Az 1961-es választások után koalíciós kormányzat jött létre, amely alatt a hadsereg teljes függetlenséget élvezett a kormánytól, ugyanakkor szoros figyelemmel követte a politikai élet alakulását. Megint csak sajátos, hogy a 60-as évek során a különböző államcsíny-kísérletekkel és radikális mozgalmakkal szemben a civil kormányt elsősorban a hadsereg mérsékelt és a parlamenti demokrácia iránt elkötelezett képviselői mentették meg.

A kormány és a hadsereg közötti kapcsolatok a 60-as évek végére válnak feszültté, amikor a kormányzatok láthatóan elvesztik uralmukat az erősödő diákmegmozdulások, szakszervezeti sztrájkok, az általános politikai elégedetlenség, a növekvő Amerika-ellenesség ellenében, illetve amikor a parlamenten belüli patthelyzet Szulejmán Demirel kormányának belső felbomlásához vezet. A hadsereg 1971. március 12-én katonai beavatkozással fenyeget, ha nem jön létre egy erős és megbízható kormány, amely képes a szükséges reformintézkedések megtételére, valamint a súlyos belső instabilitás feloldására. Figyelemreméltó ugyanakkor, hogy a hadsereg tartózkodott a hatalom közvetlen megragadásától, hanem egy pártsemleges kabinetre hagyta a statárium kihirdetését, a sztrájkok törvényen kívül helyezését, több száz baloldali aktivista letartóztatását és a baloldali szélsőséges, valamint az iszlamista szélsőséges pártok feloszlását. Ezzel az ország lényegében a 'katonai irányítás-civil partnerség' helyzetébe került.²⁷

Az 1973-81. közötti periódus sajátos korszaka Törökországnak. Az országot megosztják olyan alapvető ügyek, mint a ciprusi kérdés, illetve az EU-tagság, továbbá az oktatás, a gazdaságpolitika és a korrupció problémái. Az instabilitás számos új eleme

---

²⁷ Molnár Andrea: Törökország a megváltozott biztonsági környezetben, Új Honvédségi Szemle, 1998/3.

jelentkezik, mint az összecsapások az ultranacionalista militánsok és a baloldali radikálisok között, a városi gerillák terrorizmusa, a szakszervezeti sztrájkok és a külső gazdasági zavarok mellett pedig a gyorsan romló belső gazdasági helyzet. Mindezek jelentős politikai feszültséget eredményeztek, mellyel szemben az uralmon lévő és belülről is megosztott koalíciós kormányok tehetetlenek voltak. E kormányok sajátossága, hogy elemeket foglaltak magukba mind az ultranacionalista mind az iszlamista pártokból is. E korszakra a civil-katonai kapcsolatok szempontjából a döntetlen jelzõt szokták illeszteni a történészek. A hadsereg ugyanakkor végig keményen kritikus volt a polgári kormányzással szemben, felröva, hogy képtelenek biztosítani a stabilitást, illetve a gazdasági problémák megoldását. A hadsereg és a civil vezetés leginkább három ideológiai témában állt szemben egymással, ezek az iszlámizmus, a pán-török nézetek, illetve a szocializmus. A kemáli nézetek azonban a hadseregen belül érvényesültek legerősebben és elutasítva mind a jobb, mind a bal szélsőségeket, 1980. szeptember 12-én ismét átveszik a hatalmat azzal a deklarált céllal, hogy újrateheremtsék a demokráciát.

A katonai hatalomátvétel után 1980-tól 1983-ig az országnak katonai kormányzata van és így a 'katonai uralom-civil befolyás' modell érvényesül. Ugyancsak erre az időszakra, 1982-re esik egy új alkotmány megalkotása, amely jelentékenyen korlátozott korábbi civil szabadságjogokat, illetve megnövelte a hadsereg politikai befolyását.²⁸

Bár a hadsereg három indulóra korlátozta az 1983-as választáson induló pártok számát és végül nem az ő általuk favorizált párt nyert, mégis elfogadva a választók akaratát, visszaadták a hatalmat a civil-vezetés kezébe. Turgut Özal kormánya (1983-89) alatt fokozatosan a 'civil-uralom és katonai-befolyás', illetve partnerség szituáció alakul ki. Özal sikeres gazdasági reformjai lehetővé tették számára a hadsereg állami primátusának visszaszorítását, illetve, hogy változtatásokat javasoljon az alkotmányban. Sőt a 90-es évek elejére még olyan példanélküli eseményekre is sor kerül, hogy nyilvánosan "kurd realitásokról" beszéljen, illetve, hogy amire még nem volt példa, visszautasítsa a hadsereg jelöltjét a vezérkari főnök posztjára, és saját jelöltjét ültesse a székbe. (A kurd realitás emlegetésének megértéséhez nem lényegtelen az a tény, hogy maga Özal is eredetileg kurd származású és ahhoz a nagyon vékony kisebbséghez tartozik, aki nemzeti identitása feladása révén jutott magasra a török társadalomban.)

---

²⁸ Prof. Narli Nilüfer: Civil-Military Relations in Turkey, Paper prepared for DCAF meeting, 2004.

Özal 1991-ben megbukott és az őt követő kormányok és miniszterelnökök pedig messze nem rendelkeznek az ő karizmájával, jobban foglyává váltak a különböző konzervatív és szélsőséges erőknek, ami a 90-es évek közepétől a hadsereg befolyásának újbóli erősödéséhez és beavatkozásához vezet.

2.2. A kemalizmus hatása napjainkban a hadseregben, illetve Törökország politikai életére

A kemalizmus a már idézett hat elvet tekintette az ország alapvető megváltoztatása alapjának. De az is nyilvánvaló volt, hogy Kemál hallatlan népszerűsége ellenére is, az adott társadalmi berendezkedés ennyire alapvető megváltozása nem lesz könnyű, illetve jelentős ellenállásba is fog ütközni. Ezért (is) ezen elvek bevezetésnek és megtartásának záloga a hadsereg volt és maradt egészen napjainkig.

A kemáli tanítás hatása a hadseregben nem hogy nem gyengült az elmúlt fél évszázad során, hanem – főleg az elmúlt két évtizedben – még erősödött is. Ennek fő oka a hadsereg, — de az egész társadalom által is elfogadott nézet – mely szerint kemáli hagyományok jelentik a baloldali mozgalmak és a fel-fellobbanó iszlám szélsőség közötti arany középutat, melyen az országnak járnia kell. Az iszlám fundamentalizmus fel-felbukkanásával kapcsolatban is látható, hogy ahogyan erősödik ezzel hatása, úgy válik hangsúlyosabbá a hadsereg állásfoglalásaiban a szekularizáció elvének és gyakorlatának fenntartására vonatkozó felhívás.

A kemalizmust a hadsereg úgy tekinti, mint azoknak a magasabb erkölcsi vezérelveknek az összességét, melynek tisztán való megőrzésére a kiválasztottak egy csoportja – a hadsereg – az elhivatott, s melyek megvalósítására és megtartására a társadalmat nevelnie kell, illetve melyet bármilyen irányú támadástól óvnia kell.

Sajátossága a török társadalmi helyzetnek, hogy a nemzet döntő többsége osztja ezt a nézetet, azaz a hadsereg társadalmat nevelő, erkölcsi értékeit őrző funkciója széles nemzeti konszenzusra támaszkodik. Ugyancsak közös a társadalomnak és a hadseregnek a korrump politikusok és pártok iránti megvetése. Az, hogy a hadsereg kívül marad a napi pártpolitikai

csatározásokon fontos számára ahhoz, hogy szükség esetén olyan erő képében léphessen fel, amely egyedül az ország, a nemzet érdekeit képviseli.

E helyzet kialakulását nyilván annak az óriási szakadéknak a léte is segítette, amely a magasztos kemáli elvek, illetve a napi politikai gyakorlat, a kicsinyes pártok, és a korrupt, provinciális politikusi réteg között feszül.

A hol ide, hol oda szavazó, de lényegében már minden politikusból, illetve pártból kiábrándult tömegek számára a hadsereg az a végső, megbízható megoldás, amelyre bizton számíthatnak, ha a politikusok marakodásai végleg reménytelenné teszik a kibontakozást, illetve általa veszélybe látszik kerülni az ország kemáli alapokon történő fejlődése.

Ugyanakkor a hadsereg és a társadalom gyakorlati kapcsolata nem merül ki a csak végszükség esetében való beavatkozásban. Az ország rendkívül egyenlőtlen fejlődése következtében a modern és látványos eredmények mellett, – gyakran fizikai értelemben is – elborzasztó mértékű anyagi és szellemi elmaradottságot is tapasztalhatunk. Ezért a hadsereg fontos feladatának tekinti az elmaradottság felszámolásában való közreműködést is, kezdve például az írástudatlan újoncok írni-olvasni tanításától a különféle szakmák tanításáig a hadseregen belül. Ez is nagyban növeli a hadsereg tekintélyét elsősorban a legszegényebb néprétegek között.

A török hadsereg e sajátos szerepe az ország politikai életében így leginkább annak a következménye, hogy az erre hivatott intézményrendszer, azaz a török parlamenti demokrácia képtelen a stabilitást, a prosperitást, — egyáltalán a megbízható államvezetést biztosítani, így a hadseregre hárul, hogy egyfajta garanciáját nyújtsa annak, hogy biztosítja a legfontosabb alapelvekhez való visszatérést, ha a napi politika ettől messze sodródna.²⁹

A nagy probléma azonban az, hogy az elmúlt évtizedek során az ország lakossága annyira hozzácsokott az abnormális közállapotokhoz, azaz a mindent átszövő korrupcióhoz és nepotizmushoz, hogy időleges fellángolásokat leszámítva, nem gyakorol számottevő nyomást a politikai elitre, a fennálló viszonyok megváltoztatása érdekében.

---

²⁹ Margriet Drent: EU Conditionality concerning Turkish Civil-Military Relations, Task Force Working Paper No. 1., 2004. Július

Ez pedig több szempontból is komoly problémák forrása mind a demokratikus fejlődés, mind az országnak az európai integrációhoz való – mindennél jobban kívánt csatlakozása szempontjából. Így ugyanis a török hadseregnek még sokáig nincsen lehetősége arra, hogy kivonuljon a politika befolyásolásából, — ami pedig az egyik fontos követelés Törökország Európai Unió tagságával kapcsolatban. Másrészt a török politikai élet említett negatív jellemzői önmagukban sem olyan elemek melyeket a közösség szívesen engedne közel magához.³⁰

3. Törökország geopolitikai helyzetéből fakadó összefüggések

Rendkívül érdekes Törökország II. világháború alatti és utáni helye a nemzetközi geopolitikában. Míg a háború folyamán erőfeszítéseit – mindkét hadviselő oldal erőteljes rosszállása ellenére – arra koncentráta, hogy a konfliktusból kimaradjon, addig a háború lezárulása után a korábbi német vonallal szakítva nagy igyekezettel válik az Egyesült Államok Fekete-tengeri geostratégiájának meghatározó tényezőjévé. Ami pedig a Fekete tengert illeti jelentősége kulcsfontosságúvá válik, hiszen itt a nyugat egyetlen szövetségese lesz a kialakuló új politikai stratégiai helyzetben. Ezt a háborúból való kimaradás miatt duzzogó amerikai vezetés gyorsan felismeri s Törökországot felveszi a NATO tagjává, annak ellenére hogy a nyugattal való kapcsolatokat számos probléma terhelt és terheli. Hogy csak a legfontosabbakat említsem ilyen a hagyományos görög-török ellentét, az ebből (is) folyó ciprusi probléma, a kurd kérdés, az emberi jogok helyzetének jelene, ill. annak múltját sötétén terhelő örmény népiirtás.

A Szovjetunió felbomlása a szomszéd államok közül talán Törökországot érintette a legösszetettebb módon. A számos pozitív, ill. negatív hatásnak nehéz meghúzni az eredőjét.

Ami a pozitív hatásokat illeti: csökkent az ország több évszázada fennálló veszélyeztetettségének mértéke és közvetlen valószínűsége. Sőt éppen Törökországban támadnak fel már elfeledettnek hitt geopolitikai ambíciók a posztszovjet területek vonatkozásában. Az e területeket jellemző teljes gazdasági káosszal szemben Törökországban éppen gazdasági fellendülés volt, ami tovább könnyítette gazdasági behatolását a török

---

³⁰ Riemer Andrea K. :Turkey and the European Union: Between a make or a break.Study paper

nyelvcsaládhoz tartozó népek országaiba. Létrehozza a török nyelvű államok közösségét, ezzel kivívva mind Oroszország, mind Irán gyanakvó rosszallását.

S hogy az Európai Uniónak eloszlassa a pán-török eszme – régen kimúltnak hitt – gondolatától való félelmét, ennek ügyes retorikával elébe menve, úgy igyekszik aspirációit bemutatni, hogy éppen Törökország lehet az az eszköz, „híd” amelyen át a nyugati eszmék, nézetek és értékek elterjedhetnek ebben a török és iszlám világban – Koszovótól Közép-Ázsiáig. Az, hogy Oroszország és Irán nyilvánvaló és érthető rosszallása mellett a nyugat sem fogadja kitörő lelkesedéssel a tervet, leginkább azzal magyarázható, hogy senki nem tudhatja, hogy vajon ezen a „hídon” milyen irányú lesz a „forgalom” s hogy a nyugati eszmék keletre való áramlása mellett/helyett vajon nem inkább az iszlám nyugati irányú behatolásának eszköze lesz.

Annak ellenére, hogy a kemáli hagyomány kifejezetten tiltja a pán-török aspirációkat, a jelen teljesen megváltozott geopolitikai környezetben Törökország egyszerűen nem hagyhatja ki számításaiból azt a tényt, hogy az egész térség szinte minden államában jelentős számú török vagy török nyelvű kisebbség él.

Ukrajna déli tartományaiban	125.000
Ciszkaukázusban mintegy	640.000
Moldovában (gagauzok)	155.000
Grúziában (azerbajdzsánok)	310.000

De jelentős számú török/görög nyelvű él Romániában, Bulgáriában, Macedóniában és Görögországban is.

Ciszkaukázus: a kaukázus vidék északi, Európához (Oroszországhoz) tartozó része ahol ma tíz autonóm területet találunk

Transzkaukázus: a kaukázus déli, ázsiai része amit három ország, Grúzia, Azerbajdzsán és Örményország alkot.

Látnunk kell azt is, hogy Törökország a török ill. török nyelvű országok, területek népcsoportok irányába eltérő, a helyi sajátosságoknak és érdekeknek megfelelő megközelítéseket alkalmaz.

A balkáni régió irányában (ide Moldova, Románia, Szerbia-Montenegro, Horvátország Bulgária, Görögország, Macedónia, Albánia és Bosznia—Hercegovina tartozik) Törökország az Európához tartozó, gazdaságilag fejlett/gyorsan fejlődő és/pedig iszlám ország képét igyekszik vetíteni. A politikai érdeklődés mellett jelentős a török tőke megjelenése is. Az 1998-ban létrejött **Fekete-tengeri Gazdasági Együtműködésnek** vitathatatlanul Törökország a motorja. Tagjai: Törökország, Oroszország, Ukrajna, Románia, Görögország, Bulgária, Azerbajdzsán, Grúzia, Örményország, Albánia Jugoszlávia és Macedónia. Erről később kívánok szólni.

A második régió, amelyet külön kell kezelni a Fekete-tenger északi partjai körül terül el. Ukrajna mellett ide tartozik az Oroszországhoz tartozó tíz autonóm **ciszkaukázusi** tartomány: Rosztov, Krasznodár, Adige, Karacsajevo-Cserkesz, Kabard-Balkán, Sztravropol, Kelet-Oszétia, Ingusföld, Csecsenföld, Dagesztán. Már a felsorolásból is látszik, hogy Törökországnak itt nagyon ügyesen és taktikusan kell mozognia, hogy ne kerüljön Oroszországgal konfliktusba, hiszen a felsorolt régiók közül több is Oroszország legérzékenyebb problémáit jelentik. Figyelemre méltó, hogy az egyébként mind otthon, mind a világ többi része felé mutatott kép szerint világi Törökország itt az iszlám kártyát hatékonyan használja befolyása növelésére.

Ez különösen annak fényében érdekes, hogy az ugyancsak szomszédos teokrata iszlám állam, Irán, tartózkodik attól, hogy latba vesse vallási befolyását a volt szovjet tagköztársaságok területén. E furcsa ellentmondás magyarázata az, hogy Irán az egyre erősödő amerikai nyomással szemben Moszkvában talál ellensúlyra.

Ugyanakkor Moszkva számára Irán azért is fontos, mert a térség legerősebb olyan állama, amelyben szövetségesre lelhet az őt fenyegető pán—török törekvésekkel szemben. Ez az elég nyilvánvalóan Amerika ellenes tartalmat hordozó orosz—iráni együttműködés ugyanakkor felbátorítja az elsősorban amerikai jópontokat gyűjteni kívánó Törökországot, hogy körültekintően de határozottan használja nyelvi etnikai vallási ütőkártyáit e két regionális vetélytárral szemben.

Itt egy pillanatra azonban meg kell állnunk s egy kissé alaposabban megvizsgáljunk a „török” jelző pontos tartalmát. Mert bármilyen nagyvonalúan használják is azt az érdekelt felek mint egy közös identitás jelzőjét, a valóság az, hogy ezek a „törökök” igen heterogének

mind faji mind nyelvi, illetve vallási tekintetben is. Nyelvi szempontból megkülönböztethetjük az *uguz* nyelvcsoportot (török, gagauz, azerbajdzsán, és türkmén) a *volgai török* nyelvet (csuvas) valamint a *cserkeszt* (cserkesz altáji) így a pán-török lelkesültségnek némileg ellentmondó módon csupán a szomszédos azerbajdzsán népével értik meg egymást többé-kevésbé, míg az eltérő csoportokhoz tartozók nem értik egymás nyelveit.

Faji és nyelvi sokszínűség a kaukázusi régióban

Ethnolinguistic Groups in the Caucasus Region

3. sz. ábra

Jelentős eltéréseket tapasztalhatunk faji szempontból is: bár a török népcsoportok nagy része az úgynevezett *európai* fajok típusaihoz tartozik, (törökök, gaguzok, azerbajdzsánok, a ciszkaukázusi, ill. Volga-menti törökök) de ugyancsak töröknek tekintik azokat a közép ázsiai és szibériai népeket is melyek a *mongol* faj típusaihoz tartoznak.

Végül **vallási szempontból** míg a népek többsége *szunnita muzulmán*, addig az azerbajdzsánok *sííták*, a csuvasok, jakutok gagauzok és az altájok *ortodox görög-keletiek* sőt a tudinok *buddhisták*.

Fentiek alapján is elég nyilvánvaló, hogy bármiféle modern pán-török alakulatnak rendkívül kicsi a politikai realitása. Ugyanakkor a történelem során mindig is figyelembe kellett venni olyan tényezők gyakran meglepő erejét, sőt sokszor évtizedes, évszázados „tetszhalálból” való felbukkanását mint a közös múlt, a rokon nyelv, az azonos vallás és világnézet. Hogy a dél-európától Kínáig terjedő pán-török szövetség valaha is létrejönne ennek igen kicsi az esélye. De e forrongó, bonyolult ellentétektől átszőtt világban magának egy eszmének is nagy ereje, hatása lehet. Az érdekrendszereik mentén polarizálódó államok pedig figyelembe veszik e hatásokat, s fel is használhatják azokat politikai manővereik során. Így lesz paradox módon egy nem-valós alternatívának – valós politikai hatása e forrongó, s formálódó világrész ellentmondásos, vagy inkább stílszerűen — bizánci – politikájára.³¹

3.1. Egy ország a világ jelenlegi 3 fő veszélyzónájának ütközési pontjában; — ahogyan Törökország önnön helyzetét látja

Mint arról már korábban szóltam Törökország a Szovjetunió felbomlása nyomán megvalósuló korszakos változásokban egyrészt nagy lehetőségeket lát a régióban betöltött szerepének újra fogalmazására, de ugyanakkor tisztában van e változások nyomán létrejövő/megerősödött veszélyekkel. Sőt nem csupán számba veszi a veszélyeket, de adott összefüggésekben hajlamos ezeket túlhangsúlyozni, elsősorban azért, hogy önmagát mint a régió egyetlen olyan demokratikus és világi hatalmát állítsa a középpontba, amelyre a nyugat támaszkodni tud, a többiek számára pedig például szolgálhat.

---

³¹ Balogh András: Ázsia 2002 Helyzetkép, Internet, 2002

Ez a körkörös fenyegetettségű helyzetértékelés (ostrom mentalitás) azaz, hogy egy országot minden szomszédja irányából valamilyen veszély fenyeget, ez csak a mai szemlélő számára lehet különös.

Ha jobban belegondolunk, egész Európára az volt a jellemző, végig a történelem folyamán, s egészen a XX. század első feléig, hogy egy-egy állam számára szinte minden szomszédja valamilyen veszély/viszály forrása volt. E tényt érdemben az állandóan változó szövetségek, s különböző békekötések, megállapodások nem befolyásolták. Kevés olyan szerencsés ország van a világon jelenleg, amely elmondhatná magáról, hogy a szomszédaival a kapcsolata problémamentes.

Törökország helyzete azonban – mint már korábban is utaltam rá, — különösen nehéz, hiszen a világ három olyan viharzónájának fókuszában fekszik, ahol a három legreménytelenebbnek tűnő konfliktus, a balkáni, a közel-keleti, illetve a kaukázusi érintkezik egymással. Így Törökország biztonságának helyzetét nem csupán a közvetlen szomszédaival fennálló konfliktusok terhelik, de folyamatosan figyelemmel kell lennie szomszédainak harmadik országokhoz fűződő kapcsolataira, konfliktusaira is.³²

Itt az érdekek, ellenérdekek rendkívül bonyolult és esetenként gyorsan változó, s külső szemlélő számára nem is egykönnyen megérthető szövevénye alakult ki.

Törökország esetében a hagyományos típusú problémák mellett többféle új típusú ellentét is jelentkezik, mindegyik más-más reagálást igényelve a török politika részéről. Tekintsük át a legfontosabb probléma csoportokat:

- A Görögországgal fennálló problémák,
- A Balkán,(itt csak Bulgáriát tárgyaljuk)
- Ukrajna és Oroszország,
- A déli posztszovjet köztársaságok,
- A szomszédos közel-keleti államok: Irak és Irán.
- A közel-keleti konfliktus egyéb elemei

---

³² Enöglü Haluk, Security Problems of Turkey, BKÁE Védelemgazdasági Tanszék, Szakdolgozat, 2000.

3.1.1. Az európai szomszédok

3.1.1.1. A görög-török problémák

A két ország időnként viharos kapcsolatát azért célszerű külön tárgyalni, mert egyrészt sajátosságuk hogy két, ugyanahhoz a katonai szövetséghez, a NATO-hoz tartozó ország között állnak fenn, másfelől pedig igen sokrétű, a politikai közgondolkodásban a két nép különbözőségéből fakadó, évszázadok óta meglévő „mindig volt, mindig lesz” típusú problémáról van szó. Sajátságos emellett, hogy a ciprusi kérdés kivételével ezek az ellentétek a hidegháború végével váltak látványosabbá, aminek az oka az, hogy a kelet-nyugati szembenállás korában az USA gyorsan elfojtott minden vitát a két NATO tag között, nehogy ezek az ellentétek meggyöngítsék a szövetség déli szárnyát, s ily módon előnyt jelentsenek a Varsói Szerződés számára. Ennek ellenére 1974-ben Ciprus ügyében komoly összeütközésre került sor a két állam között. A görög-török problémákat tovább bonthatjuk történelmi gyökerű területi problémákra, nézeteltérésekre a légtér szuverenitás és a tengeri határok kérdésében valamint a ciprusi problémára.³³

A történelmi eredetű ellentétek közül a **legrégibbek** azok a görög igények, amelyek azokra a ma Törökországhoz tartozó területekre vonatkoznak és a mai Edirne-ig és Izmir-ig terjednek, és amelyek az antik Görög Birodalomnak részei voltak. Amikor e területeket az I. világháború utáni békeszerződés alapján Görögországnak ítélték ez meghatározó szerepet játszott a kemáli felszabadító háborúnak teljes lakosság által való eltökélt támogatásában, ami a győzelem zálogát is jelentette. Azóta is minden török hazafelfogásának folyamatosan sulykolt, és általánosan el is fogadott alapelve, hogy Törökország területét minden töröknek az élete árán is meg kell védenie.

3.1.1.2.. A mai görög – török viták főbb összetevői

A görög – török ellentétek hagyományosan zavaró elemét képezik az európai kapcsolatoknak, s különösen a NATO számára jelent kihívást, két fontos tagállamának időről-időre fellobbanó kakaskodása, melyek sajátossága, hogy a különböző természetű ellentétek gyorsan sodorják a feleket a fegyveres összecsapás határára, s gyakorta csak a NATO határozott fellépése akadályozta meg az összecsapást. Ugyanakkor Ciprus ügyében ezek az

³³ Harminc éve kötötték a ciprusi görög-török békét, ld. Internet: Múlt-kor történelmi portál, 2004/6.

ellentétek kiterjedt katonai műveletekhez, illetve végül Ciprus északi része Törökország általi katonai megszállásához vezetett, s a NATO mellett ma már az EU-nak is komoly gondja a látszólag feloldhatatlan ellentét a szigetország ügyében.

Légtér, területi vizek, kontinentális talapzat kérdéseiben fennálló ellentétek

A viták alapját e téren az képezi, hogy Görögország egy saját, 1931-es rendelkezésére hivatkozva tíz mérföldben határozza meg saját légtérének határát. Ezt Törökország nemcsak vitatja, de provokatív módon rendszeresen meg is sérti, arra való hivatkozással, hogy az egyoldalú görög légtér kijelölés ellentétes a nemzetközi joggal, például az 1945-ös Chicago-i egyezményvel, amely szerint a légtér magassága a területi vizek határával lehet azonos. Ez pedig az Égei tenger jelen viszonyai között hat tengeri mérföld. A két állam között e téren is vita van, hiszen Görögország arra hivatkozik, hogy az UNCLOS által lefektetett nemzetközi szabályok szerint a parti államok tengeri vizeik határát 12 tengeri mérföldre terjeszthetik ki. Törökország viszont arra hivatkozik, hogy egyrészt a maga részéről nem tagja a szervezetnek, másrészt, — ami fontosabb, — az Égei-tenger viszonyai között e szabályok nem alkalmazhatóak anélkül, hogy azok Törökország szempontjából megengedhetetlen károkat okoznának.

Arról van ugyanis szó, hogy a jelen hat tengeri mérföldes parti víz határok mellett Görögország az Égei-tenger területének 43,7%-át birtokolja, míg Törökország 7,5%-ot. A megmaradó 48,5% pedig a nyílt tenger, illetve a kontinentális talapzat, melyet még ugyancsak el kellene osztani a két állam között. Ha mindenki kiterjesztené parti vizeinek határát 12 tengeri mérföldre — beleértve a mintegy háromezer görög szigetet — Görögország része az Égei-tengerből 71,5%-ra nőne, míg Törökország része csak 8,8%-ra. Ugyanakkor a nyílt tenger, illetve a kontinentális talapzat részesedése 19,8%-ra csökkenne. Ez a szituáció elfogadhatatlan lenne Törökország számára, amely kinyilvánította, hogy a tengeri határok tizenkét mérföldre való kiterjesztését Görögország részéről, casus bellinek tekintené.

Vitatja továbbá a két állam, néhány kisebb-nagyobb sziget hovatartozását is ezen felül. Legutóbb 1996-ban tört ki komoly fegyveres konfliktus Kardak szigete miatt, amit csak a NATO és elsősorban az Egyesült Államok határozott közbelépésére sikerült lecsillapítani.

További feszültségek forrása, hogy Görögország 1963 óta remilitarizálta a szigeteket az Égei-tenger keleti medencéjében, (ami még általa is elismerten ellentétes az 1923-as Lausanne-i, illetve az 1947-es párisi békeszerződésekkel) amire Törökország azzal válaszolt, hogy 1975-ben Nyugat Anatóliába telepítette és azóta is ott állomásoztatja a Negyedik Hadsereget.

De a kemény összeütközéseket kiváltó ellentéteken túl vannak olyan kérdések is, amelyek nem annyira az ellentétek, mint inkább a két ország közötti vetélkedés kategóriájába tartoznak, de amelyek időről-időre ugyancsak terhelik a kapcsolatokat. Ebbe a körbe elsősorban az **infrastrukturális beruházásokról** vallott eltérő nézetek, illetve célok tartoznak.

A kelet-nyugati autóút, melyet eredetileg Bulgária, Albánia és Macedónia javasolt, amely Durres kikötőjéből indulva, Macedónián, majd Szófián és Várnán keresztül érne el Isztambulba. Nyilvánvaló, hogy a terv valóra váltása nagyban megkönnyítené, és jelentősen olcsóbbá tenné a résztvevő országok áruinak a nyugat-európai piacokra való jutását. Görögország ugyanakkor nagy erővel igyekszik haladni saját variánsa építésével az Igonumetsia - Thessaloniki úttal, míg a kelet-nyugati út fenti tervét saját megoldása ésszerűtlen variánsaként értékeli.

Kaspi-tengeri olajszállítás várhatóan egy-két évtizeden belül igen nagy jelentőségűvé válik a Kaspi-tengeri olaj, illetve ennek Nyugat-Európába való eljuttatása.³⁴ E téren is egymás rovására szeretne a két állam meghatározó pozíciót biztosítani a maga számára. Törökország, a Fekete tengeren, illetve első sorban a szorosokban történő, hajóval történő szállítást elkerülendő, a Baku – Ceyhan közötti csővezeték kiépítését szorgalmazza.

Görögország viszont 1995-ben megállapodást írt alá Bulgáriával és Oroszországgal az úgynevezett „Transzbalkán Olajvállalat” létrehozásáról, amely az oroszországi Novorosszjjszkból tankereken szállítaná az olajat a bulgáriai Burgasz kikötőjébe. Görögország feladata volt pedig megtalálni az olaj továbbításának módját a Balkánon.

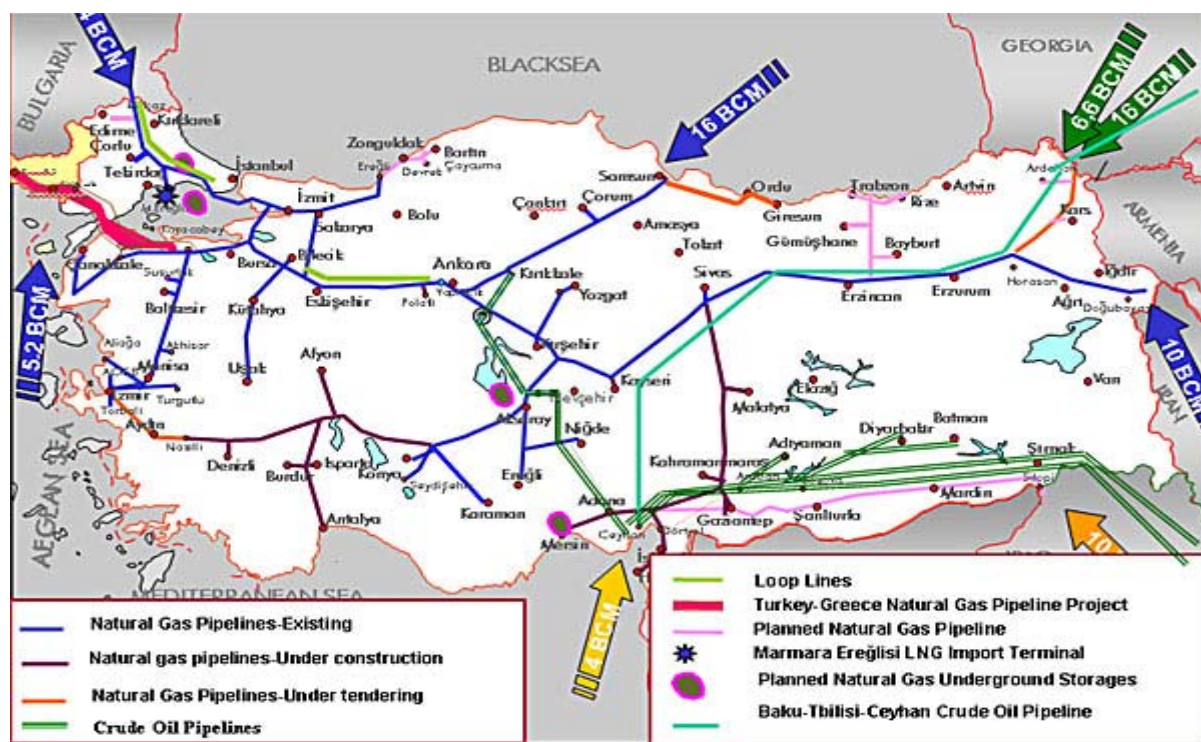
---

³⁴ 'US and Turkey step up Caspian oil efforts', Financial Times, 1998. október 29.

Végül, újabb tíz esztendő múltán, 2005 tavaszán ismét úgy tűnt, hogy közelednek a felek a megoldáshoz. A három ország aláírta azt a 800 millió dolláros megállapodást, amelynek értelmében egy 285 km hosszú és teljes kapacitáson majd napi 700 ezer hordónyi olajat szállítani képes vezetéket építenek a görögországi Alexandropolis, illetve a bulgáriai Burgasz kikötők között. Az olaj így a bolgár kikötőből csővezetéken jut majd el Alexandropolisba, elkerülve így a Boszporuszon való áthaladásnál jelenleg jelentkező hosszú várakozást. Amennyiben az építkezés valóban megkezdődik a tervezett 2008—ban, három éven belül a szállítás is elkezdődhet.

A létező vezetéseket, illetve az ambiciózus terveket mutatja a következő ábra:

Meglévő, ill. tervezett olaj és gázvezetékek

4. sz. ábra

Az enyhülés ilyen és más vitathatatlan jelei mellett azonban az is látható, hogy rendkívül sokrétű ellentét feszül a két ország között, ami különösen annak fényében ad aggodalomra okot, hogy az azonos katonai szövetséghez tartozás mellett, most Törökország szinte mindent latba vet azért, hogy Görögországgal azonos gazdasági csoportosuláshoz is tartozzék, azaz felvételt nyerjen az EU-ba. Ezért (is) van különös jelentősége annak, hogy a sokféle ellentét

mellett újabban számos jelét lehet látni annak is, hogy a két állam nemcsak a feszültség kölcsönös csökkentésére törekszik, hanem számos területen a kapcsolatok kifejezett javítására tesznek lépéseket mindkét oldalról.

3.1.1 Bulgária

Mivel területi korlátok miatt el kell tekintenünk a rendkívül szerteágazó, de az irodalomban egyébként igen sokoldalúan feldolgozott balkáni konfliktus tárgyalásától, ezért itt csak a közvetlen szomszéd Bulgáriához fűződő viszonyra térnénk ki.

Bulgáriában a hosszú ottomán uralom alatt jelentős számú török telepedett le. E kisebbség helyzete kezdettől fogva nehéz volt az önálló Bulgáriában, s már a kezdetektől megindult kivándorlásuk Törökországba. A Török Köztársaság létrejöttétől a II. világháború végéig több mint 200 ezer török hagyta el Bulgáriát. 1950-51 során azonban Bulgária erőszakkal telepített ki 155 ezer törököt. 1984-től a bolgár hatóságok egészen durva kampányt indítanak a török kisebbség ellen. Ennek során arra igyekeztek kényszeríteni őket, hogy bolgár nevet vegyenek fel, betiltották a török nyelv és viselet használatát, valamint minden vallási tevékenységet. A mecsetek nagy részét bezárták, sőt sokat le is romboltak. Betiltották a Korán birtoklását vagy az iszlám módon történő temetést. Újságjaiknak ezen túl bolgárul kellett megjeleníteniük. A brutális kampánnyal szembeszállókra súlyos repressziók, munkatábor, börtön vagy rosszabb várt.

A török kisebbséggel szembeni atrocitások annak ellenére szinte folyamatosak voltak a rendszerváltásig, hogy a két állam között már az 1925-ös a Törökország-Bulgária barátsági Szerződéstől kezdve számos olyan bilaterális és multilaterális megállapodás volt/van érvényben, amely biztosítja az itt élő törökök jogait biztonságát. A rendszerváltás óta az elnyomó intézkedések nagyrészt megszűntek, de a többség és kisebbség közötti sebek még nem gyógyultak be teljesen

3.1.2.. Oroszország és Ukrajna

Törökország alapvetően azért csatlakozott már a kezdeteknél a NATO-hoz, hogy a szovjet fenyegetéssel szemben támogatást nyerjen, hiszen a két állam, ha különböző néven is, de évszázadok óta vetélkedik egymással a térségben. S bár a rendszerváltozás óta a török

katonai vezetés jelentősen lecsökkentnek tekinti a közvetlen veszélyt – de a katonai tervezők változatlanul érvényesnek tekintik azt a fenyegetést, amit szerintük az orosz pán-szlávizmus jelent, amely egy, a jövőben esetleg felerősödő nacionalizmussal együtt különösen veszélyessé válhat. Török értékelés szerint ugyanis Oroszország láthatóan nem habozik, hogy beavatkozzék határvidékeinek különféle konfliktusaiba, melyek zöme egyben a török határok közelében is zajlik. Ráadásul mind a Balkánon mind a déli volt tagköztársaságokban zömében azonos területeken igyekeznének saját befolyásukat egymás rovására erősíteni – ennek okát orosz részről a pán-szlávizmusban, míg török részről a muzulmán, illetve török nyelvű testvérnépek segítségében látják.

Emellett nem hagyják figyelmen kívül azt a tényt sem, hogy az 1990-es Középeurópai Haderőcsökkentési Megállapodás eredményeként a régióból kivont hagyományos fegyverzetet, tankokat, páncélozott járműveket, illetve tüzérséget az oroszok az Észak-kaukázusi Katonai Körzetbe vonták vissza, jóval meghaladva a körzetre megállapított felső határokat. Oroszország ezt a határterületein lévő instabilitással indokolta. A két ország jelen viszonylatában azonban az itt-ott meglévő kölcsönös gyanakvason túlmenően azonban valószínűleg az a legfontosabb jellemző, hogy Törökország kezdettől fogva támogatta és támogatja a NATO-Oroszország kapcsolatokat.

Ukrajnával a másik nagy szomszédal kapcsolatban nincsenek számottevő problémák semmilyen téren: Törökország itt elsősorban a gazdasági, kereskedelmi kapcsolatokban lévő lehetőségekre koncentrálna.

3.2. A XXI. század egyik lehetséges gyűjtőpontja a Kaukázus

Témánk szempontjából talán a legizgalmasabb terület, hiszen ezek olyan országok és területek, amelyekkel kapcsolatban a török politika kihasználható lehetőségeket lát, akár a már tárgyalt „híd a keletre” koncepció, akár a közös török identitás, vagy legrosszabb esetben az iszlám kártya kijátszására. Persze óvatosan kell mozognia, hiszen a régió a világ egyik ellentétektől legsűrűbben átszótt régiója, ahol a különböző népek és népcsoportok közötti ádáz gyűlölet nem csak országokat állít szembe egymással, de általában magukon az országokon belül is számos nép, népcsoport, érdek küzd egymással. Az ennek következtében pedig egyre súlyosabbá váló társadalmi, politikai és biztonsági káosz megfékezésére pedig

úgy tűnik a központi kormányok egyre kevésbé képesek. Törökország esetleges EU-tagsága révén pedig az EU is egyre nagyobb aggodalommal szemléli a régió eseményeit.

Mint már korábban szó volt róla a kaukázusi régiót alapvetően **Ciszkaukázusra** és **Transz-Kaukázusra** oszthatjuk. Mivel a Ciszkaukázusi területek jelenleg az orosz állam határain belül vannak, ezek problematikáját, — bár a témához tartozna, — de terjedelmi okok miatt nem vizsgálom. Elemzésünkben így csak az önálló államisággal bíró transz-kaukázusi államok helyzetét vizsgáljuk.

Trans—Kaukázus

A három transz-kaukázusi ország, **Grúzia, Örményország, Azerbajdzsán** politikai fejlődése számos közös vonást mutat, de nem lényegtelenek e fejlődés különbségei sem. Szükségesnek érezzük, hogy a három ország 90-es évektől napjainkig terjedő történetének legalább fő elemeit felvázoljuk, hiszen e nélkül nem vagy nehezen érthető mai helyzetük.

5.sz. Ábra

A Kaukázus

Az 1980-as évektől elkezdődő radikális tömegmozgalmak, amelyek jellegükben erősen nacionalista jellegűek voltak, általában gyökeresen átalakultak a hatalom megragadása utáni időszakban. Általános jellegzetességként elmondhatjuk, hogy míg e mozgalmak első szakasza arról szólt, hogy mozgósítsa a tömegeket egy teljesen új politikai és társadalmi rend érdekében, addig a második szakaszra figyelmüket elsősorban a hatalom megtartása kötötte le. Ez pedig együtt jár a vezetéseken belüli harcok kialakulásával, illetve az erőszakszervezetek és az anyagi javak fölötti ellenőrzés megszerzéséért folytatott küzdelemmel. Jelenleg a három transzkaukázusi ország inkább az utóbbi fázis jeleit mutatja, hiszen a hatalmon lévők konszolidációs törekvései jellemzően a tömegek demobilizálására irányulnak, míg az eredeti nacionalista csoportok vagy akár a régi gárda által létrehozott alapvetően posztkommunista pártok és szervezetek nem képesek akcióikkal eredményt elérni.

Az emberek kiábrándultak és apatikusak és sok esetben azok, akik korábban vehemensen támogatták a nacionalista mozgalmakat, vagy éppen ellenkezőleg, mára már arra is nehezen rábíráthatók, hogy elmenjenek szavazni. Nem meglepő ez, hiszen Grúziában és Azerbajdzsánban a nacionalista mozgalmak nem tudták elérni azt a központi céljukat, hogy a különböző elszakadási törekvéseket megakadályozzák, míg Örményországban annak ellenére, hogy a Nagorno-Karabagh konfliktusban győzelmet értek el, a lakosságot azonban jobban érdekli a katasztrofális gazdasági és szociális krízis.

A rendszerek konszolidálásának meghatározó eleme, hogy az állam létrehozza saját területén az erőszakszervezetek monopóliumát. A világnak e táján azonban ez különösen nehéznek tűnik, miután főleg az átmenet első szakaszában az etnikai konfliktusok miatt az államhatalom számos elemét különböző nem—hivatalos csoportok gyakorolták, általában fél—katonai szervezetek, amelyek az idők során egyre szorosabb kapcsolatot hoztak létre a szervezett bűnözéssel. Így mindhárom országra jellemző, hogy a konszolidáció első szakaszát meghatározza a politikai vezetés és a "maffiák" közötti küzdelem. Nyilvánvaló, hogy a küzdelem háttérben meghatározó jelentőségű az ország erőforrásai fölötti rendelkezés megszerzése, hiszen az állam képes nemzetközi szerződéseket kötni, az országok természeti kincseinek kiaknázására és az állam a fogadója a külföldi pénzügyi és humanitárius segélynek is. Másrészt az állam ellenőrzi az adórendszer és a belföldi kereskedelmet. Végül pedig a meghatározó minisztériumok és kormányhivatalok feletti ellenőrzés széles befolyásolási lehetőséget ad a gazdasági és politikai élet szereplőivel kapcsolatban.

Az átalakulás kezdeti szakaszában mind a három országra jellemző volt, hogy az átlag havi fizetés, havi öt dollár körül mozgott, ami persze messze alatta marad a hivatalos létminimumnak is és ily módon hallgatólagosan elfogadottá vált, hogy a kormánytisztviselők megvesztegetés révén egészítik ki jövedelmüket. Sőt, ahelyett, hogy az ígérekkel ellentétben a kormányok csökkentenék a bürokráciát, ehelyett inkább az történt, hogy a kormányhivatalok számát megnövelték, hiszen így e korrump tisztviselők támogatni fogják őket a politikai ellenfelekkel szemben. Mindezek alapján elmondható, hogy az állam feletti ellenőrzés így egyrészt a személyi meggazdagodást szolgálja, másrészt segít a politikai ellenfelekkel való küzdelem megvívásában is.

Amikor a rendszerek elkezdik önmagukat konszolidálni, a különböző politikai csoportok figyelmüket már sokkal kisebb támogatói csoportokra koncentrálnak, azaz elsősorban azokra, akik fontos gazdasági vagy politikai pozícióban vannak, tehát például az ún. "erős minisztériumoknál", mint hadügy, belügy, belbiztonság, illetve a gazdaság területéről azokat az intézményeket, amelyek a privatizációt felügyelik) vagyonügynökségek, ezzel foglalkozó parlamenti bizottságok stb., továbbá az állami bank, illetve pénzügyminisztérium, melyek a külföldiekkel létrehozott ellenőrzéseket felügyelik, vagy hitelekről döntenek.

Mondhatnánk, hogy e politikai mozgások jelentősen hasonlítanak a világ más országaiban tapasztalt folyamatokhoz, ami azonban Transz-Kaukáziát megkülönbözteti, az az, hogy e folyamatok az autoriter jellegét erősítik a rendszerben, elsősorban a civil társadalom gyengesége, a jogrendszer korrupciója és különösen a középosztály hiánya miatt.

A nagy általánosságokon túl természetesen az egyes országok jelentős eltéréseket is mutatnak, ezért célszerű legalább röviden külön is megvizsgálni átalakulásuk eseménytörténetét.

Örményország

Örményországban volt a legsimább és a leginkább problémamentes az átmenet, amely elvezetett a radikális tömegmozgalomtól a kormánypárti állapothoz. Az örmény nemzeti mozgalom (ANM) figyelemreméltóan stabil és 1990 óta ugyanaz a személy vezeti. Az ANM sikere a hatalom konszolidált megtartásában több tényező eredménye, mint például a

nagyjából problémamentes kapcsolat Oroszországban, a Nagorno-Karabahban elért katonai sikerek, valamint az etnikai homogenitás, amelynek következtében lényegesen kisebb és jelentéktelenebb az etnikai problémák köre, mint a másik két országban. Politikai szempontból az ANM stratégiájában három sikerelemet találunk: az új és a szovjet időből megmaradt elit közötti megállapodás, másrészt az, hogy a félkatonai szervezetek hamar alávetették magukat a központi akaratnak, és végül, hogy az ország erőszakszervezetei és gazdasági erőforrásai fölötti monopólium megszerzésével erős központosított államhatalom jött létre.

Míg Grúziában és Azerbajdzsánban a nacionalista kormányok visszariadtak a radikális gazdasági reformoktól, addig Örményországban kezdettől fogva egy radikális piacosítás programot folytattak. Az 1992-ben elkezdett piacosítás program során azonban nem az eredetileg javasolt orosz típusú kuponos privatizációt vezették be, hanem a vállalatokat részvénytársasággá alapították és a részvényeket elsőként az ott dolgozóknak ajánlották fel. Ez a megoldás lehetővé tette, hogy elsősorban a régi nomenklatura tagjai meghatározó gazdasági pozíciókat szerezzenek. Sokkal kevésbé sikeres azonban a korrupció elleni küzdelem, amely azóta is nyomasztó súllyal telepszik az országra. Az elmúlt évtizedben folyamatos korrupciós botrányok jellemezték az országot és a hatalom időnként még magas beosztású állami hivatalnokok, miniszterek menesztésére is kényszerült.

Örményország és a vitatott területek

6. sz. ábra

Miután az ország gazdasága a romokban hever és az évtized nagy részében Azerbajdzsán és Törökország külső blokádnak alá is vette, továbbá, miután úgyszólván nincsenek kiaknázzható nyersanyagok, a lakosság nagy része számára az állami költségvetés jelenti az egyetlen jövedelemforrást. Nem véletlen, hogy az egyik részről egy kormányzati klientúra kiépüléséhez, másrésztől heves ellenzéki támadásokhoz vezetett.

Az ellenzék korrupciós vádjaira a kormányzat azzal válaszolt, hogy az ellenzék politikai gyilkosságokkal, kábítószer-kereskedelemmel és titkos fegyveres szervezet fenntartásával vádolta. Szomorú, hogy mind a két oldal vádjai megalapozottak.

Grúzia

A rendszer konszolidálása Grúziában volt a legbonyolultabb a három ország közül, míg Örményországban a nemzeti mozgalom gyorsan átvette az államapparátus irányítását és bár korán megszerezte az erőszakos szervezet feletti befolyást, addig Grúziában az állami apparátus gyorsan fragmentálódott és a különböző létrejövő "maffia"-csoportok saját erőszakos szervezetekkel és saját gazdasági erőforrásokkal a birtokukban folytatják küzdelmüket az egymást váltó politikai vezetéssel szemben az államhatalom kontrolljáért. Az, hogy a politikai küzdelmek sokkal szélesebb téren bontakoznak ki, az részben a Sevarnadze-i vezetés stílusából következik, részben abból, hogy a grúz politikai elit lehetőségei sokkal korlátozottabbak a klientúra kiépítésére.

A gyenge állam és a relatíve nyílt politikai rendszer keveréke különösen kiszámíthatatlanná tette az ország politikáját. Grúzia belpolitikai fejlődését nagyban befolyásolta az is, hogy az évtized során szinte folyamatosan konfliktusban állt az orosz vezetéssel, amelyik egy darabig azt érezte fontos stratégiai célnak, hogy Grúziát használja terepül az Észak-Kaukázusi elszakadási törekvések, illetve a török befolyás növekedésének elfojtására. Nyilvánvaló, hogy az erős orosz befolyás megmaradásában fontos szerepet játszik a grúz vezetés gyengesége is.

7. sz. ábra Grúzia és a környező államok

A nacionalista mozgalom kezdettől fogva rendkívül megosztott. Az 1991-ben hatalomra kerülő Gamsahurdiával kezdettől fogva szembefordulnak az úgynevezett Nemzeti Demokraták, valamint az úgynevezett Lovagok (Mkhedriomi), akik fegyveres milíciákkal rendelkeznek. Az ellenük folytatott harcban a grúz rendőrség az orosz katonai alakulatok segítségét is igénybe veszi.

Az Abháziával meginduló háború 1992-ben pedig még erősíti is a fegyveres milíciák befolyását, hiszen ekkorra még az állam nem is rendelkezik megfelelő hadsereggel. Így míg a folyamatos politikai felfordulás megbénítja az államot, addig a háború folytatása a milíciákra hárul, ami végül is Grúzia katasztrofális vereségéhez vezet. A fegyveres csoportok fosztogató bandákká válnak, amin a rögtönítélő bíróságok helyszíni kivégzései sem sokat változtatnak. A másik következmény, hogy ezek a csoportok — tegyük hozzá, hogy az állami minisztériumokhoz és intézményekhez hasonlóan — anyagi forrásaikat a különböző vállalkozások és üzletemberek megszarolásából fedezték. A dolgok természetes folyamodványa, hogy a korábban hazafias célok nevében létrehozott fegyveres csoportok hamarosan olyan alvilági tevékenységet folytató "üzletemberekké" válnak, akik védelmi pénzek kizsarolásából, fegyver és kábítószer-kereskedelemből igyekeznek fenntartani magukat. 1993 év végére magának az államnak a fennmaradása is kérdésessé vált, amikor két fontos tartomány Dél-Osszétia és Abházia felett elveszítette az irányítást a szeparatistákkal

szemben és még a főváros nagy részében is a banditák vették át az irányítást. Szerencsére 1993-94 év során lassan, de sikerült a központi hatalom befolyásának visszaállítása és konszolidálása.

Azerbajdzsán

Az azerbajdzsáni rendszer a másik két országgal ellentétben sokkal tekintély-uralmibb. Az okok között találjuk, hogy a helyi kommunista rendszer és a nacionalista mozgalom (APF) között rendkívül ellenséges volt a viszony. Ennek következtében az azerbajdzsáni demokrácia halva-született: a parlamenti választásokon lényegében nem volt szabad verseny a pártok között. A tekintélyuralom szorosan összefügg azzal, hogy a hatalomnak hatalmas lehetőségei vannak a klientúra építésre, elsősorban az offshore olajkészletek révén. Geidar Aliev elnök a gazdasági erőforrásokat rendkívül hatékonyan használta fel egy olyan erős politikai gépezet létrehozására, mellyel más politikai csoportok nem vetélkedhetnek.

Azerbajdzsán és a Nakichevan-i enkláv 8. sz. ábra

Érdekes közjáték, hogy 1990-91-ben a kommunisták visszatérését a hatalomba épp a moszkvai puccs bukása akadályozta meg, mivel Mutalihov a helyi kommunista párt I. titkára egyike volt azon kevés regionális politikusnak, aki a puccsistákat nyíltan támogatta. A puccs bukása után — bár sikerül magát elnökké választatnia — rákényszerül arra, hogy a Legfelső Tanácsot egy új 50 tagú nemzetgyűléssel váltsa fel, melyben a helyek felét az ellenzék kapta.

A következő 3-4 évet a különböző államcsíny-kísérletek jellemzik. Így pl. 1991-93 között az országnak négy elnöke van.

Következtetések

E terület az, ahol a Szovjetunió felbomlása után a legellentmondásosabb viszonyok alakultak ki, ahol a hatalmi központok nem képesek az egyes országokban lejátszódó folyamatokat sem kontrollálni, sem irányítani teljes körűen, illetőleg az országok teljes területére kiterjedően. A bizonytalan, és bármikor robbanással fenyegető belpolitikai helyzet mellett, a szomszédokkal fennálló ellenségeskedés, a „sem béke, sem háború” tarthatatlan helyzeteket teremtett. A folyamatosan és kilátás nélkül szenvedő lakosság pedig csak kivándorlás, vagy a maffiákhoz való csatlakozás révén képzelheti el helyzetének javítását. Miután azonban ezek sem reális alternatívák, helyi megfogalmazás szerint: „tovább tart a tarthatatlan helyzet”.

A létrejött enklávék, a fajilag, vallásilag, nyelvileg idegen környezetbe kényszerített kisebbségek olyan történelmi kirakósjátékot hoztak létre, amelyet megoldani, még valamennyi résztvevő maximális jóindulata és egyetértése esetén is nehéz lenne. Hát még akkor mennyire reménytelen ez, ha figyelembe vesszük az itt élő népek által generációk alatt egymásnak kölcsönösen okozott szenvedések következtében kialakult kölcsönös gyűlöletet, ami folyamatosan fenntartja a folyamatos erőszak ördögi körét.

Még szerencse, hogy az emberiség történelme ismer pozitív példákat is, amikor a népek közötti kölcsönös gyűlöletet fel tudja váltani az együttműködés szelleme. Ilyen reményt adó példa lehet az EU illetve a következőkben áttekintett új regionális gazdasági kezdeményezés is.

5.5. Egy reményteljes kezdeményezés:a szub-regionális integráció

A Fekete-tengeri Gazdasági Együtműködési Szervezet (BSEC)

Törökország regionális aspirációival kapcsolatban érdemes kiemelten foglalkoznunk a Fekete-tengeri Gazdasági Együtműködési Szervezettel (eredetileg project) amely 1992-ben török kezdeményezésére jött létre, s az ötlet rendkívül pozitív fogadtatása következtében taggá vált a régió legtöbb fontos állama, mégpedig nem csupán a szorosán vett Fekete-tengeri államok, hanem az inkább Kaszpi-tengerinek nevezhető kaukázusi országok is. Így a szervezet jelenleg 11 tagot számlál: Törökország, Oroszország, Ukrajna, Görögország, Románia, Bulgária és Moldova mellett Albánia, Örményország, Grúzia és Azerbaidzsán is.

Az a történelmileg ritkán előforduló állapot állt elő, hogy a térség meghatározza államai – bár gyakran igen eltérő okoknál fogva – valamennyien érdekeltek voltak egyfajta regionális együttműködési szervezet létrejöttében.³⁵

Törökországot a „kooperatív hegemonia” jelzővel illetett program vezérelte, amely a török befolyás kiterjesztését jelenti a Fekete-tengeri, illetve kaukázusi országok irányában. Természetesen ez nagy óvatosságot és körültekintést igényel, hogy ne váltsa ki sem Oroszország rosszallását, sem az EU gyanakvását.

Oroszország számára ugyancsak kulcsfontosságú a régió: Fontos kijárat egyrészt a Földközi tengerre, míg a kaukázusi területek helyzete mind határain belül, mind kívül folyamatos feszültségek forrása számára. A volt Szovjetuniótól való függetlenedést követően a „közel külföldinek” nevezett országokkal fenntartott ellentmondásos, illetve az Észak-Kaukázus orosz belügyként prezentált kétségbeejtő állapotai az orosz diplomácia meghatározó célterületei. Így minden olyan eszköz amely bármiféle együttműködés révén csökkenteni tudja az állandó robbanással fenyegető feszültségeket, — az szívesen látott Oroszország részéről (is). Emellett azokat a kaukázusi országok által létrehozott embrionális jellegű együttműködési formákat mint a GUUAM=Georgia—Ukrajna—Üzbegisztan—Azerbaidzsán—Moldova Pán—Kaukázusi Biztonsági Szervezet, illetve Transzkaukázusi—Eurázsiai Közös Piac Oroszország általában mint az orosz-ellenes politika jegyében létrejött

³⁵ Valinakis Yannis: the Black Sea Region: Challegnes and Opportunities for Europe, Inst. for Security Studies of WEU, 1999.

képződményként tekintette, s így nyilvánvalóan szívesen vette, hogy ezek szerepét egy olyan szervezet vette át, amelyben ezek az országok már nem orosz-ellenes éllel csoportosulnak.³⁶

De jól ismeri fel az orosz vezetés azt is, hogy ekkorra a regionalizmus szinte politikai divattá válik Európában, így az új szervezetben való részvétel pozitív visszhangot fog kiváltani a nemzetközi közösségben. Ugyanakkor az EU-felé aspiráló országok számára éppen ez okoz némi fejtörést, nehogy az EU *helyett* váljanak itt taggá, — éppen ellenkezőleg, itteni tagságuk bizonyítsa EU-alkalmasságukat.

Fontos látnunk azt is, hogy a résztvevő államok majdnem fele csak éppen nemrég nyerte el önálló államiságát, és a szervezethez való csatlakozásuk egyben a nemzetközi politikai színpadon való első megjelenésük is.

Végezetül pedig Törökország, amely az egész alakulat létrehozója, mozgatója, sőt anyagi értelemben is fő támasza, egyszerre tudja azt arra felhasználni, hogy egyrészt önmagát a többiek előtt mint a Nyugat megkülönböztetett partnereként tüntesse fel, de ugyanakkor módot jelent az EU-tól független alternatívák vizsgálatára is.³⁷

A BSEC történetének felépítésének részleteitől eltekintek, inkább azt látszik célszerűnek megvizsgálni, hogy igazuk van-e azoknak a kritikáknak, melyek szerint a szervezet által elért eredmények minimálisak, s sem a tagországok között nem sikerült konkrét gazdasági együttműködési eredményt létrehozni, sem a biztonság megerősítésében nem hozott számottevő eredményt.

Talán ebben valóban van némi igazság, de figyelembe véve a térség általános helyzetét, már az is óriási eredmény, hogy egyáltalán létezik egy olyan fórum, ahol az egymással rivalizáló, vagy éppen élesen szembenálló államok vezetői rendszeresen összeülnek, s lehetőség van a problémák tárgyalásos rendezésére. E téren különösen figyelemre méltó, hogy a kaukázusi országok közötti állandó villongások a BSEC-en belül nem jelentkeznek destruktív erőként, hiszen pont ezek az országok félnek legjobban attól, hogy politikai értelemben a „senki földjére” szorulhatnak.

---

³⁶ Alyson Bailes: Sub-regional Organizations: The Cinderellas of European Security, NATO Review, 1997. március, p. 28.

³⁷ Tocci Nathalie: Our Future Southeastern Turkish Frontiers, CEPS Publications, 2004.

Nyilvánvaló, hogy egy ennyire heterogén, és ilyen érdekelletéktől terhelt ország csoport által létrehozott szervezettől nem lehet csodákat várni. De tulajdonképpen már a pusztá létrejötte, s fennmaradása is csoda. S ha a konkrét eredményeket nem számítva figyelembe vesszük az egyes államok tagsághoz fűződő korábban ismertett érdekrendszerét, akkor a BSEC-et legalábbis egy majdani jobb együttműködés jó kezdeteként kell értékelnünk.³⁸ Témánk szempontjából ezért azt a következtetést kell levonnunk, hogy vagy minél hamarabb megkezdődnek maguk az országok, illetve az érdekelt és befolyást gyakorolni képes országok, nagyhatalmak erőfeszítései a régió összekuszált viszonyainak rendezésére, vagy a terület akár a világ legrosszabb veszélyforrásává válhat a század során.

Nem kevésbé összetettek az egyéb régiókhöz, országokhoz fűződő viszonyok sem. Ezek vizsgálatát kezdjük az Egyesült Államokkal, amely, — amint erről már korábban szó volt, — Törökország legfontosabb politikai és katonai partnere a II. világháború utáni időszakban. A kilencvenes évek világpolitikai változásai azonban itt is alapvetően átrendezik az érdekviszonyokat.

5.6. Török-amerikai kapcsolatok a hidegháború lezárulása után

A szovjet fenyegetés elhárulása után mindkét oldalon felmerült az a kérdés, hogy a két állam vajon a jövőben is olyan fontos lesz-e a másik számára, mint a hidegháború korában.

Az egymásra utaltság érzésének csökkenésével párhuzamosan azonban jellemző módon felszínre törtek azok a nézetellentétek is, melyek korábban is meg voltak, csak az érdekek addig úgy kívánták, hogy ezeket a szőnyeg alá söpörjék. Most azonban amerikai részről hallhatóvá váltak az emberi jogok törökországi helyzetével kapcsolatos kritikák, Ciprus, illetve a Kaukázus ügyei. Megkérdőjeleződött az USA hagyományos katonai támogatása Törökország irányában, s gazdasági és katonai segélynyújtási programok először csökkenni kezdtek, majd teljesen le is álltak. Még az is előfordult, hogy a készpénzes fegyvervásárlási ügyek is akadályba ütköztek a kongresszusban.

---

³⁸ D Connelly: Black Sea Economic Cooperation, RFE/RL, vol. 3. no. 26., 1994. július 1., p.

Törökország pedig úgy érezte, hogy az első iraki háború következtében elszenvedett veszteségeit egyáltalán nem kárpótolták úgy ahogyan azt korábban neki megígérték.

Az évtized második felében azonban mindkét oldalon felerősödött a kapcsolatok újbóli szorosabbá tételének az igénye.³⁹

Gazdasági téren Özal reformjai, – bár nem egyenes vonalú és probléma mentes – de gyors fejlődés útjára vezettek, s az ország vonzereje jelentősen megnőtt mind a befektetők számára, mind kereskedelmi szempontból. A török-amerikai kereskedelem gyorsan bővült, s igen dinamikus módon növekedtek az amerikai cégek befektetései is, pl. az energetikai, távközlési és egyéb infrastrukturális projektekre.

De a világpolitikai szinten is egyre gyakrabban talál egymásra a két ország. A jugoszláv krízis idején török részről nagyon is osztották az európai államok tehetetlenségével kapcsolatos amerikai csalódottságot, — bár ők elsősorban a jugoszláviai muzulmánokat ért atrocitások miatt. Ugyanezért messzemenően támogatták, hogy az USA vesse latba teljes erejét a probléma megoldása érdekében.

Amikor pedig Amerikának egyre erőteljesebben kellett felismernie és szembeszállnia korunk új kihívásaival, a nemzetközi terrorizmussal, kábítószer- és embercsempészettel, pénzmosással stb. egyre jobban értékelte Törökország eddig is hajthatatlan álláspontját. Ez a magyarázata annak, hogy az európai kormányok diplomatikus megfogalmazásaival szemben Washington egyértelműen terrorista mozgalomként ítélte el a kurdok ügyét és fenntartás nélkül támogatta a török politikát. Ankarában ugyancsak nagyra értékelték az ország EU-tagságát támogató amerikai álláspontot, különösen az 1997-es, Törökország számára csalódást jelentő Luxembourg-i találkozót követően.

Törökország a kilencvenes évek vége felé törekedett arra is, hogy bővítse kapcsolatait Izraellel, aminek következtében Törökország stratégiai jelentősége jelentősen felerősödött az amerikai zsidó szervezetek gondolkodásában.

---

³⁹ Amb. Parris Mark R.: Starting over: US-Turkish relations in the post-Iraq war area, Turkish Policy Quarterly, 2004/2.

De talán a legerősebb eleme a kapcsolatoknak mégis a **katonai szerepvállalás**. Törökország részvétele Szomáliában, Boszniában, Koszovóban és Macedóniában a béketeremtő műveletekben bizonyította az amerikai politika formálói számára, hogy Törökország nem csak képes, de kész is arra, hogy „felelősségét vállalva” hozzájáruljon a béketeremtési erőfeszítésekhez. Ezekhez az erőfeszítésekhez Törökországnak modernizálnia kellett fegyveres erőit, amelynek során előnyben részesítette az amerikai termékeket. Politikai téren pedig az ESDI-al kapcsolatos viták során is általában azonos nézeteket képviseltek. Azonban az, hogy 1995 novemberében Clinton elnök a török parlamentben elmondott beszédében **Törökországot az Egyesült Államok stratégia partnerének deklarálta**, az elsősorban Irak kérdésével függött össze. Az első iraki háború lezárultával nagyon gyorsan világossá vált, hogy a probléma végleges megoldása nem került sokkal közelebb, sőt. Ezért az amerikai vezetés egyik fő törekvése arra irányult, hogy Szaddam Huszein ne tudja ismét megszerezni a hatalmat az ország északi része felett. Ehhez viszont feltétlenül szükségük volt az Incirlik támaszpont használatára, ahonnan felszállva az amerikai légierő kikényszerítette az észak-iraki repülési tilalmat.

Törökország számára az észak-iraki határok zártsága jelentős problémát jelentett, mert a gazdasági veszteségeken túl ez azt is jelentette, hogy a török hadsereg nem ellenőrizheti a határ iraki oldalán lévő kurd településeket, így értékelésük szerint, egy olyan de facto önálló kurd alakulat jön létre, ami súlyos veszélyt jelent Törökország biztonságára.

Az Incirlik-i bázis azonban annyira fontos Washington számára, hogy végül is engedett a törököknek, a határon keresztül nyitottá vált a kereskedelem útja, a török hadsereg pedig eleinte csak át-át csapott az iraki kurd területekre, de azután állandó jelenlétet is kiépített ott. Így végezetül is mindenki jól járt, – persze a kurdokat leszámítva.

Látványos példái e szoros együttműködésnek, amikor 2001 februárjában az új Bush adminisztráció az IMF-en keresztül mentőövet dobott a pénzügyi összeomlással küzdő Törökország számára, illetve a szeptember 11-i események után, amikor a török kormány az első muzulmán államként fejezi ki részvétét és egyetértését az amerikai válaszlépésekkel.

Ezt követően azonban újabb hullámvölgy következett a kapcsolatokban. A török gazdaság véget nem érő nehézségei, elbátortalanították a befektetőket, korábban nagy elánal beharangozott projektek időben eltolódni látszottak. Törökország amerikai

fegyvervásárlásairól szóló tárgyalások parttalanná válása az amerikaiakat kedvetlenülítette el, míg török részről mind politikai, mind gazdasági témákban úgy érezték, hogy az USA nincs kellő tekintettel érdekeikre. Ebben a helyzetben került hatalomra az új török kormány, az erősen iszlám háttérű AK (Igazság és Fejlődés) Párt győzelme nyomán. Fontos itt még, hogy országszerte érezhetően felerősödött a szembenállás a küszöbönálló újabb iraki háborúval, — s így az amerikai politikával szemben.

Mégis, a török parlament március 1-i döntése, amely elutasította az amerikai csapatok törökországi állomásoztatását, illetve, hogy innen induljon ki támadás Irak ellen villámcsapásként érte a vezető politikusokat, de főleg Washington, amely annyira biztos volt az engedélyben, hogy az egész háborús forgatókönyv ennek megfelelően épült fel, és most sebtében kellett az új helyzetre alkalmazható új forgatókönyveket kidolgozni. Természetesen mindenki a másik felet hibáztatta.

Az új török kormány az amerikaiak erőszakosságáról, illetve arról panaszkodott, hogy az amerikaiak mennyire nem veszik figyelembe a belpolitikai helyzetet, míg elsősorban az amerikai média úgy tálalta az ügyet mintha a törökök kielégíthetetlen mohósága támasztott volna teljesíthetetlen feltételeket.

Ráadásul a török „nem” a Biztonsági Tanácsban is megnehezítette Bush dolgát, hogy a habozó tagokat a maga oldalára állítsa a háborúra való felhatalmazás kérdésében. Mint minden hasonló esetben;— az USA-ban felerősödtek a török-ellenes, míg Törökországban az Amerika-ellenes érzések és hangok.

Ugyanakkor lehiggadva, mindkét fél tudja, hogy mindenféle szempontból szüksége van a másik féllel való zavartalan együttműködés helyreállítására, mert e nélkül is nehezen megválaszolható kérdések tömegével kell a két kormánynak megküzdenie.

5.7. Törökország és a közel-keleti konfliktus

5.7.1. *A paleszín-izraeli konfliktus*

Törökország helyzetét e közel-keleti konfliktussal kapcsolatban két összefüggés teszi sajátossá.

- A területek, amelyeken és amelyekért ezek a konfliktusok zajlanak, négyszáz éven át (1517-1917) az ottomán birodalom fennhatósága alá tartoztak.
- Törökország annak ellenére, hogy iszlám állam, — ha körültekintően is, — de inkább Izrael oldalán áll a konfliktusban, s magával Izrael állammal kifejezetten jó kapcsolatokat ápol.

Az izraeli-palesztin konfliktuson túlmenően a török politika igyekezett közvetíteni az izraeli-szíriai, illetve az amerikai-szíriai kapcsolatokban is, amivel sikerül jelentős amerikai elismerést is elérnie. Természetesen a török külpolitika úgy igyekszik lavírozni ezen a politikai aknamezőn, hogy izraeli kapcsolatai ne rontsák számottevően a többi iszlám államhoz fűződő kapcsolatát. Megfigyelhető, hogy a közel-keleti „békefolyamattal” kapcsolatos megnyilatkozásaiban igyekszik egyenlően adagolni az elismerést, illetve kritikát mindkét fél számára. Utóbbinak elsősorban Arafat és Sharon voltak az alanyai.

5.7.2. Irak, Irán

A palesztin-izraeli küzdelmeknél, sokkal konkrétabb és közvetlenebb Törökország érdekeltsége az Irak és Irán között és körül folyó konfliktusokban. Egyrészt mivel a két állam Törökország közvetlen szomszédja, az itt folyó háborúk, bel- és külpolitikai zavarok eleve nem lehetnek közömbösek számára. De még ennél is súlyosabb a félelem attól a forgatókönyvtől, hogy ez észak-iraki kurd lakosság kihasználva a háborúk következtében kialakuló hatalmi vákumot. Kiharcolja saját autonómiáját, amely egyesülhetne a törökországi kurd területekkel, elszakítva azt Törökországtól. Túlzás nélkül állítható, hogy a török külpolitikai célok preferencia-sorrendjében a kurd autonómia megakadályozása minden egyéb célt megelőzött az elmúlt húsz évben.

Az ezzel kapcsolatos török aggodalmak a nyolcvanas években a sah rendszerének bukásával, illetve Khomeini teokrata rendszerének uralomra jutásával kezdődtek. Az egész térség addig is csak viszonylagos stabilitása megrendült, s Irak úgy vélte, most jött el az alkalom, hogy elérje céljait, azaz, hogy a Közel-Kelet meghatározó hatalmává váljon. De a kirobbanó, s közel tíz évig tartó Irak-Iráni háború csak szörnyű veszteségeket okoz mindkét oldalon, de végül is úgy fejeződik be, hogy nincs se győztes, se vesztes.

S míg az amerikaiakat a nagykövetségi incidens utáni támadásban megcsúfoló Irán ellen harcoló Irak támaszkodhatott a nyugat szimpátiájára, sőt fegyverszállításaira is, ennek a szimpátiának egyszeriben vége szakadt, amint Irak röviddel az Irán elleni háború befejezése után hirtelen lerohanta és annektálta Kuvaitot. A nemzetközi koalíció az ENSZ égisze alatt háborút indított Irak ellen, felszabadította Kuvaitot és súlyos vereséget mért az iraki hadseregre – de érintetlenül hagyta az iraki vezetést.

Ettől kezdve azonban Irak a nyugat – de elsősorban az amerikaiak szemében – un. lator országgá válik, és teljes körű szankciók sújtják. A nemzetközi szankciók azonban leginkább csak a lakosságot hozzák kétségbeejtő gazdasági és egészségügyi helyzetbe, míg a vezetés és elsősorban Szaddam Husszein eltökéltségét szinte csak fokozza. Ügyesen manőverezve önmagát úgy állítja be mint az izraeli és amerikai zsarnokság elleni egyetlen valós, térségbeli erőt. Ami pedig témánkat illeti, — az északi kurdok ellen, hol irtó hadjáratokat folytat, — majd amikor a békés falvak elleni gáztámadások nemzetközi felzúdulást váltanak ki, hallgatólagosan hagyja, hogy a török hadsereg folytassa ellenük a harcot, úgy is, hogy ezzel rendszeresen belép Irak területére. Kevés példát találunk még a történelemben arra, hogy egy állam beleegyezően eltűrje, hogy egy szomszéd állam az ő területi integritását megsértve hadjáratot folytasson saját lakosságának egy csoportja ellen.

Lényegében tehát elmondható, hogy míg Törökország egyrésztől – legalábbis hivatalosan, — részt vett az Irak elleni szankciókban, addig a kurd kérdésben, hallgatólagos egyetértésben Irakkal, igyekeztek a kurdokat pacifikálni.

A **kurd kérdést**, annak bonyolultsága, valamint az egész török állami és társadalmi berendezkedésre gyakorolt hatása miatt célszerű a későbbiekben külön is részletesen megvizsgálunk. Szükséges ez azért is, mert éppen a kurdok elleni könyörtelen társadalmi, politikai, faji, nyelvi elnyomás, illetve a nemzetközi emberi jogi elvek, szabályok alkotmányban rögzített (!) megtagadása, s így a hatóságok szinte kontrollálatlan brutalitása volt a török politikának az a „sötét oldala”, amelyre mindazok jó alappal hivatkozhattak, akik azzal érveltek, hogy az ország nem alkalmas, sőt távol van attól, hogy az Európai Unió tagjává válhasson.⁴⁰

---

⁴⁰ Wedel Heidi: A kurd kérdés, a török nacionalizmus és a demokrácia megszűnése a Török Köztársaságban, Politika és Társadalom, 1995/3, Friedrich Ebert Stiftung

5.7.3. 2001. szeptember 11. — A fordulópont

A szeptember 11-i merényletekkel szertefoszlott az amerikaiak számára oly fontos mítosz az USA sérthetlenségéről. Ehhez járult hozzá még legalább ilyen fájdalmas módon annak a bizonyága, hogy a hírszerzésre költött (kidobott) dollár milliárdok és az ezzel foglalkozó tucatnyi nagy intézmény ellenére az USA továbbra sem képes előre látni a fontos politikai, biztonságpolitikai változásokat, s így nem képes azokat befolyásolni sem. A hírszerzés alacsony hatékonyságára már korábban is rámutatott az a tény, hogy a Szovjetunióban, illetve a szocialista országokban bekövetkezett változásokat nem látták és nem jelezték előre.

Mindezekre a Bush-kormányzat egyfajta csapkodó dühvel reagált. A preventív háború doktrinális meghirdetésével szinte egy lépésben sikerült lerombolnia a XX. század talán legfontosabb nemzetközi alapelvét, illetve az ENSZ-t minden maradék eszközétől megfosztania.

Miután az elkövetők elleni hajsza úgyszólván semmi eredményt sem hozott, a cselekvési kényszert érző, s mindenáron sikereket felmutatni akaró amerikai adminisztráció úgy döntött, hogy kreál egy diadalmasan legyőzhető ellenfelet.

Irak erre kiválóan alkalmasnak tűnt. A jelenlegi elnök apja idején már egyszer legyőzték, ismertek tehát a katonai feltételek. Az ellenállás a légiháború révén úgyszólván saját veszteségek nélkül leküzdhető. A nemzetközileg népszerűtlen diktátor elleni háborút pedig egyfajta démonizálással lehet elfogadtatni, azaz úgy bemutatni, mint a nemzetközi terrorizmus fő támogatóját, illetve tömegpusztító fegyvereket gyártó, tároló és felhasználni kívánó országot. Hogy ebből nem sok volt igaz azt minden valamire való politikus, már a kezdetekben is tudta, de az új amerikai „szövetséges vagy ellenfél” szemlélet primitív logikája inkább hallgatásra vagy hümmögésre készítette.

Törökország most is sajátos szerepet játszott. A sokféle és sok irányba mutató érdekek közül a legfontosabb számára az volt, hogy bármi történik is, — Irak északi területén ne

---

alakuljon ki olyan hatalmi vákuum, ami egy autonóm kurd állam létrejöttéhez vezethetne. Az amerikaiak mellett teljes mellszélességgel való kiállással szemben viszont több tényező is óvatosságra intette a török vezetést. Ezek közé tartozik, hogy nem kívánta rontani az iszlám országokhoz fűződő kapcsolatait, s Irak Kuvait elleni akciójával ellentétben most az iszlám világ sokkal kevésbé támogatta az Irak-elleni támadást. Másrészt az elmúlt tíz év során Törökország legfőbb külpolitikai célja az Európai Unióhoz való közeledés, s mint az ismert, — az EU vezető országainak egy része, — Franciaország és a török szempontból különösen fontos Németország határozottan ellenezte az Irak-elleni amerikai kalandot.

De legfőképpen az okozott számára problémát, hogy éppen ekkor törtek előre a választásokon az iszlám háttérű és nacionalista pártok. Ráadásul az amerikaiak olajat öntöttek a tűzre azzal, hogy úgy viselkedtek, mintha a török beleegyezés abba, hogy területükről induljon az Irak elleni amerikai támadás, csak egy jelentéktelen formáság lett volna, ami egyszerűen pénzen megvehető. Így míg az amerikai stratégiák jó előre kidolgozták a török területről kiinduló támadás terveit, addig a washingtoni politikai körökben illetve a sajtóban arról folyt a szó, hogy a törökök szemérmetlen módon csavarják fel az árat. A vérig sértett török parlament ezután leszavazta a beleegyezést.

Az ezt követő általános megrökönyödésben az amerikaiak arról beszéltek, hogy következménye lesz annak, hogy a szükség órájában a barátban csalódnuk kellett, míg az új török miniszterelnök kétségbeesetten magyarázgatta, milyen lehetetlen helyzet alakult ki. Végül, az Incirklik-i támaszpont átengedésével tompították az amerikaiak haragját.

Mindazonáltal az incidens következtében jócskán lehültek a török-amerikai kapcsolatok, s javulás csak akkor következett be, amikor Törökország az amerikai-szír kapcsolatokban való közvetítés révén tudta ismét „hasznossá tenni” magát.

5.7.4. A Közel-kelet és az ivóvíz problémája

Az ókor paradicsomi állapotaival szemben az elmúlt másfél ezer év során a Közel-Kelet klímája alapvetően megváltozott, egyre szárazabbá vált, sőt sok helyen sivatagok alakultak ki. A rendelkezésre álló édesvíz mennyisége pedig egyre inkább elégtelenné válik. Ennek okai a klímaváltozáson túl, a lakosság számának növekedése, a fajlagos vízfogyasztás

növekedése az életszínvonal növekedése következtében, valamint a mezőgazdaság ugyancsak növekvő igényei.

A vízhez való hozzájutás minden állam számára élet-halál kérdése, ezért ahogyan a rendelkezésre álló források egyre szűkösebbé válnak, úgy válik a kérdés egyre meghatározóbbá a térség államainak egymás közötti viszonyában. Ugyanis látni kell, hogy bár létezik, és igazi méretekben is alkalmazható a tengervíz sóatlanítása mint édesvíz előállítási technológia, azonban ennek költségei olyan nagyok, hogy azt a leggazdagabb olajországok tudják csak jelenleg alkalmazni, és ők is csak korlátozott mértékben. Tovább bonyolítja a problémát a meglévő vízkészletek egyenlőtlen eloszlása.

Törökország e tekintetben viszonylag szerencsésnek mondható, hiszen területéről indul ki a térség két fő folyója a **Tigris** és az **Eufratesz**. A jelen népességgel, illetve az egy főre jutó vízfogyasztással még az is állítható, hogy az ország több édesvízzel rendelkezik, mint amennyit fogyaszt. 186 mrd. m³, ill. 110 mrd.m³/év. Azonban a népesség gyorsan növekszik, s az egy főre jutó vízfogyasztás kb. 1830 m³/év, ami egyötöde a fejlett országok vízfogyasztásának.⁴¹

A zömében ugyancsak a két folyó vizét felhasználó Szíria per capita vízfogyasztása körülbelül azonos Törökországéval, míg Irak esetében ez az érték még magasabb is.

Ha pedig a két nagy folyó vízgyűjtő területének eloszlását a vízfelhasználás eloszlásával vetjük össze, azonnal kirajzolódik előttünk a folyóparti államok közötti konfliktus lehetősége.

Az **Eufratesz** esetében a vízgyűjtő terület megoszlása:

Törökország	88,7 %
Szíria	11,3 %
Irak	0 %

Ezzel szemben a vízfelhasználás a három ország között: 35 %, 22 %, és 43 %.

⁴¹ Enöglü Haluk, Security Problems of Turkey, BKÁE Védelemgazdasági Tanszék, Szakdolgozat, 2000.

A **Tigris** esetében a vízgyűjtő Törökország, Szíria és Irak tekintetében 51,8 %, 0 % és 48,2 %, míg a fogyasztás 13 %, 4 %, 83 %.

Mind Irak, mind Szíria élesen ellenezte valamennyi eddigi török vízügyi létesítmény létrehozatalát a folyók törökországi szakaszán attól való félelmében, hogy ezek megvalósulásával majd kevesebb lesz az általa felhasználható vízmennyiség.

Nehéz lesz olyan igazságos megoldást találni, amely a vita valamennyi résztvevőjét kielégíti. Közelebb vinne talán a megoldáshoz, ha valamennyi ország felülvizsgálná jelen vízhasználati gyakorlatát. E száraz, forró területeken az öntözés a túlélés feltétele. Mégis elmondható, hogy általában rendkívül fejletlenek mind az alkalmazott öntözési technikák (gyakorta ezek nem változtak az ókor óta) mind a vízjogi, vízárzási módszerek. Ezek következtében pedig a szűkösség mások oldalán a pazarlás, veszteség jelentkezik.

Ugyanehhez a témához tartozik még a szennyvizek kezelésének, tisztításának, újrahasznosításának kérdése is. Ezek szinte nem léteznek a régióban, pedig a megfelelően kezelt szennyvíz felhasználásával jelentősen lehetne például az öntözéses termelést növelni.

5.8. Törökország és Európa

Törökország évszázadok óta fontos elemét jelenti Európa történetének. Persze e kapcsolatokat nem azonosan ítélik meg az Európaiak, illetve a törökök. Jellemző erre a Törökországba utazó magyarok szokásos meglepődése, — akik a törököket történelmileg eddig a 150 éves megszállásról, illetve az ellenük vitézül, bár váltakozó szerencsével harcoló eleink ellenségképeként megfelelően szemlélték. — Ők most egy teljesen új megközelítést tapasztalják ugyanezen eseményeknek. Meghökkennek, ha törökök „közös történelmünkről” beszélnek, amit ráadásul ők úgy tekintenek mint ami az érintett népeknek, — így nekünk is — olyan kor volt, amelyben rend, szervezettség, vallási tolerancia uralkodott, amelyben számos kultúr elemmel gazdagodhattunk; mint a fürdők, a kávé, illatszerek, fűszerek, az arab csillagászat és orvostudomány eredményei stb. Számos ma magyarnak tekintett ételünk, illetve szavunk ered e „közös történelemből”. Ezeket hallva, végiggondolva, hümmögünk, bár

---

azért távolról sem vagyunk meggyőzve. Valahogy ez jellemző egész Európa viszonyulására Törökországhoz. NATO-tag, a Nyugat hű szövetségese, fontos kereskedelmi, gazdasági partner de...

Bár a törökök a Mercedes buszoktól a Renault Thalián keresztül a Philips tévékig bezárólag mindent gyártanak és exportálnak, amit bármely nyugat-európai ország tud, — úgy tűnik a politikai, illetve termelési kultúrabeli azonosság nem elég a két világ közötti szakadék, bezáródásához.

Vajon ez faji vagy vallási előítélet kérdése? Talán ez is, az is, de valószínűleg nem ezek a legfontosabb okok. Németországban, ahol a legtöbb török vendégmunkás él és dolgozik, s ahol már igen jelentős az ott született, tanult, s így német állampolgárságú és németül anyanyelvi szinten beszélő törökök száma – szóval ott is általában véve nem a törökök „muzulmánosága” váltja ki a „Türken raus” akciókat bár a rasszizmus ezeknek fontos eleme.

A probléma összetettebb és magyarázatát a mai török társadalomban kell keresnünk. Ekkor szembesülünk azzal, hogy a mai – úgymond modern – Törökországban milyen bonyolultan él együtt a modernség, s a múlt minden negatív eleme is. Ez önmagában nem szokatlan mai világunkban, illetve főleg a fejlődő országoknál. Egy-egy afrikai vagy arab ország esetében ma még gyakran látjuk, hogy míg a lakosság egy része mondjuk vándorló nomád állattenyésztőként egyfajta ókori, sőt őskori életformát él, addig e népek közülük kiemelkedett, tanult tagjai a nyugati életforma legmodernebb eszközeivel dolgoznak.

Ami Törökországgal és a törökökkel kapcsolatban ritkán megfogalmazott, vagy kimondott aggodalomként él a Nyugatban az, hogy az Európához kapcsolódni akaró és ezért ahhoz bármiben illeszkedni hajlandó vezető (gazdasági és katonai elit) illetve felső—közép rétegen túl, a zömében az ázsiai részen élő hatalmas, szegény tömegeket csak kevésbé érintette meg a nyugathoz való azonosulás igénye vagy akarása. Ezért, van az hogy az innen származó vendégmunkás, ha ledolgozza a nyolc óráját a modern német, vagy egyéb nyugati üzemben, azonnal visszahúzódik gettóvá szilárduló saját közösségébe. Oda, ahol az otthonról hozott elvek, erkölcsök, szokások uralkodnak, s itt teremtik meg saját mikrokozmoszukat.

Hasonló gettókat alkottak korábban az olaszok, írek, kelet-európaiak vagy akár az ázsiaiak is. Ezek közül azonban az európai eredetű bevándorlók szokásvilága viszonylag

közel állt a befogadó országéhoz, így hamarosan feloldódtak az érezhető elkülönülések. Az ázsiaiak, elsősorban a kínaiak ugyanakkor kisebb csoportokban települnek be, s általában nagyon szűk foglalkozási körben (vendéglátás, ruhatisztítás, olcsó áruk kereskedelme) tevékenykednek, és annyira befelé zárt világot alkotnak, hogy ritkán kerülnek összeütközésbe a helyiekkel.

A törököknek azonban az a törekvése, hogy egyszerre tegyenek eleget két egymástól igen eltérő életfelfogás elvárásainak, viszont gyakran forrása e két világ közötti összeütközéseknek.⁴² Ez nem újdonság, hiszen magában Törökországban is óriási összeütközéseket okoztak az olyan kemáli reformok, mint. az európai öltözködés kötelezővé tétele. Időnként csak a legkeményebb erőszak árán lehetett ezt elérni. S ki kell mondani, hogy a török állam világi jellegének, és nyugati orientációjának mind a megteremtéséhez, mind fenntartásához folyamatos állami erőszakra volt és van szükség az iszlám és a hagyományok folyamatos nyomásával szemben. Ez persze korántsem demokratikus formákban nyilvánult meg. Sőt, — itt nem lehet megkerülni ezt a tényt sem, hogy a turista utak Törökországa, illetve a török állami propaganda Törökországa mellett létezik egy igen sötét oldal is, melyet emberi jogok semmibevétele, az önkéntes letartóztatások és fogvatartások, sőt a letartóztatottak verése és kínzása, esetenként sommás kivégzése jellemez, vagy jellemzett egészen napjainkig, s csak az EU-csatlakozás reménye volt képes kikényszeríteni változást. A szólás, illetve sajtószabadság is igen messze esik a nyugati elvárásoktól. Mindezek és még sok egyéb demokratikus deficit, roppant ellentmondásossá teszi Törökországnak az EU-hoz való csatlakozása folyamatát.⁴³

Arról van szó ugyanis, hogy az EU nyilvánvalóan csak olyan országot kíván új tagként befogadni, amelyik magáévá teszi, elfogadja és betartja mindazokat a demokratikus szabályokat és normákat, melyek a többi tagot jellemzik. Ugyanakkor viszont Törökország (is) úgy véli, hogy pont e kíméletlen harcmódor tette lehetővé számára, hogy féken tartsa az állandóan támadásra kész iszlám fundamentalistákat, terroristákat, s minden egyéb olyan csoportot és személyt, aki az ország európai integrációját veszélyezteti vagy ellenzi.

⁴² Kadioglu A.: The Paradox of Turkish Nationalism and the Construction of Official Identity. In: Sylvia Kedourie (ed) Turkey. Identity, Democracy, Politics. London Portland 1998

⁴³ Szigetvári Tamás: Az EU és Törökország: Problémák és kilátások, BKE, Nemzetközi Kapcsolatok Tanszék, Házidolgozat, 1997.

S vizsgáljuk meg ugyanezt az okoskodást most a másik végéről szemlélve; Ha Törökország az EU-csatlakozás érdekében mindenre hajlandó módon, bevezet odahaza minden Európában szokásos demokratikus szabadságot, vajon nem nyitja-e meg ezzel a zsilipeket azok előtt, az egyáltalán nem kis erők előtt, akik már ma is visszafordítanak az ország nyugati irányulását, azt teljesen az iszlám szabályoknak alárendelve? Ily módon a Törökország és a török politikusok által annyira kedvelt és többször idézett híd hasonlat, — hogy tudniillik rajta keresztül haladnának a nyugati eszmék a keleti (iszlám) világba, — vajon nem válna ez inkább a nyugati rémálommá, azaz Nyugat-Európa iszlám előzönlésének eszközévé?

E félelem motiválja immár évtizedek óta azokat a manővereket, amelyekkel az egyébként jó NATO-szövetséges Törökországot az EU-n kívül igyekeztek, igyekeznek tartani. A baj csak az, hogy a velük szemben támasztott szigorú feltételek és követelmények nem alkalmasak erre. Nyilvánvalóvá vált, hogy Törökország mindent elkövet a tagság érdekében. Ha pedig teljesíti a feltételeket, akkor egyszerűen nem lehet megtagadni tőle a tagságot. De e szigorú feltételek teljesítése a fentiek miatt veszélyt is jelenthet mind magára Törökországra, mind a Közösségre. Helmut Kohl volt nyugatnémet kancellár nem alaptalanul vádolta meg politikustársait ez ügyben cinikus képmutatással: azaz hogy minden Törökországgal kapcsolatos döntést leginkább az a törekvés jellemez, hogy az előirányzott változások már csak akkor valósuljanak meg amikor már egy másik politikusi generációnak kell a következményekkel szembenéznie. Ezért a folyamatos halogató taktika, az ami egyre nagyobb frusztrációt okoz nem csupán a török politikusok, de a török értelmiségiek körében is.

5.8.1. Törökország és az EU

Az EU-hoz fűződő viszony, illetve az ahhoz történő csatlakozás az egész török társadalmat átható cél, a török külpolitika erőfeszítéseinek központi mozgatója. Törökország arra hivatkozik, hogy a kemálizmus alapvetően európai állammá tette Törökországot, s hosszú évtizedekig Nyugat-Európa érdekeit védte hűséges szövetségesként e térségben. Ez vitathatatlan. De az ország európaisága földrajzi értelemben ezt csak kis mértékben támasztja alá, míg a 2000. óta eltelt évek valóban hatalmas erőfeszítései ellenére is kérdéses, hogy

---

mennyire sikerült a török társadalom és állami berendezkedés alapjait ezek által az EU által elfogadható módon és mértékben európaivá átalakítani.

Mint az ilyenkor gyakran történik, az egyik fél – Törökország, úgy érzi, hogy erőfeszítései maximális mértékben kielégítik a közösségi követeléseket, addig az EU nyilvánosan, legalábbis szkeptikus e téren, míg szakértői szinten a szükséges mélyreható politikai változások elmaradásáról beszélnek. A 2002-es koppenhágai Európa tanácsi határozat, amely szerint 2004 decemberében át kell tekinteni, hogy Törökország milyen mértékben teljesítette a tagság politikai kritériumait – és ha ennek eredménye pozitív, akkor megkezdődhetnek a csatlakozási tárgyalások – nos ez akkor nagy csalódás volt a török fél részére. Az EU pedig úgy érezte időt nyert. Török részről viszont már azt is eredménynek lehetett értékelni, hogy legalább egy konkrét dátumról született megállapodás, ami nem volt távol.

A probléma jobb megértéséhez tekintsük át legalább röviden Törökország EU-hoz való közeledésének eddigi folyamatát, s legfontosabb állomásait.

A két fél közötti szervezeti kapcsolatok első állomásaként talán az **1963-as Ankarai Megállapodás** tekinthető, amely *vámunió* létrehozását irányozta elő nem kevesebb, mint huszonkét év alatt és három szakaszban. A kapcsolódó protokollok közül külön is figyelmet érdemel az, amelyik a Társulási Tanács létrehozásáról rendelkezik, amely viszont rendszeres ülésezések során segíti elő Törökország EU-hoz való közeledését.

Már itt tetten érhető az a tendencia, amelyben az EU, – bár szóban állást foglal Törökország valamikori csatlakozása mellett, — a gyakorlatban ennek idejét a lehető legtávolabbra szeretné kitolni, sőt lehetőleg semmi konkrét kötelezettségen sem elfogadni, egy esetleges, még oly távoli időpontra nézve sem. Ugyanakkor viszont Törökország NATO-tagsága, a hidegháború alatti határozott nyugati elkötelezettsége, — de nem utolsósorban a kemálizmus nyugatias jellege révén is, — úgy érzi, hogy az EU-tagság „jár neki”, — még akkor is, ha esetleg hosszú időbe telnek a szükséges felzárkóztatások, illetve változások.

Így **1987-ben** Törökország be is adja **tagsági kérelmét**. A bizottság válasza több mint két és fél év után, 1989 decemberében érkezik: mely szerint nem látnák hasznosnak a társulási megállapodásokról szóló tárgyalások azonnali megkezdését. Ezt gazdasági és politikai

okokkal indokolták. Utóbbiak között megemlítik a kiéleződött görög-török ellentéteket, valamint a ciprusi helyzetet.

A Bizottság azonban siet megnyugtatni a törököket: „A Bizottság szerint folytatni kell az EU-nak a Törökországgal folytatott kooperációját, tekintettel az ország európai elkötelezettségére” Valamint: „A Közösség alapvető érdeke, hogy erősítse kapcsolatait Törökországgal, és hogy segítse abban, hogy a lehető leggyorsabban végrehajtsa az ország politikai és gazdasági modernizálásának folyamatát.”

Következő év, — 1990 júniusában, a Bizottság egy „Matutes csomagnak” nevezett javaslatot jogadott el, amely a vámuniótól a gazdasági pénzügyi és politikai kapcsolatok minden terén azok erősítését, intenzifikálását írta elő. Ezt azonban a Tanács nem fogadta el.

Végül 1995 márciusában döntött az EU-Török Társulási Tanács úgy, hogy bevégezni a vámunió ügyét, illetve folytatják a pénzügyi kooperációt. A gazdasági együttműködés nagyobb sebességi fokozatba kapcsolása után az EU 1997-es Apeldoorn-i Külügyi Tanácsának ülése jelentette a következő lépést, amely megerősítette azt, hogy Törökország alkalmas a török tagságra, illetve, hogy a török tagság feltételei nem térnek el az egyéb belépni szándékozó országok számára támasztott feltételektől.

Az **EU Agenda 2000** nevű dokumentum (1997 július) pedig úgy fogalmaz, hogy: Az EU-nak folytatnia kell Törökország támogatását abban, hogy megoldja problémáit, illetve, hogy szorosabb kapcsolatokat tudjon kialakítani a közösséggel. A vámunió kiterjesztésén, illetve a mezőgazdaságon és a szolgáltatásokon túl itt a bizottság számos egyéb új területen (távközlés, energia, környezetvédelem stb.) is kiterjesztette az együttműködést, illetve sürgeti az emberi jogok kérdésében való előrehaladást is. Ez utóbbi pedig, mint azt látni fogjuk, nemcsak azért nehéz probléma, mert Törökország e téren különösen elmarad az úgynevezett Európai normáktól, hanem azért is, mert ezekhez az egész török állami berendezkedés számos elemének az alapjait kell (kellene) megváltoztatni. Annak ellenére, hogy főleg ez utóbbi téren nem tapasztalható számottevő változás, még ez év 1997 decemberében az Európa Tanács megerősíti **Törökország uniós alkalmasságát**, három hónappal később pedig Luxembourgban elfogadják „Törökország Európa-stratégiáját”.

A következő fontos állomás az Európa Tanács Helsinki – értekezlete, amely Törökországot s tagjelölt országok közé sorolja. Ennek folyományaként jön létre a Csatlakozási Partnerség, amely már a konkrét követelményeket fogalmazza meg Törökország számára. Ezzel elkövetkezik az igazság órája mindkét fél számára, hiszen a program már konkrétan fogalmazza meg azokat a **szerteágazó politikai és gazdasági reformkövetelményeket, melyek Törökország számára nem egyszerűen nehezen végrehajthatóak, hanem lényegében egész politikai és társadalmi berendezkedésének alapvető átalakítását követelik.** Kész-e, képes-e erre az ország a vezetés? Másrészt, ha Törökország mindezeket betű szerint végre is hajtaná, betartja-e az EU a tagságra vonatkozó ígéretét, vagy próbálja azt legalább időben távolabbra tolni.

Az azóta napjainkig eltelt időszak nem ad egyik kérdésre sem egyértelmű választ. A közeledést elvileg megerősítő nyilatkozatok és lépések ellenére a felek kapcsolatát leginkább a „sem veled, sem nélküled” érzése jellemzi. Vitathatatlan, hogy török részről korábban szinte elképzelhetetlen mértékű változásokat hajtottak végre a törvényhozás, az emberi jogok, kisebbségi jogok terén.

Ugyanakkor a török társadalmi és politikai rendszert alapjaiban megváltoztató átalakítások nem történtek meg. De azt sem állíthatjuk, hogy maga az EU készen állna Törökország befogadására.

5.8.2. Meddig jutott az EU-hoz való közeledés folyamata?

A Török-EU Társulási Tanács 2000-beli Luxembourg-i tanácskozását követően meglódult a folyamat. Először az alkotmányos változtatásokat kell említenünk. 2001-ben a török alkotmány 34 szakaszát módosítják. Ezekben olyan témák szerepelnek, mint az emberi jogok védelme, a demokratikus intézmények átszervezése, stb., amit hamarosan, — 2002 januárjában, követ az **új Polgári Törvénykönyv**, mely pozitív változásokat eredményez a gyülekezéshez és szervezkedéshez fűződő jogban, valamint szül a nemek egyenlőségéről, valamint a gyermekmunkáról is.

Ezeket újabb három törvénycsomag követte. Az első 2002 februárjában megváltoztatta azokat a szabályokat, melyek alapján eddig embereket őrizetbe lehetett venni és elítélni véleményük nyilvánítása miatt.

A második csomag a vélemény, sajtó, gyülekezési és egyesülési szabadságról szólt. Ez megerősítette a foglyokkal való brutális bánásmód és kínzás tilalmát. A harmadik, — talán legfontosabb, — eltörölte a halálbüntetést, megszüntette az egyén kulturális jogainak gyakorlását korlátozó jogi akadályokat, megerősítette a gyülekezési, véleménynyilvánítási és sajtószabadságokat stb.

Míg a török sajtó természetesen igyekszik e lépéseket korszakos vívmányoknak feltüntetni, paradox módon az európai olvasóban inkább az az érzés kerekedik felül a lista olvastán, hogy az az ország, ahol ezekre a változtatásokra csak most, és nem is a teljes társadalmat átfogó módon kerül sor, *az tényleg nem érett még* az EU-tagságra. S ezen a legújabb, 2004 változtatások, mint pl. a hírhedt állambiztonsági bíróságok megszüntetése sem változtatott alapvetően.

S míg a hivatalos török propaganda arról beszél, hogy az ország teljesen eleget tett a koppenhágai kritériumoknak, s így semmi nem áll már a végső csatlakozási tárgyalások útjában – a kormányban, a hadseregben, a török társadalom egészében, egyre erősebben vetődik fel a nyugtalanító kérdés, hogy az Európának való teljes megfelelés kergetésének nem lesz-e túl nagy ára? Nem veszíti el közben az ország azokat a sajátosságokat, melyeket legfőbb értéknek tekint?

Egyre valószínűbb ugyanis, hogy az átalakulásnak, ha azt következetesen végigviszik, áldozatul eshetnek magának a kemálizmusnak is bizonyos alapjai, illetve a jelenleg a társadalmi rend őreként funkcionáló hadsereg is elveszítheti befolyása jelentős részét. (Ez egyébként időről időre követelményként is megfogalmazódik európai politikusok részéről. A nyíltan meg nem fogalmazott, de az események háttérében egyre jobban körvonalazódó dilemma tehát úgy szól, hogy kész-e Törökország az EU-tagságért részben vagy egészben lemondani azokról, a társadalom egésze által értéknek tekintett nemzeti sajátosságokról, elvekről illetve társadalmi berendezkedésről, amit a kemálizmus mai interpretálása jelent.

Ennek pontosabb megértéséhez egy pillanatra vissza kell nyúlnunk a kemálizmus alapjaihoz.

Az Ottoman birodalom heterogén jellegével szemben Atatürk célja egy teljesen egységes nemzetállam létrehozása volt. Ahogyan az Alkotmány megfogalmazza: „Aki a török állam polgára, az török.” Tehát fajra és vallásra való tekintet nélkül. E nemzetállami szemlélet nem csak az 1923-as Lausanne-i szerződésnek a kisebbségek jogait biztosító passzusával áll szemben, de mélyreható következményei vannak az egész török állami berendezkedést illetően.

Egyrészt, az hogy a török állam ennek alapján egészen a legutóbbi időkig tagadja és megfosztja a kisebbségeket még az olyan legalapvetőbb emberi jogaitól is mint saját nyelvük használata és minden saját identitásuk kifejezésére irányuló törekvést mint az államrendet veszélyeztető magatartást interpretál, illetve torol meg.

Másrészt, — és ez a legsajátosabb vonása a több mint 90 %-ban hívő muzulmánokból álló országnak, — hogy a vallást teljesen kizárja az állami döntésekből, s kezdettől folyamatos erőfeszítéseket tesz, hogy azt a legszűkebben vett magánszférára korlátozza.

A hadsereg esetében még ennél is erőteljesebb a nyomás: egyszerűen eltanácsolják a hadseregből azokat akik „túl vallásosak”. Ez azt jelenti, hogy évente százon felül van az olyan tisztak száma, akiket iszlamista szimpátia vádjával távolítanak el a hadseregből.

Nyilvánvaló, hogy az erőszakos asszimilációs törekvések szembeállították a török államot a különböző kisebbségekkel, akiknek sokszor még a pusztta létezésüket is tagadták, mint például a kurdokét, akiket a török propaganda egyszerűen „hegyi törökként” definiál, akik úgymond’ csak elmaradottságuk révén nem értik meg hogy ők is törökök.

De nyilvánvaló, hogy az örmény, görög, zsidó, grúz, albán csoportok is problémákat vetnek fel, asszimilálódásra való hajlandóságuk vagy annak visszautasítása függvényében.

Az Európai Unió joggal veti fel, hogy magának a nemzetállamnak ez a koncepciója is már a folyamatos ellentétek forrása lehet a kisebbségek vonatkozásában. Ezeket az

aggodalmakat azonban főleg az erőszakos, önkényes emberi jogokat súlyosan sértő mód erősíti fel, ahogyan a török állam a török hatóságok – beleértve a katonai hatóságokat is, — kezelik, s kezelték az elmúlt nyolcvan év során.

A kemalista államberendezkedés jellemzője, hogy az államot fenyegető valamennyi külső, illetve belső fenyegetéssel szemben a hadsereg lép fel. A belső veszélyek közül a legfontosabbnak szeparatista (illetve annak ítélt) megnyilvánulásokat, illetve az úgynevezett politikai iszlámot tekintik. Mint arról már volt szó, a hadsereg, csak kivételes esetben avatkozik bele közvetlenül a napi politikába és az eddigi tapasztalat szerint a kemalista berendezkedést fenyegető veszély elmúltával mindig vissza is adja a hatalmat a demokratikusan választott erőknek. Ugyanakkor hatalmát és befolyását az un. Nemzetbiztonsági Tanácson keresztül érvényesíti, amelynek ugyan elvileg nincsen közvetlen ráhatása a napi politikára, de amelynek döntéseit a kormány „kiemelt prioritásként” veszi figyelembe.

Ha pedig nem ez a helyzet, akkor — mint azt az Erbalcan-Ciller kormány példája bizonyítja, amely a hadsereg megítélése (de a külföldi megfigyelők szerint is) a politikai iszlám felé mozdította el a török politikát, nos akkor a hadsereg képes volt olyan nyomást gyakorolni a kormányra, amely végül is annak bukásához vezetett.

Ami pedig a kurd kérdést illeti, annak megoldását a török társadalom kezdettől fogva a hadsereg feladatának tekintette. Ezt csak erősítette a kibontakozó kurd ellenállásnak a török állam, lakosság, intézmények elleni válogatás nélküli terrorja, ami megkönnyítette a török hadsereg dolgát a tekintetben, hogy az egész témát mint közönséges terrorista fenyegetést a hadsereg illetékességébe utalják, annak politikai dimenzióját úgy szólván nem létezőnek tekintve.

Mindez arra vezet, hogy a török hadseregnek ezt a szinte egyedülálló szerepét és befolyását az állam és a politika ügyeire, a török társadalom túlnyomó többsége nem csupán elfogadja, de helyesli is, a hadsereget a kemáli elvek és berendezkedés védelmezőjének, a demokrácia megtartójának tekinti:

Viszont nem nehéz belátni, hogy a hadsereg ilyen „beépülése” az állami és a politikai rendszerbe, egyszerűen nem elfogadható az Unió számára.

Ugyanakkor, ha a két legfontosabbnak tekintett veszélyforrást, a kurd kérdést, illetve a politikai iszlám térnyerését tekintjük, — amelyekkel szemben eddig a hadsereg megbízható védelmet nyújtott, nos ezek az ország európaizálódásával, a globalizációval csak növekedni fognak. Hiszen például a globalizálódásnak, — ha paradox módon is, — de világszerte velejárója a nemzeti identitások hangsúlyosabbá válása, az azok kifejezésére való törekvés. A kurd lakosság politikai aktivitásának növekedésében meghatározó szerepe van annak, hogy a modernizálódás felismertté és hangsúlyossá teszi mind az ország délkeleti részének súlyos elmaradottságát illetve a demokratikus deficitet. Valószínűleg ezt ismerte fel a hadsereg 2000 decemberében amikor arra igyekezett a kormányt rávenni, hogy indítson el tizenhét különböző fejlesztési programot délkeleten. Ez annak is betudható, hogy egyes török politikai körökben az utóbbi időben hangot kaptak olyan nézetek, hogy a kurd problémából gazdasági fejlesztés révén ki lehetne fogni a vihar szelét. Ez azonban egyrészt valószínűleg nem ilyen egyszerű, másrészt a beharangozott fejlesztési programok is sorban elakadtak.

Ami pedig a politikai iszlám előretörését illeti, e mögött is megtalálható az az ellentét, ami az ország szekularizációt hirdető, privilegizált társadalmi rétegei, — köztük a hadsereg — illetve az igen szegény tömegek között feszül, akik már minden politikai pártban és politikusban csalódva a vallás felé fordulnak megváltásért. E rétegek pedig egyre jobban válnak a harcias politikai iszlám követőivé. Az Erbakan kormány hatalomra jutása, majd kiszorítása onnan az hadsereg nyomására, nemcsak Törökországban volt figyelmeztető mindkét oldal számára, de egész Európa, s főleg az EU el kellett, hogy elgondolkodjon e folyamatok jövőjét illetően.

Törökország politikai vezetése egyértelműen abban bízik, hogy az Unióhoz való csatlakozás folyamata, illetve a majdani tagság olyan demokratikus változásokat kényszerít ki, illetve olyan gazdasági fellendülést eredményez, amely e problémákat is képes lesz orvosolni. Túl azon, hogy e vélemények valószínűleg túlzottan optimisták, sokkal nagyobb probléma, hogy az EU-tagországok jelentős része láthatólag nem osztja ezt az optimizmust.

S itt az is lényeges, hogy tagországokról beszélünk, nem az EU-ról, hiszen a törökök frusztrációját külön is növeli az a tény, hogy a különböző EU-tagországo kból gyakran igen eltérő jelzések érkeznek Törökország tagságát illetően. Az általában pozitív brit és olasz vélemények mellett, a török vendégmunkások fő célállomása, — Németország már

korántsem ennyire biztató, míg a törököket különösen is felháborította Franciaországnak az állásfoglalása az 1915-ös örmény népirtással kapcsolatban, aminek egyébként megtörténtét is nagy erőfeszítéssel próbálja Törökország kétségbe vonni. Ugyancsak rossz szemmel nézik a törökök azt a bizonyos mértékig megértő álláspontot, amellyel Európa a kurdok ügyét szemléli.

A török EU-tagsággal kapcsolatos ellentmondó, vagy bizonytalan jelzésekből Törökország számára két igen kedvezőtlen következtetés vonható le: Egyrészt, hogy az Európai Uniónak nincsen határozott képe, véleménye, állásfoglalása a tekintetben, hogy milyen lesz/legyen Törökország helyen szerepe a közösségen belül. Az egyetlen világosan kivehető stratégia az, hogy Törökország teljes csatlakozására lehetőleg minél távolabbi időpontban kerüljön majd sor. Az időpont pedig egyáltalán nem mellékes kérdés. A tapasztalat — a legutóbb csatlakozott kelet-európai országok tapasztalata is, — az, hogy minél később csatlakozik valamely ország, annál szerényebbek az újonnan csatlakozó ország támogatásának mértéke, a csatlakozásból fakadó dinamizáló hatás.

De Európa is nyerne, ha a csatlakozás folyamata nem húzódna el a végtelenségig. A követelményeknek megfelelő demokratikus átalakításokat végrehajtó, s gazdaságilag fejlődő Törökországban, ha teljesen nem is szűnnének meg, de valószínűleg csökkennének a mai fő veszélyforrások, mint a kurd terrorizmus, illetve a politikai iszlám előretörése. Ezért Európának határozottabban kellene bátorítani a demokratikus átalakulást. Ennek egyik fontos eleme lenne a mélyreható, s a rendszer elemévé vált korrupció visszaszorítása. Terjedelmi okok miatt nem térhetünk ki itt a török gazdaság szinte permanens gazdasági válságának még akár vázlatos ismertetésére sem, itt csak annyit jegyzünk meg, hogy az ismétlődő pénzügyi válságokban a gazdaság általános gyengeségein túl fontos szerepe van a politikai pártokat mélyen átható korrupciónak. A török hadsereg ma a gazdaság legfontosabb kihívásának a korrupciót tekinti, amely már a nemzetbiztonságot fenyegető tényezővé vált.

A 2001 januárjában a hadsereg vezérkara által elindított „Fehér Energia Művelet” pl. az energiaszektorban tapasztalható korrupciót vette célba. Amikor azonban az ügy kapcsán egyre több vezető politikus neve bukkant fel, a kormány egyre kisebb lelkesedéssel asszisztált az ügyhöz. S persze bár a korrupció nem ismeretlen nyugaton sem, de az európai szokások normák átvétele azért segíthetne e probléma, — legalábbis mértékének, — csökkentésében.

5.8.3. A hadsereg, a kurd kérdés és az emberi jogok

A kurd kérdés a török társadalom és demokrácia jelene és jövője szempontjából talán a legfontosabb kérdés. A kurd probléma a török társadalom rossz lelkiismerete, olyan sötét folt, aminek még a létezését is tagadták a legutóbbi időkig. Az ellenük folyó brutális, helyenként és időnként népiertási elemeket sem nélkülöző elnyomás, illetve az elnyomás ellenében kibontakozó kurd ellenállás, illetve terror-akciók közepette szinte hihetetlennek tűnik az az egészen a 90-es évek végéig hangoztatott hivatalos török álláspont, mely szerint olyan, hogy kurd nemzetiség, vagy nyelv nem is létezik. E nézetek szerint a kurdok csupán „hegyi törökök” a kurd nyelv pedig csupán egy helyi dialektus, amelynek tanítását, de még használatát is büntették. De ez még nem minden. Az alkotmányban foglalt állampolgári jogokat az 1981-es, a katonai rezsim által létrehozott új alkotmány tételesen megvonja a kurdoktól (körülírva mind a népcsoportot, mind a nyelvet), ily módon alkotmányos keretet adva egy kisebbség elleni állami üldözésnek.

De a kurd kérdés azért is alapproblémája Törökországnak, mert a kurdok elleni brutális, törvénybe foglalt elnyomás adja meg a jogi keretét minden, tehát nemcsak a kurdokkal szembeni, — antidemokratikus, az emberi jogokat semmibe vevő, önkényes állami terrornak, — amely nemcsak a kurdokat sújtotta, de mindenkit aki a fennálló rendszer bármiféle változtatását kívánta, vagy akárcsak annak bírálatát adta.

A nyugat által ismert és kedvelt, nyugatbarát, szekularizált, gyorsan fejlődő és modernizálódó Törökország mellett létezett egy másik, szélsőségesen antidemokratikus Törökország is, melyet az emberi jogok sárbatiprása, a rögtönítélő és katonai (állambiztonsági) bíróságok, a foglyok rendszeres kínzása, a kínvallatások, falvak elnéptelenítése, polgári lakosok elüldözése, vagy akár sommás kivégzése jellemezett.

Az emberi jogok általános, állami szintű semmibevétele, természetesen nemcsak a kurdokat sújtotta, hanem minden másként gondolkodót, ellenzéki politikust, más vallásút vagy külföldit is.

Hogyan, miért alakult ez így a kemalizmus egyébként oly sikeres társadalom-filozófiája mellett? Az okok visszavezetnek a modern kemali állam létrejöttéig.

Mint tudjuk, az I. világháború után az országra támadó idegen erőket Kemál felszabadító háborúja kiveti az országból, s ez hatályon kívül helyezi a Sévres-i békeszerződést, amely még tartalmazta a kurdok autonómiáját. A megvalósuló Lausanne-i békeszerződés, már csak bizonyos nyelvi és kisebbségvédelmi rendeleteket tartalmazott, amelyet viszont a törökök a nem-muzulmánokra vonatkozóaknak értelmeztek.

Törökország robbanás-szerű átalakulásba kezd, melynek során először is kiszorítják az iszlámot a politika területéről. Egy integráló ideológiát azonban csak egy másik integráló ideológiával lehet leváltani. Ez az új, mindent átható ideológia lesz a nacionalizmus. Az a kemali felfogás, mely szerint az ország minden lakosa a török nemzethez tartozik, faji, nemzeti hovatartozásra való tekintet nélkül, első pillantásra hatalmas előrelépésnek számít a korábbi berendezkedéshez képest. Így pl. a török hivatalos álláspont a kurd helyzettel kapcsolatos külföldi kritikákra mindig az volt, hogy az országban nincsen etnikai diszkrimináció, a kurdok bármit elérhetnek, akár magas pozíciókat is. S valóban vannak magasra jutott kurdok. De ennek ára az identitás feladása. Ugyanis annak még a felvetése is, hogy Törökországon belül vannak más identitású csoportok is, már az állam veszélyeztetésének, s így büntetendőnek számít.

Mindez az 1982-es alkotmány következménye volt, ami a katonaság 1980-as beavatkozásának következtében úgyszólván teljesen antidemokratikus módon került elfogadásra és a Nemzetbiztonsági Tanácsnak (NSC) azt az igényét tükrözte, hogy minden a fennálló renddel, és a hadsereg irányításával egyet nem értő véleményt vagy mozgalmat elfojtson. Az alkotmány rendelkezései pedig tág teret biztosítottak az erőszakszervezeteknek arra, hogy lényegében belátásuk szerint számoljanak le minden ellenvéleménnyel. Kiterjesztik az úgynevezett „gondolati bűnök” körét is, így a nacionalizmus a kemalizmus, a törökség, a hadsereg stb. hivatalostól eltérő véleményezése, vagy Kurdisztánról akár beszélni is olyan bűncselekménynek számított, ami börtönbe juttatta a vétkest, ahol aztán ki volt téve a szinte korlátlan önkénynek, maga és családja kínzásának (a kínvallatással nyert beismerést a bíróságok bizonyítékként elfogadták). Politikai ügyekben az úgynevezett állambiztonsági bíróságok jártak el, melyek eleinte teljesen katonatisztekkel álltak, később a bírók és az ügyészek voltak a hadsereg tagjai. Nem véletlen, hogy a kurd területeken a hetvenes évek közepén megkezdődött ellenállási mozgalom a nyolcvanas évek közepére a Kurd Munkapárt (PKK) terrorakcióiba torkollik.

Innen kezdve elszabadul a pokol: könyörtelen és esztelen, véres terrorakciókat könyörtelen és véres állami leszámolások követnek. A hivatalos török propaganda elég ügyesen igyekszik a helyzetét úgy prezentálni, hogy az hasonló az ugyancsak terrorcselekmények által sújtott egyéb nyugati országokhoz, amelyek így, — a bírálatok mellett – de némi megértést tanúsítanak a török állami terrorral szemben. Ugyanígy a terror által sújtott török lakosság többsége is elfogadja bizonyos mértékig a saját szabadságát és demokratikus jogait is korlátozó helyzetet, hiszen azt mint a terror-elleni küzdelem egyetlen lehetséges megoldását állítja be a katonai rendszer, amely a kurd autonómia törekvéseket is mint Törökország egysége elleni támadásként láttatja. Ez pedig a nacionalizmusát intenzíven megélő lakosság túlnyomó többsége számára is elfogadhatatlan.

Ugyanakkor, legalábbis a nyolcvanas évek közepétől több összefüggés látszik egyre világosabban: Még a minden demokratikus normát és emberi jogi alapelvet vagy nemzetközi megállapodást semmibe vevő korlátlan brutalitás és erőszak sem képes a kurd kérdést a fegyverek és elnyomás nyelvén megoldani. Ellenkezőleg: erőszakra erőszak, — egyre kegyetlenebb terror a válasz. E terrornak pedig egyre több az ártatlan civil áldozata.⁴⁴

Másrészt Európában kimondva, Törökországban kimondatlanul, de mindenki számára nyilvánvaló volt, hogy az ország ilyen belső közállapotokkal, antidemokratikus jogrendszerrel, egy katonai diktatúrához nagyon is közelálló politikai struktúrával, nem is álmodhat komolyan arról, hogy az EU tagjává válhasson. Márpedig az európaivá válás ekkorra már fontosságban minden mást megelőző céllá válik. Mivel azonban a végső politikai hatalom a hadsereg kezében van, a rendszer belülről, felülről történő átalakítására is csak a hadsereg képes.

5.8.4. Gyorsított demokratizálódási folyamat az EU-hoz való közeledés érdekében

Itt érkeztünk meg témánk legfontosabb következtetéseinek egyikéhez: A török hadseregnek, amely a modern Törökország megszületésének legfontosabb eszköze, fennmaradásának és az ország európaizálódásának záloga volt, most azzal kell szembenéznie, hogy a megváltozott világban ennek *az Európához való kötődésnek az útjában éppen ez a hadsereg alapozott társadalmi berendezkedés áll.* Sőt, az egykor oly haladó, s mai napig szentként tisztelt kemáli elvek közül legalábbis a nacionalizmusnak ez a török értelmezése

⁴⁴ Wedel Heidi: A kurd kérdés, a török nacionalizmus és a demokrácia megszűnése a Török Köztársaságban, Politika és Társadalom, 1995/3, Friedrich Ebert Stiftung

tarthatatlan, mert nemcsak az európaizálódás, de az ország belső békéjének is akadályává vált.⁴⁵

Mivel pedig a legjobban szervezett, s **változtatásokra is képes hatalom** változatlanul a hadsereg kezében van, ez nem jelent kevesebbet, mint hogy ***a hadseregnek magának kell hozzájárulnia saját hatalmi rendszerének részben lebontásához, részben átalakításához.***⁴⁶ Ez pedig vitathatatlanul magának a hatalom jelentős részének elvesztésével is jár a civil politikai erőkkel szemben. Politikai hatalomhoz jutott katonai vezetések általában véve, csak nehezen szokták önmaguk hatalmát korlátozni. Törökország e tekintetben is kivétel, hiszen azon alkalmakkor, mikor a belső béke fenntartása érdekében átvették az ország irányítását, minden esetben és saját elhatározásukra visszavonultak attól, amikor a helyzet rendeződni látszott. Ez önmagában véve is elismerésre méltó.

Most azonban ennél sokkal többről van szó: A megkívánt átalakítások mélysége és átfogó jellege, az egész társadalmi, jogi és politikai berendezkedés gyökeres átalakítását követeli meg. Nem kevesebbet kell s ráadásul igen gyorsan végrehajtani, mint az Alkotmány és az egész jogrendszer reformját, beleértve az államhatalmi és végrehajtó szervek működésének teljes átalakítását.

S ha hallgatólagosan is, de valóságosan szakítani kell a kemáli rendszer homogén nemzetállam felfogásával. S az sem lehet kétséges, hogy a demokratizálódási folyamat kiteljesedése, a fontos döntéseknek pártokhoz, illetve a parlamenthez kerülése pedig viszonylag rövid idő alatt elvezet a hadsereg jelenlegi különleges, meghatározó szerepének az elvesztéséhez is.

Nem kevesebbről van tehát szó, mint hogy ha a hadsereg komolyan gondolja, hogy az ország jövőjét a Nyugathoz: Európához való csatlakozás jelenti, ennek ára az, hogy önként lemond az országot hol a háttérből, hol közvetlenül irányító szerepéről, s átadja azt a civil politikusoknak. Azoknak a civil politikusoknak, akiket nemcsak a katonák, de a civil társadalom nagy része is megvet korruptságuk, illetve nyilvánvaló alkalmatlanságuk miatt.

---

⁴⁵ Prof. Özbudun Ergun – Prof. Yazici Serap: Democratization Reforms in Turkey (1993-2004), TESEV Publications 10-40, 2004., Bilkent University

⁴⁶ Peter Volten – Jos Boonstra: Harmonising Defence Arrangements in Turkey, Task Force Working Paper No. 3., 2004. május

Azoknak a civil politikusoknak, akiknek egy része a kemali elvek szempontjából elfogadhatatlan, mert szélsőségesen iszlamista, vagy ami még rosszabb, hajlana mondjuk a kurd kérdés kisebbségi alapon való rendezésére. Nyilvánvaló, hogy az országot nyolcvan éve irányító és azért őszinte felelősséget érző hadsereg számára ezek úgyszólván elfogadhatatlan feltételek.⁴⁷

Ugyanakkor azonban, maga Kemal végcélként azt tekintette, hogy Törökországot teljes mértékben európai országgá tegye. Így az EU-hoz való csatlakozással tulajdonképpen Kemal Atatürk évszázados álma valósulna meg, teljesebben be. Ebben egész Törökország egyetért az átlag töröktől a hadseregen át a politikai pártokig. Csak éppen a társadalmi berendezkedés eddigi alappilléreit, az alkotmányt és a hadsereg vezető szerepét kellene a rendszer alól úgy kivenni, hogy annak építménye ne omoljon össze, azaz a kíméletlen „rend” ne az ellentétébe, az anarchiába, vagy ami még rosszabb, az iszlám fundamentalizmusba csapjon át.

E roppant nehéz ellentmondások közepette halad jelenleg az ország demokratikus átalakítása az EU követelményrendszerének megfelelően. Csak remélni lehet, hogy a végcél: a kemali álmom beteljesítése elég erős ösztönzöt fog jelenteni, ahhoz hogy a jelenben még elfogadhatatlannak látszó kompromisszumok végül működjenek.

5.8.5. Az ország alkotmányos rendjének átalakítása

Még a hadseregnek az 1960-as zavargások utáni beavatkozása után megteremtik az intézményes lehetőségét annak, hogy a hadsereg folyamatos kontroll alatt tartsa a politikai életet; ez pedig a már említett Nemzetbiztonsági Tanács(NSC), amely a hadsereg sajátos csúcsszerveként mind a parlament, de akár a miniszterelnök döntéseit is felülbírálhatta. Nos az 1980-as zavargásokat követően az 1982-ben létrehozott új alkotmány alapvetően a Nemzetbiztonsági Tanács szempont-rendszerének megfelelően lett kialakítva, azaz szinte korlátlan lehetőségeket biztosított a hadsereg és a hatóságok részére, az állam általuk meghatározott ellenségeivel szembeni leszámoláshoz. Ebben semmiféle egyetemes vagy európai emberi jogi megállapodást vagy szokást nem vettek tekintetbe. A török igazságszolgáltatási és büntetés végrehajtási rendszer olyan igazságtalanná és kegyetlenné vált, egyrészt ami fölött egyszerűen már nem hunyhattak szemet az ország nyugati

---

⁴⁷ Nilüfer Narli: Parliamentary Control and Oversight of the Security Sector, Task Force Working Paper No. 7., 2005. február

szövetségesi, bármennyire is kényelmes lett volna ez, másrészt az általános európai normáktól igen távol álló belpolitikai gyakorlat a legfontosabb akadályává vált Törökország Európához való közelítésének.

A polgári politikusokat, parlamenti pártokat persze az is nagymértékben motiválta, hogy az ország alkotmányos rendjének átalakítása egyben a hatalom jelentős átrendeződését is jelentené a hadseregtől a parlamenti politika irányába.

Ez cél még olyan a pártok közötti együttműködést is létrehozott, ami lehetővé tette, hogy az alkotmánymódosításokhoz szükséges kétharmados szavazások létrejöhessenek, amire korábban az egymással torzalkodó pártok között nem volt példa. Ez a pártok közötti korábban nem létező együttműködés azonban figyelemre méltó pozitív jel, ami lehet, hogy a török parlamenti demokrácia nagykorúságának kezdetét mutatja.

A változások mértékét mutatja, hogy az 1982-es Alkotmányt 1987 és 2004 között nyolc(!) hullámban módosították, amely változások nemegyszer igen nagy horderejűek voltak. Mégis, a legnagyobb változásokat a 2001. évtől megvalósított módosítások jelentik, az úgynevezett „harmonizációs törvények”, amelyek így már nevükben is arra utalnak, hogy az EU koppenhágai kritériumainak való megfelelés volt az elsődleges cél.⁴⁸

E változások alap-jellegét talán a leginkább úgy fogalmazhatnánk meg, hogy míg az 1982-es Alkotmány fő célja az Állam, az államberendezkedés védelme az állampolgárokkal **szemben**, addig az azóta végrehajtott változtatások mindegyikének a célja az **állampolgár** alkotmányos, emberi jogainak védelme, garanciája.

A 2001-es törvény hozza a legjelentősebb változtatásokat az emberi szabadságjogok terén, az élethez, biztonsághoz, magánélethez, utazáshoz, levéltitokhoz fűződő alap emberi jogok mellett megfogalmazást nyernek olyan társadalmi vetületű szabadságjogok is, mint a vélemény és sajtószabadság, gyülekezési és egyesülési jog, a tisztességes tárgyaláshoz való jog, de megtaláljuk itt a szakszervezeti, az egyenlő bérhez fűződő jogokat és sok egyebet is. Ugyancsak itt korlátozzák a halálbüntetés kiszabását néhány kivételes esetre. Ugyanakkor, más összefüggésben szemlélve a dolgokat, meg kell, hogy döbbenjünk azon, hogy a NATO-

⁴⁸ Prof. Özbudun Ergun – Prof. Yazici Serap: Democratization Reforms in Turkey (1993-2004), TESEV Publications 10-40, 2004., Bilkent University

tag és nyugati szövetséges Törökországban 2001-ig kellett arra várni, hogy ezeket az alapjogokat felvegyék az Alkotmányba. Az új Alkotmány megalkotásánál egyébként a német alkotmányt vették mintának, — az ott alkalmazott megoldásokat, megfogalmazásokat igyekeztek használni Törökországban is.

További feladatot jelentett az Európai Emberi Jogok Konvenciójában megfogalmazott elvek alkalmazása. Ehhez a büntetőeljárás menetét kellett teljesen átalakítani. 2002 során születnek meg azok a szabályok, melyek tiltják a foglyok verését, illetve kínvallatását (korábban a bíróságok bizonyítékként fogadták el a kínzással szerzett vallomásokat), s ugyanebben az évben kerül sor a halálbüntetés teljes eltörlésére. Ugyancsak jelentős lépés, hogy sor kerül az úgynevezett Állambiztonsági Bíróságok feloszlatására, melyek bár néhány polgári taggal, de katonai vezetők irányításával működtek állam vagy rendszer-ellenes ügyekben.

2003-ban eltörlik a Terror-ellenes törvénynek azt a szakaszát, ami a „szeparatista propagandát” rendeli büntetni, ezzel eltörölve az úgynevezett „gondolati bűnöket”. Végül 2004-ben végképp és teljes mértékben eltörlik a halálbüntetést, így elhárul az akadály annak, hogy Törökország ratifikálja, az Emberi Jogok Európai Chartáját.

Az EU-nak való megfelelés igénye, de a demokratikus változások iránti egyre erősödő belső nyomás következtében is kibontakozott „törvénykezési láz” összességében, alapjaiban változtatta meg a török politikai és társadalmi rendszer kereteit. Lépésről-lépésre számolták fel a hadsereg privilégiumait, illetve eszközeit a társadalom teljes ellenőrzésére, irányítására. A folyamat még nem zárult le, de itt talán érdemes legalább röviden áttekinteni a civil-katonai kapcsolatok alakulását, helyzetét, illetve e hatalmas horderejű változások következményeit Törökország állami berendezkedése szempontjából.

Láthattuk, hogy a hadsereg egészen különleges szerepet játszott Törökország történetének legutolsó nyolcvan évében. Nem csupán a sikeresen megvívott nemzeti felszabadító háború erősíti meg társadalmi elfogadottságát, de lényegében a hadsereg előbb eszköze a társadalom Kemál Atatürk vezette teljes átformálásának, majd halála után reformjainak őrzője, továbbvivője is. Sajátos módon, így a külső veszélyekkel szembeni védelem tradicionális feladata mellett, magára vállalja a társadalmi rend kemáli elveknek megfelelő megtartását, védelmét is. Míg azonban a társadalmi rend őreként való fellépés a

hadseregek részéről általában katonai diktatúrákhoz szokott vezetni, Törökországban ez nem, vagy legalábbis nem így következett be.

4.6. Törökország és az Európai Biztonsági és Védelmi Politika

A hidegháború korának lezárulásával, illetve az európai politikai és biztonsági rendszer átrendeződésével Törökországot igen kellemetlenül érintette, hogy miután a továbbiakban nem volt szükség a Dardanellák védelmére a szovjet, illetve Varsói Szerződés erőivel szemben, — az ország NATO-n belüli, eddigi kiemelt szerepe, fontossága igen jelentős mértékben csökkent. Ráadásul ez éppen akkor történik, amikor Törökországnak minden olyan érvre szüksége van, amely pedig az ország nélkülözhetetlenségét bizonyítaná Európa számára, alátámasztandó EU-tagság kérelmét.⁴⁹

Törökország, amely NATO-beli fontossága révén a Nyugat-európai Unió (WEU) fontos tagja is volt, eleinte nagy reményeket fűzött a leendő önálló Európai Biztonsági és Védelmi Politikához, sőt 4-5000 fős csapat kontingensre tett ígéretet a Gyorsreagálású Erők számára. Cserébe, de úgy is mint korábbi fontos WEU-tag úgy gondolta, hogy beleszólást kap a döntési mechanizmusba is. Nagyot kellett csalódnia; — arra való hivatkozással, hogy nem EU-tag, kizárták a döntéshozatalból.

Törökország erre első felindulásában megvétózta az EU-nak a NATO erőforrásokhoz való garantált hozzáférését. Némi lehiggadás, illetve az álláspontok tisztázása következett be a NATO 2001-es budapesti külügyminiszteri értekezletén. Törökország ezután visszavonta vétó-ját. De miről is volt itt alapjában szó?

A WEU esetében nem jelentett túl nagy problémát azoknak az országoknak a helyzete, melyek a NATO-nak ugyan tagjai voltak, de nem voltak tagok az EU-ban. Ezek között találjuk Törökországot, amely nem tag, de a jövőt illetően tagságra aspirál az EU-ban, illetve olyan országokat, amelyek NATO országok, de nem készülnek a közeljövőben EU-tagságra mint pl. Norvégia vagy Izland. A WEU a problémát úgy oldotta meg, hogy a nem-EU, de NATO-tagokat társult, illetve megfigyelői tagsággal ruházta fel. Amennyiben pedig a társult tagok csapatokat ajánlottak fel katonai akciókhoz, akkor teljes joggal rendelkeztek az ilyen

---

⁴⁹ Ciller Tansu: The Role of Turkey in „The New World”, Adress in Harvard University/Mass., 1993/10., Strategic Review, 1994.

akciók tekintetében. Továbbá javaslattevési joguk is volt, illetve részt vehettek a WEU különféle bizottságaiban és szervezeteiben. Így lényegében nem volt érezhető különbség az eltérő státuszú tagok között.

Mindez egy csapásra megváltozott az 1999-es Washington-i értekezlet után, amikor Törökországnak csupán a döntés-előkészítésben illetve operatív tervezésben biztosítottak beleszólást, de a *döntéshozatalban* már nem. Lényegében véve tehát Törökországtól az eddigiekhez képest *megtagadták* a következő, — a WEU-ban élvezett jogokat:

- Hogy teljes jogú tagként vegyenek részt, olyan EU-által vezetett katonai akciókban, amelyekhez csapatokkal járultak hozzá;
- A tanácskozási és javaslattevési jogot;
- A teljes jogú részvételt a WEU különböző szervezeteiben és bizottságaiban.

Törökország ezt a kizorításként értékelt helyzetet több szempontból is *elfogadhatatlannak* tartja a maga számára:

Először is úgy érzi, hogyha 4-5000 fővel járul hozzá a Gyorsreagálású Erőkhöz, akkor a döntéshozatalban való részvétel „jár” neki;

Másodszor, Törökország a világ jelenlegi három nagy veszélyzónájának a metszéspontjában fekszik. (Egy NATO-tanulmány, amely az európai gyorsreagálású erők lehetséges felhasználási helyeit vázolja fel, tizenhat ilyen helyszínt határoz meg. Ebből tizenhárom Törökország közvetlen közelében fekszik) Így a törökök nem alap nélkül hivatkoznak arra, hogy a török hozzájárulás meghatározó az európai biztonság szempontjából.

Van persze egy kevésbé hangoztatott mögöttes ok is. Ez pedig Ciprus kérdése. Ciprus kérdésében elég élesen eltér a török és az európai megítélés, s különösen most, hogy a sziget görög része tagja lett az EU-nak, míg a török rész további sorsa meglehetősen bizonytalan, Törökország semmiképpen sem akarja, hogy fontos biztonságpolitikai döntések nélküle szülessenek. Ez lényegében folyománya a harmadik nagy problémakörnek, azaz - hogy azáltal, hogy az EU nem veszi át a WEU megoldásokat, lényegében *leértékelődik Törökország politikai szerepe és jelentősége az európai biztonsági folyamatokban* és struktúrában. Ez pedig azon túl, hogy már elvileg is elfogadhatatlan a török vezetés részére, azzal a gyakorlati következménnyel is jár, hogy Törökország ezentúl nem vehet részt az európai hadgyakorlatokban, a különféle bizottságokban és szervezetekben, sőt meg kellene

például szüntetnie a részvételét olyan operációkban mint például az albániai rendőri jelenlét.⁵⁰

De túl a gyakorlati következményeken az egész problémakör azért is vált ki nagy frusztrációt a török vezetésben, mert bizonyítékát látják annak, hogy valójában az EU részéről hiányzik a Törökország tagságával kapcsolatos elkötelezettség.

Sokan, sokhelyütt elmondták, leírták már, — mégis, a politikai propaganda, vagy akár nevezhetjük politikai marketingnek is, szóval a közvélemény-befolyásolás ösztüze alatt könnyű mégis elfelejteni, hogy az államokat döntéseikben, nem a korábbi ígéretetek, az igazságérzet, vagy belátás motiválja, hanem csak és kizárólag az érdekeik. S ezek közül is legerősebben a rövid távú érdekek, hiszen a választási periódusokhoz, s így a politikusok személyes sorsához ezek kötődnek a legszorosabban. A vélt vagy valós rövid távú politikai érdekek érvényesítése az, ami leginkább számon kérhető egy-egy politikuson, illetve párton, s ez alapvetően szokta befolyásolni a politikusok és pártok sikerét vagy bukását. Ezért Törökország leendő európai szerepvállalásával kapcsolatban nem elegendő, ha csupán az erre irányuló török akaratot és erőfeszítéseket vizsgáljuk, legalább ilyen fontos, hogy az ezzel kapcsolatos legfontosabb európai szempontokat is figyelembe vegyük.

Tennünk kell ezt akkor is, ha tudjuk, hogy olyan, hogy „európai álláspont” nincsen, hiszen az egyes tagállamok érdekei, — s így nézetei is, — igen eltérőek lehetnek a Törökország majdani tagságával kapcsolatos kérdéseket illetően. Ugyanakkor ezen partikuláris érdekek mentén – (nem feltétlenül eredőjeként!) alakul ki az „európai” azaz EU-álláspont, ami azután konkrétan meghatározza majd a török csatlakozás idejét és körülményeit.

Azt is látni kell, hogy Törökország kérdése különbözik valamennyi eddigi, illetve tervbe vett egyéb bővítéstől. Míg az utóbbiaknál a kérdést a biztonságpolitikai, illetve gazdasági és politikai szempontok nagyjából teljesen lefedték, addig a török csatlakozás sok olyan új elemet is felvet, aminek Európa ma még talán a megvitatására sem áll készen.

---

⁵⁰ Tocci Nathalie: Turkey's Strategic Future, Paper for CEPS/IISS Eu.Sec.Forum, Brussels, 2003/5. és Tocci Nathalie: Our Future Southeastern Turkish Frontiers, CEPS Publications, 2004.

5. A török hadsereg a megújuló Törökországban

Láthattuk korábban, hogy a hadsereg a török társadalom szinte egésze által, milyen nagyra értékelt és tisztelt nemzeti intézmény. Hozzá kötődik a közgondolkodásban a modern Törökország létrehozása, majd területi sérthetlenségének megőrzése. A II. világháború után pedig a demokrácia legfőbb őre volt, elutasítva és ellenállva minden jobb-vagy baloldali, illetve vallási szélsőségnek. A háború utáni periódusban háromszor is átvette a hadsereg az uralmat, de mindig csak azért és annyi időre, hogy a politikai zűrzavart, illetve terrort leküzdve, helyreállítsa a demokratikus rendet. Így a hatalomátvétel ezen eseteire is úgy tekint a társadalom, mint hogy a hadsereg teljesítette az esküjéből fakadó feladatát a demokratikus rend megőrzésére.

Érdeemes egy pillanatra felfigyelnünk arra, hogy a hadseregek ez a ***politika felettsége***, milyen sajátosan török vonás. Mert léteznek apolitikus hadseregek, amelyek úgymond nem foglalnak állást politikai kérdésekben. A legtöbb esetben azonban a hadseregek, illetve azok vezetői elkötelezettek egy, vagy rosszabb esetben több hatalmi csoport irányában. Krízis esetén így könnyen válhat a hadsereg egy-egy politikai csoport érdekének érvényesítőjévé, kikényszerítőjévé, illetve a politikai összeütközés átterjedhet a hadseregre is.

A török hadsereg kemalista hagyományainak ma is maradéktalan érvényesülése azonban azt jelenti, hogy a hadsereg a politikába csak akkor és addig avatkozik, ameddig az valamely szélsőséggel szemben szükséges a demokrácia biztosításához. Ez persze így túl szép lenne, ahhoz hogy igaz is lehessen. Hiszen az 1980-83-as hatalomátvétel idején létrehozott alkotmány távolról sem volt a demokrácia példája. Ezt éppen a jelenleg is folyó, átfogó, szinte mindenre kiterjedő jogi reform mutatja, amellyel éppen az ott lefektetett játékszabályokat eltörölve igyekszik az ország euro-konformmá válni.

Ugyanakkor hiba lenne az akkori intézkedéseket mai szemmel, a mai feltételek alapján megítélni. A törökök nagy része is, úgy értékeli a hadsereg akkori szerepét, hogy úrrá lettek az anarchián és a kibontakozó terrorizmuson. Azóta pedig sokat változott a világ...⁵¹

---

⁵¹ Bassam Tibi: Die Postkemalistische Türkei, Internationale Politik, 1998/1.

A belső helyzetnél pedig talán még nagyobbat **változott** a külső környezet, az országgal, a **hadsereggel szembeni külső kihívások**.

Az 1952-óta tag Törökország igen fontos szerepet töltött be a NATO déli szárnyán. Mivel a szovjet haditengerészeti jelenlét biztosítása, háttere a számára az oly fontos mediterránon ottani bázis hiányában a fekete-tengeri bázisaikhoz kötődött, ezért a Boszporusz-on való áthajózás kényszere igencsak kényelmetlen volt számukra, hiszen a szorosok forgalmát Törökország teljesen az ellenőrzése alatt tarthatta.

Az itt stratégiai fölényt élvező Törökország, másutt viszont saját gyengeségét is megtapasztalhatta, hiszen a Szovjetunióval való közös határ túloldalán, több mint húsz hadosztálynyi katona állomásozott.

A kilencvenes évek szovjet implóziója következtében bár megszűnt az egy világhatalommal való összeütközés veszélye, ez azonban nem jelentette a biztonság növekedését, hiszen a létrejött utódállamok, illetőleg a régió viszonyainak alakulása még több bizonytalansági elemet tartalmaz, mint a Szovjetunióval szembeni viszony. Törökország talán még a korábbi helyzetnél is jobban érezheti úgy, hogy egy politikai és gazdasági krízisektől gyötört térség veszi körül és veszélyezteti kül- és belbiztonságát.⁵²

A kilencvenes évek korszakos változásaira ezért Törökország a hadsereg igen jelentős átalakításával, átszervezésével, modernizálásával reagált. Sok egyéb országtól eltérően ez nem merült ki létszám leépítésben, hanem olyan modernizálást, fegyverzeti fejlesztést jelentett, ami alkalmassá teszi a török hadsereget az új típusú kihívásokból fakadó, új típusú feladatok ellátására.

5.1.A török hadsereg modernizálásának főbb elemei

- Mint a világ legtöbb hadseregénél, itt is csökkentették a szárazföldi hadsereg létszámát, 525 ezer főről, mintegy 393 ezer főre, 1990-1994 között.

---

⁵² Bayülken Haluk: Turkey and Regional Security Interests, Conference on „Turkey in the changing Europe”, 1991/11., Bogazici University

- A nagyobb rugalmasság érdekében a korábbi hadosztály-szervezést, a ma elterjedt zászlóalj-szervezéssel váltották fel.
- Jelentősen megnövelték a páncélozott csapatszállító járművek és harckocsik számát.
- Önjáró lövegek és rakéta-sorozatvetők új generációját állították hadrendbe.
- Jelentősen növelték a csapatszállító helikopterek számát, a mozgékonyság növelésére.

A nagyszabású modernizálások alapját a török hadiipar gyors fejlesztése, illetve ennek az amerikai hadiiparral való szoros együtt működése teszi lehetővé. Az amerikai hadiipari cégekkel kötött termelési együttműködések eredményeként újlult meg a török légierő, jönnek létre az új páncélozott járművek, rakéta-rendszerek, illetve harckocsi fejlesztések. Ezen együttműködések közül a leglátványosabb az amerikaiakkal folytatott harci-repülőgép építési koprodukción, amely a kilencvenes évtized során 240db F16-os repülőgépet eredményezett Törökország számára!

Ami a haditengerészetet illeti, ott pedig a német cégekkel folytatott együttműködéssel létrehozott tengeralattjárókat, illetve egyéb hajókat érdemes megemlíteni. Törökország tehát az USA NATO-beli szövetségesei között élenjár abban, hogy hadseregét a modern követelményeknek, új kihívásoknak megfelelően fejlessze, alakítsa. A létszámban valamivel kisebbé vált török hadsereg rugalmasabbá, mozgékonyabbá, a legkülönbözőbb feladatokra gyorsan alkalmazhatóvá, bevethetővé vált. Mindehhez egy jól képzett, elkötelezett tisztikar, illetve motivált légénységi állomány járul, amely tényezők önmagukban is jelentősen emelik e hadsereg harci értékét.

De e hadseregnek a feladata sem kisebb, mint hogy a világ jelenlegi három legproblematisabb veszélyzónájának érintkezési pontjában lévő Törökország számára úgyszólván körkörös védelmet biztosítson a legkülönbözőbb külső és belső veszélyforrásokkal szemben. Tekintsük át röviden, melyek lehetnek ezek:

5.2. Külső veszélyforrások

Kaukázus

Mint már utaltam rá, a Szovjetunió 1991-es felbomlása, nem jelentette a török biztonsági politika tervezői számára azt, hogy ezzel megszűnt volna veszélyforrásnak lenni. Még annak révén sem, hogy megszűntek az egymás közti közös határok, hiszen egyrészt a közbeékelődő új államok, mint már említettem a politikai és gazdasági bizonytalanság új dimenzióját nyitották meg a török határok mentén. Másrészt — török értékelés szerint, — megnőtt az ország veszélyeztetettsége olyan országok irányából, mint Görögország, Szíria és Irak.

Míg előbbieket esetében a feléledő orosz nacionalizmus készítheti Moszkvát a régió ügyeibe való fegyveres beavatkozásra, addig a második csoportnál főleg a közel keleti régió eseményei adnak okot nyugtalanságra.⁵³

Hogy ezek nem teljesen alaptalan aggodalmak, azt az is bizonyítja, hogy az oroszok, ellentétben a Közép-Európai Konvencionális Haderőről Szóló Megállapodás előírásaival, (CFE-1990) a Közép-Európából kivont nehézfegyverzetek jelentős részét ide, az Észak-Kaukázusi Katonai Körzetbe vonták vissza, éppen a határaik menti bizonytalan helyzetre való hivatkozással.

A három súlyos, külső-belső, politikai, gazdasági, és társadalmi ellentétektől gyötört ország, Grúzia, Örményország és Azerbajdzsán közül Törökország az utóbbira tekint úgy, mint amelyhez, történelmi, kulturális, vallási és nyelvi kötelékek fűzik, és ezért Azerbajdzsánt támogatta (támogatja) az Örményországgal szembeni konfliktusban, melynek középpontjában a Nagorno-Karabakh-i enklávé sorsa áll. Az (inkább) örményeket támogató orosz vezetés viszont burkolt fenyegetésekkel igyekezett rábírní Ankarát a konfliktustól való távolmaradásra.

---

⁵³ Turkish Foreign Policy: A Synopsis, Török Külügyminisztérium honlapja, 2004/6.

Ez annál is inkább működött, mert Törökország amúgy is tartózkodni akart egy katonai jellegű beavatkozástól, — attól való félelmében, hogy egy ilyen beavatkozás keresztény-muszlim összecsapássá alakulhatna a rendkívül instabil térségben.

Közel keleti országok

Irak

Mint korábban már szó volt róla, a II. világháború utáni időszakban Törökország folyamatosan arra törekedett, hogy a közel-keleti konfliktusoktól távol tartsa magát, azokban semleges maradjon. Így az 1980-88 között határain dülő Irak-Iráni konfliktusban is sikerült kívülállónak maradnia.

Sőt, amikor 1990-ben Irak megszállta Kuvaitot a törökök eleinte ebből is szerettek volna kimaradni. Csak a nemzetközi közösség, illetve az ENSZ határozott fellépése láttán változott meg az álláspontjuk. S az ENSZ nem kevesebbet követelt Törökországtól, mint a Kirkuk-Yarmutalik olajvezeték lezárását, illetve az Irakkal folytatott kereskedelem teljes blokádját. Ez Irakon túl, nagy gazdasági csapás volt a török gazdaságra nézve is, — az erre vonatkozó becslések évi 2-2,5 milliárd dollárról szólnak. E károkat igaz, némileg enyhítette az USA és néhány Öböl-beli ország segélye. Katonai szempontból pedig a NATO légiereje vont az ország felé védőernyőt az esetleges iraki megtorlások ellen.

Az első Öböl-háború legfontosabb következménye Törökország szempontjából az volt, hogy Irak északi részén a Szaddam Husszein által brutálisan elnyomott kurdok fellázadtak, s jelentős kivándorlásuk indult meg a (kurdok által lakott) török területek felé. Természetesen a törökök semmit nem akartak(akarnak) kevésbé, mint hogy az amúgy is nyomasztó saját kurd problémáik, újabb menekültek érkezésével súlyosbodjanak, illetve egy újabb nemzetközi elemmel bővüljenek. Ezért erősen támogatták azt az ENSZ-elképzelést, hogy Észak-Irakban jöjjön létre egy védett zóna a kurdok számára (Operation Provide Comfort)

A második Öböl-háború során Incirlik a NATO, de legfőképpen az amerikai bombázók meghatározó fontosságú támaszpontja a Szaddam-elleni háborúban. S bár a háború, úgymond

végetért, e sorok írásakor nincs ember aki meg tudná mondani, hogy a béke mikor jön el, illetve hogy az milyen feltételekkel jön létre majd. Ami Törökországot illeti, az a tény, hogy az iraki vezetés láthatóan elvesztette a befolyását az iraki Kurdisztán felett, —nagyon rossz hír. Egy önálló, erőre kapó Kurdisztánnak jelentős esélye lehetne, a törökországi kurdokkal (és területekkel) való egyesülésre és így a status quo megváltoztatására. Ez pedig elfogadhatatlan Törökország számára.

Szíria

Szíriával 900 km közös határa van Törökországnak, így természetesen problémáik is vannak bőven. Ezek között vannak régi, területi problémák, mint Hatay tartomány, illetve Iskenderun városa, melyet a franciák 1939-ben Szíria francia protekturátusa idején adtak át Törökországnak.

Napjainkban azonban ennél fontosabb az a vita, amely az Euphrates vizéért folyik a két ország között. Törökország elmaradott délkeleti területei problémáira panacea a grandiózus Délkelet Anatólia Project, amely a folyóra gátak és vizierőművek sorát építi. Szíria attól tart, hogy Törökország elhasználja előle a létfontosságú vizet.

Azt is látni kell a két ország viszonylatában, hogy Szíriának viszonylag korlátozottak a lehetőségei a nyomásgyakorlásra, hiszen az Izraellel való szembenállás jelentős mértékben lekötíti erőit. Törökországgal szemben, ezért eddig leginkább azt a módszert alkalmazta, hogy különböző, Törökország irányában ellenséges csoportokat, —Örmény, Marxista, Kurd, — támogatott. E szempontok meglehetősen szégyentelen összekapcsolását tükrözi, hogy amikor Törökország nagyobb megértést mutat a szír vízproblémák iránt, akkor nemhogy csökkent a kurdok szír részről való támogatottsága, de például 1993-ban még az is megesett, hogy a szírek letartóztatták Öcalan kurd vezért, hogy így késztesék a törököket nagyobb rugalmasságra. (a török kommandósok később Szudánban elfogták és azóta börtönben tartják Öcalant)

Irán

A két állam óvatos távolságtartással igyekszik kerülni a problémákat, bár időről-időre megmutatkoznak a török szekularizáció, illetve iráni teokrata ideológiából fakadó ellentétek. Az USA-val ellentétben azonban Törökország tartózkodik attól, hogy Iránt a terrorizmus támogatásával vádolja meg, sőt a két állam 1993-ban kifejezetten megállapodott abban, hogy megakadályozzák azt, hogy terroristák menedéket találjanak Iránban.

Ami súlyosabb probléma, az Azerbajdzsán kérdése. Mint korábban már szó volt róla, Törökország rokonnépnek tekinti az azerbajdzsánokat, s ezért lehetőségéhez képest támogatja is őket. A probléma az, hogy történelmi okok miatt Észak-Iránban jelentős azeri népesség él, — sőt azeri felfogás szerint Észak Irán Azerbajdzsán része. Azzal egyesülve létrejöhetne Nagy Azerbajdzsán. Irán ezért attól fél, hogy Törökország a nacionalista érzelmek felszításával zavart kelthet az északi területein.

Görögország és Cyprus

A korábbiakban már részleteztem ennek a minden egyéb politikai, katonai problémánál nehezebben megoldható kérdés-komplexumnak az elemeit és eseményeit. Az anyag írása alatti időre esik Cyprus EU-taggá válása, mégpedig úgy, hogy a **résztevők előzetes deklarációival ellentétben csak a sziget görög része nyerte el a tagságot**. Ez azonban a nemzetközi közösség várakozásaival ellentétben nem a török magatartás, hanem a görög lakosság szavazatainak következtében alakult így, s e sorok írásakoriban igen nagy a tanácstalanság mind EU, mind ENSZ berkekben, hogy az így létrejött lehetetlen helyzetnek mi is lehetne a megoldása.

A Balkán

Mint az anyag bevezető részében indokoltam, terjedelmi és egyéb okok miatt a rendkívül összetett és egyéb anyagokban már igen részletesen feldolgozott balkáni problémára nem térek ki. Pusztán arra szeretnék itt, a teljesség igénye nélkül emlékeztetni, hogy Törökország, mint az Ottomán birodalom utódállama igen nagy érzékenységet mutatott a jugoszláviai muzulmán népcsoportok (Bosznia-Hercegovina, Macedonia, Koszovo) sorsának alakulása iránt. Ezért kezdettől fogva követelte a Szerbia-elleni katonai fellépést, és

a Bosznia-elleni fegyver-embargó feloldását. Eleinte csak repülőgépekkel és hajókkal járult a Szerbia-elleni blokádhhoz, mert az ENSZ, de különösen Szerbia, Görögország és Bulgária vehemensen elleneztek Törökország újbóli megjelenését a Balkánon. Mivel azonban az ENSZ meglehetősen híján volt egyéb, csapatokkal is részt venni kívánó országoknak, 1994-ben hozzájárultak, hogy a törökök 1500 békefenntartó katonát küldjenek.

Törökország ugyancsak jóindulatú figyelemmel kíséri Albánia sorsát is, részére az anyagi illetve katonai segítségnyújtás különböző formáit nyújtva. Ugyanakkor az adott körülményeket figyelembe véve valószínűtlen, hogy a koszovói krízis kiszélesedése esetén képes lenne az albánok oldalán katonailag beavatkozni.

5.3.A belbiztonságot veszélyeztető tényezők

Terrorizmus

Törökország már a 60-as évek óta folyamatosan küzd a terrorizmus problémájával. Az alap kurd problémán túl a legkülönbözőbb baloldali csoportok követték el egyre gyakoribb és véresebb merényleteket, eleinte otthon, majd egyre gyakrabban Nyugat-Európában is török célpontok ellen. Később ezek a csoportok kiterjesztették támadásaikat a törökországi, illetve nyugat-európai amerikai érdekeltségekre is.

1980-ra a helyzet tűrhetetlenné vált; —átlagban napi húsz ember esett terrorcselekmények áldozatául, s nyilvánvalóvá vált az is, hogy a különböző robbantó csoportok célja már nem kevesebb, mint magának az államberendezkedésnek a megdöntése. Szeptemberben a hadsereg magához ragadta a hatalmat, statáriumot hirdetett, s betiltott minden politikai tevékenységet. A mintegy harmincezer letartóztatott között sok szakszervezeti vezető, diák, újságíró volt, ezért az intézkedéseket sokan bírálták mind bel- mind külföldön, de az erőszak-hullámnak vége szakadt.

A török hadsereg 1983-ban helyreállította a demokratikus állapotokat, leszámítva néhány érzékeny területet, ahol fennmaradt a rendkívüli állapot. Arról pedig korábban ugyancsak ejtettünk már szót, hogy a hadsereg által ekkor létrehozott új alkotmány távol állt attól amit Európa más területein demokratikusnak neveznének. E kifogásoktól eltekintve azonban a hadsereg szerepét a legtöbb török úgy értékelte, hogy az, esküjéhez híven, megvédte, megóvta az országot attól, hogy azt a terror és a politikai káosz tönkretegye.

Örmény kérdés

Az örmény népirtás kérdése annak ellenére változatlanul rendkívül érzékeny bel-és külpolitikai probléma, hogy a tragikus események még az I. Világháború idejére nyúlnak vissza. Míg az örmények mintegy másfél millió ember szisztematikus legyilkolásáról beszélnek, addig a török propaganda hatalmas érv és eszközrendszerrel fejlesztett ki annak bizonyítására, hogy a nevezett népirtás meg sem történt, illetve legrosszabb esetben némi túlkapas történt azért, hogy a szovjet segítséget kapó örmények ne tudjanak leszakítani az országról területet. E verziót könyvekkel, múzeumokkal, történészekkel, sőt nyugaton zajló perekkel igyekeznek elhitetni, s hallani sem akarnak róla, hogy — ahogyan ezt több nyugat-európai ország, mindenek előtt Franciaország követeli, hogy elismerjék a népirtás tényét és ezért bocsánatot kérjenek. Sőt, mikor felmerült, hogy ez az elismerés és bocsánatkérés az EU-ba való bebocsájtásnak is feltétele lenne, a török reakció erre az volt, hogy ezen az áron inkább nem jutnak be. A bocsánatkérésen túl, persze vannak jóvátételi és terület-visszaadási követelések is a kérdés kapcsán.

További sajátossága a kérdésnek, hogy az örményeknek mintegy hatmillió diaszpórája van a világban, és így szinte bárhol le tudnak csapni a török érdekeltségekre. Erejüket fokozza, hogy számos palesztin és arab csoport rokonszenvezik ügyükkel és kész támogatni az Egyesült Államok szövetségesének tekintett Törökország-elleni akciókat.

Fundamentalista, radikális csoportok

Fontos itt előrebocsátani, hogy nem minden iszlamista programmal fellépő szervezet erőszakos, vagy terrorista jellegű. Például a Jólét Párt (Welfare vagy Prosperity Party), amely 1991-ben közel húsz százalékot ért el a választásokon, főleg gazdasági célokat fogalmaz meg programjában, s az 1983-as alkotmánnyal csak annyiban került szembe, amennyiben az általában tiltotta a vallási vagy etnikai alapon történő pártszerveződést.

Nem vitatható ugyanakkor, hogy léteznek az országban olyan radikális mozgalmak, melyek élesen ellenzik az állam szekularizációját, iszlám államberendezkedést, törvényhozást követelve. E csoportok számos gyilkosságot követtek el elsősorban olyan prominens törökök, — újságírók, tanárok, politikusok ellen, akik e szekularizáció szószólói voltak. A könyörtelen

állami elnyomás miatt ezek a csoportok azonban gyengék, s keveset lehet tudni arról, hogy mennyire hazai eredetűek, illetve külföldről irányítottak. Itt elsősorban Irán jön szóba, mint az ilyen csoportok támogatója. Annak ellenére, azonban, hogy ez több alkalommal bizonyítást is nyert, Törökország tartózkodott attól, hogy egy ilyen váddal kiélezze a két állam közötti kapcsolatokat.

E sorok írásakor jönnek hírek török üdülőhelyeken elkövetett robbantásokról, amelyek feltűnő hasonlóságot mutatnak az egyiptomi fundamentalista csoportok akcióival, abban a tekintetben, hogy a turisták elleni támadásokkal elsősorban az ország nyugati kapcsolatait igyekeznek rombolni. Akárcsak Egyiptom esetében, az ilyen akciók nem csak az egyébként roppant fontos idegenforgalmi bevételeket csökkentik, hanem árt annak az „Európa-kész”, civilizált, biztonságos országgépnek is, amelyet az ország magáról projektálni kíván.

Pedig az ország EU-csatlakozása a nagy áttörések és előrelépések ellenére sem mondható, hogy egyszerű folyamatnak ígérkezik. Ellenkezőleg; az előrehaladással párhuzamosan egyre jobban felerősödni látszik a csatlakozást ellenzők hangja és befolyása mindkét oldalon. Még ismert politikusok is képesek olyan szélsőséges véleményekre ragadtatni magukat, hogy például a török csatlakozás hiábavalóvá tenné Bécs 1683-as felszabadítását.⁵⁴

6. Következtetések: Törökország stratégiai jövője európai nézőpontból, illetve a török hadsereg szerepe e jövőkéiben

Nincs veszélyesebb igyekezet egy kutató részéről, mint a közeljövő történéseinek prognosztizálása. Mint a kilencvenes évek eseménytörténete mutatta; az igazi nagy változásokat senki nem látta előre a politikában, hírszerzésben, médiákban dolgozó tengernyi szakértő közül. De a tudomány sem dicsekedhet: Nem ért véget a történelem, és nem a civilizációk összezapása a legnagyobb gondunk. Ugyanakkor azonban mit sem ér egy olyan kutatás, aminek nincsen mondanivalója, használható következtetései a **jelen és a jövő** számára.

Mindezek fényében kell tehát újra elővennem *hipotéziseimet*, s megválaszolni azt a kérdést, hogy azokat a vizsgálat mennyiben igazolta.

---

⁵⁴ Fritz Bolkenstein, a brüsszeli Bizottság holland tagja. Idézi: Napi Világgazd. 2004.Szept. 9.

6.1. Munkahipotéziseim a vizsgálat eredményének fényében

A török hadsereg történetének sokoldalú vizsgálata, s ennek folyamatos változása, iránya és természete illetve a hidegháború lezárulása utáni időszakban betöltött szerepe — igazolja azt a feltételezést, hogy a modern török állam létrehozatalában és kialakításában vállalt szerep *egyszeri, a kor sajátos körülményei által meghatározott és nem megisméltődő esemény. Ez konkrétan azt jelenti, hogy a Törökország előtt álló sorsforduló, — az EU-csatlakozás ügyében a hadsereg már nem fog meghatározó szerepet játszani.* Az elmúlt évek változásai következtében a török politikai és társadalmi élet befolyásolásának eszközzrendszere gyors ütemben kerül át a parlament, illetve a politikai pártok irányítása alá.

Számos jele látszik annak, hogy *második hipotézis* is helyes volt; az a tény, hogy katonai vezetés gyors ütemben adja át helyét a demokratikus erőknek, paradox módon nem csak a demokrácia erősödését eredményezi/ eredményezheti, hanem azt is, hogy *a hadsereg által eddig is csak tűzzel-vassal visszaszorított olyan erők is előretörhetnek, mint az iszlám fundamentalizmus, a pán-török aspirációk, illetve a kurd függetlenségi törekvések.* Ez pedig egyformán aggasztó, mind Törökország, mind Európa számára.

Szerencsére, úgy tűnik, hogy *a harmadik hipotézis nem bizonyítható*, azaz, hogy a világ három legveszélyesebb veszélyzónájának metszéspontjában elhelyezkedő török állam e veszélyeket nem tompítaná, hanem saját céljai érdekében ezeket felerősítené. E veszélyforrások külön-külön való elemzése ugyanis megmutatta, hogy a jelenleg központi szerepet játszó EU-csatlakozástól függetlenül is, Törökország e feszültségek oldásában érdekelt, és ezért aktív erőfeszítésekre is hajlandó.

Ugyanakkor nem kétséges, hogy helyes volt *a negyedik hipotézis*, azaz, hogy a Törökországot körülvevő Fekete-tengeri illetve közel-keleti régió a XXI. század veszélyes konfliktus zónái maradnak. Mivel e területek meghatározó jelentőségű világpolitikai, katonapolitikai és gazdasági jelentőséggel bírnak, ezért az ott zajló folyamatokat a jövőben is kiemelt figyelemmel kell követnünk. Ezt tovább nyomatékosítja e területek viszonylagos földrajzi közelsége is.

6.2. A munka gyakorlati eredménye

Ezért vélem úgy, hogy e munka legfontosabb gyakorlati eredménye az a felismerés kell legyen, hogy Törökország, illetve a fekete-tengeri régió politikai esemény-története meghatározó jelentőségű lesz a következő tizenöt-húsz év során. Mind politikai és világnézeti, mind biztonságpolitikai, gazdaság-és energiapolitikai, szempontból, hatalmas, ellentétes érdekek, ideológiák, kultúrák állnak szembe, sőt feszülnek itt egymásnak. Ezek felismerése, ***a bonyolult összefüggések alapjainak megértése, folyamatos figyelemmel kísérése, illetve lehetőség szerint, érdekeinknek megfelelő befolyásolása rendkívüli fontosságú hazánk számára, biztonságunk és egész jövőnk befolyásolása szempontjából.***

6.3. Új tudományos eredmények

A dolgozat új tudományos eredményének azt tartom, hogy — reményeim szerint — sikerült bemutatnom, hogy a sajtóban tárgyaltakkal szemben Törökország európai uniós csatlakozása, távolról sem csupán annak kérdése, hogy kész-e, vagy képes-e Európa a majdan akkor 90-100 milliós iszlám államot befogadni, illetve hogy a görögök és a törökök meg tudnak-e állapodni Ciprus ügyében. ***Talán sikerült rámutatnom, hogy a török tagság milyen összetett világpolitikai, stratégiai, biztonság-és energiapolitikai érdekek és érdekrendszerek szövevénye.*** S akkor a gazdasági, társadalmi, szociális és vallási kérdésekről még nem is beszéltünk. A korábbi változások motorja, irányítója a török hadsereg pedig úgy tűnik az ország érdekeinek megfelelően belesimul e változásokba, de azokat a korábbiaktól eltérően már nem fogja(tudja) irányítani.

Az anyag lezárásakor napok eseménytörténete azt mutatja, hogy Törökország EU-csatlakozása mellett, illetve ellene szóló érvek, összefüggések, rendkívül bonyolult és ellentmondásos hálójá minden résztvevőt arra készítetett, hogy korábbi álláspontját az ellenérvek fényében újragondolja. Az, hogy a csatlakozási folyamat időtartamát már tíz, sőt egyesek tizenöt évre becsülik, ezt tükrözi, — illetve azt már korábban is említett nem egészen tisztességes politikusi magatartást, hogy legyen az egész kérdés már egy másik generáció problémája.

A magyar kül-és biztonságpolitika szempontjából azonban nagy jelentőségű lenne, hogy ha bár — természetesen — e régió konkrét eseményeinek előrejelzésére nem is vállalkozhatunk, de a legvalószínűbbnek tűnő alternatívákat számba vegyük.

A csatlakozási variációk, illetve azok lehetséges következményeinek bemutatását ugyancsak a dolgozat fontos eredményének tartom

Napjainkban úgy tűnik, e téren az ezzel kapcsolatos egyik legfontosabb összefüggés, az Irakban zajló konfliktus lezárulásával függ össze, azaz sikerül-e Irak területi egységét megőrizni, vagy az netán korábbi három tartományra bomlik. Ez ugyanis azt jelentené, hogy létrejön az autonóm kurd tartomány, ami elfogadhatatlan lenne Törökország számára, hiszen annak egyesülését a saját kurd területeivel –és így az önálló Kurdisztán létrejöttét, s a kurd területek elszakadását, — legfőlőbb háborúval tudná megakadályozni, vagy akár csak késleltetni is. Ez azonban **szembeállítaná** Törökországot szinte az egész világgal, — a NATO-t is beleértve, — és egyben **minden nyugati aspiráció végét** is jelentené.

A teljes csatlakozás elé tornyosuló akadályok láttán több oldalról is felmerültek olyan megoldások, amelyek a teljes jogú tagság helyett „**különleges partneri viszonyt**” létesítenének az EU és Törökország között. Ezek a megoldások nyilvánvalóan minden eddigi ígéret elárulását jelentenék az EU részéről, s török részről eddig valahányszor az ötlet felmerült, azt határozottan elutasították. Egy ilyen vagy ehhez hasonló eredménye a folyamatnak vezethetne ahhoz, hogy Törökország teljes egészében elvesse az európaivá válás programját, s e helyett ázsiai helyzetét állítaná politikája fókuszába.

Ennek egyik variációja lehetne a már korábban említett „**iszlám kártya**” kijátszása. Nem lehetetlen, de nagyon valószínűtlen opció. Először is a hadsereg, amely mindig is a szekularizáció védelmezője volt, élesen ellenezne egy ilyen irányváltást. Másrészt, bár Törökország gyakran hivatkozik a nyugatnak arra, hogy a lakosság teljes egészének mély vallásossága és az az állam szekularizációjának sajátos egysége mint a más iszlám országok számára, a valóság az, hogy Törökország nem képes önmagát példaképnek beállítani az iszlám világban. Ehhez elsősorban gazdasági ereje és politikai támogatottsága hiányzik. Ez kiderült akkor, amikor a Szovjetunió implóziója utáni időben megkísérelték a török identitású volt tagköztársaságok befolyásuk alá vonását.

Elméletileg ugyancsak lehetséges opció az Európától való elfordulás esetén, hogy az ország **önmagát ázsiai középhatalomként definiálva** keresi lehetőségeit. Ez egyben a **kaukázusi** területek irányában kifejtett aktivitásának megnövekedésével járna. Elképzelhető, hogy e téren valamilyen együttműködést próbálna kialakítani Oroszországgal. Figyelembe véve azonban, hogy a két állam történelmileg szinte mindig egymás vetélytársai voltak a

régióban, s így mindig is a kölcsönös gyanakvás jellemezte kapcsolatukat, ennek nem nagy az esélye. Annál is inkább, mert mint arról a korábbiakban már szó esett, az *itteni energia és nyersanyag források jelentőségének jövőbeli növekedése miatt a régió szinte valamennyi erőközpont; az USA, Oroszország, EU, Kína vetélkedésének célpontjává válhat*, így a török mozgástér itt nagyon korlátozottá válhat.

Összességében tehát azt a következtetést kell levonnunk, hogy mind Törökország, mind Európa számára az lenne a legjobb megoldás, ha a török csatlakozás a mai elképzeléseknek megfelelően, azaz *teljes jogú csatlakozásként* jönne létre. Ennek feltételeihez mindkét félnek még nagyon hosszú utat kell megtennie. Nem véletlen, hogy e feltételek létrejöttét jelenleg minimum tíz évre teszik. Ma még látni sem lehet, hogy a nagy témák közül, mondjuk a görög-török viszony, vagy Ciprus helyzete hogyan fog megoldódni. A nehéz szerkezeti, pénzügyi, foglalkoztatási problémákkal küszködő EU hogyan, mikor lesz képes egy addigra már közel százmilliós Törökországot befogadni (különösen, ha figyelembe vesszük közben a bolgár, román, s esetleges egyéb csatlakozásokat is).

De nem könnyebbek a Törökország belső problémáival kapcsolatos összefüggések sem. A demokrácia, az emberi jogok, igazságszolgáltatás teljes körűen EU-konformmá tétele. A témánk szempontjából különösen fontos hadsereg civil ellenőrzés alá helyezése az EU-követeléseknek megfelelően. Figyelembe véve a török hadsereg történelmileg sajátos szerepét a társadalom vezetésében, modernizálódásában, illetve az iszlám szélsőségek visszaszorításában,— itt roppant körültekintően kell eljárni.

Látni kell ugyanakkor azt is, hogy a hadsereg az elmúlt közel egy évszázad alatt esküjéhez híven mindig az ország érdekeit tartotta szem előtt, s a pozitív változások élharcosa volt. Az EU-által megkövetelt demokratizálódási folyamatokat akkor sem, ott sem akadályozta, ahol és amikor ezek saját befolyását, hatalmát csökkentette. Az EU nem elégszik meg az eddigi lépésekkel, hanem azt követeli, hogy a török hadsereg, — hasonlóan a nyugat-európai hadseregekhez, — kerüljön teljesen civil, azaz az éppen hatalmon lévő politikai kurzus irányítása alá.

A nagy kérdés azonban az, hogy a jelenlegi török politikai nomenklatura képes-e, vagy legalább a hosszú tárgyalásos időszak alatt képessé válik-e arra, hogy átvegye a hadseregtől

annak az egyik legfontosabb hagyományos szerepét, azaz a kemáli örökség őrzését, illetve a nemzeti célok és értékek napi-és pártpolitikán felülemelkedő védelmét és megőrzését.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- 'A Kaszpián gamble', A Survey of Central Asia, *The Economist*, 1998. február 7., p. 6.
- Alyson Bailes: Sub—regional Organizations: The Cinderellas of Europe's Security, *NATO Review*, 1997. március, p. 28.
- Amb. Parris Mark R.: Starting over: US—Turkish relations in the post—Iraq war area, *Turkish Policy Quarterly*, 2004/2.
- Asmus Roland – Larrabee D.—Ian Lesser: New Challenges, New Tasks, *Mediterranean Security Vol. 44*. pp. 25—31., 1996/5.
- Balogh András: Ázsia 2002 Helyzetkép, Internet, 2002.
- Bárdos—Féltoronyi Miklós: Közép—Ázsia geopolitikai helyzete, játékosai és játszmái, *Elektronikus Periodika Archivum*, 2002/13., Korunk
- Barkey, Henry J. Turkey's Strategic Future: A US Perspective, CEPS—IISS European Security Forum Working Paper No. 13 CEPS Brussels 2003
- Bassam Tibi: Die Postkemalistische Türkei, *Internationale Politik*, 1998/1.
- Bayülken Haluk: Turkey and Regional Security Interests, Conference on „Turkey in the changing Europe”, 1991/11., Bogazici University
- Biczó Krisztina: Atatürk hosszú árnyéka, *The Economist*, 8174 no., 3—18. p., 2000.
- CIA: The World Factbook: Cyprus, 2003/9.
- CIA: The World Factbook: Turkey, 2002.
- Ciller Tansu: The Role of Turkey in „The New World”, Adress in Harvard University/Mass., 1993/10., *Strategic Review*, Dobrovics Mihály: Gyári hibák (Törökország 75 éves), MaNCS, 2003.
- D. Connelly: Black Sea Economic Cooperation, *RFE/RL*, vol. 3. no. 26., 1994. július 1., p. 32.
- Dobrovics Mihály: Saját holott, HVG, 1999/10.
- Drent Margriet: EU Conditionality concerning Turkish Civil—Military Relations, Task Force Working Paper No. 1., 2004. Július
- Éleledő viták a török tagságról . *Napi Világgazdaság*, 2004. Szept. 09

Emerson Michael – Marius Vahl : Europe's Black Sea Dimension, CEPS Brussels, European Commission 2004

Emerson Michael – Tocci Nathalie: Turkey as a Bridgehead and Spearhead, EU—Turkey Working Papers, 2004., CEPS

Enöglü Haluk, Security Problems of Turkey, BKÁE Védelemgazdasági Tanszék, Szakdolgozat, 2000.

Eszes Máté: Musztafa Kernál egy népboldogító diktátor, Napi Gazdaság, XI. évf. 28. szám, 2001. február 2.

G. Uzeyir: New historical Roles for Turkey in Near Future, Turkish Daily News, 1992. június 25.

Harminc éve kötötték a ciprusi görög—török békét, ld. Internet: Múlt—kor történelmi portál, 2004/6.

Harvard Press, 2004

http://www.korunk.org/9_2002/torok.htm

Huntington Paul: The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order. Harvard Press, /Mass.1996

Huntington Paul: Who Are We? The Challenges to America's National Identity

Institute of Strategy and Security Policy, Defense Academy Vienna, Austria

Kadioglu A.: The Paradox of Turkish Nationalism and the Construction of Official Identity. In: Sylvia Kedourie (ed) Turkey. Identity, Democracy, Politics. London Portland 1998

Kennedy Paul: A nagyhatalmak tündöklése és bukása. Akadémiai Kiadó Budapest 1992

Kerekesházy József: Az igazi Kernál: Egy köztársaság születése, 1943., Terebess Kiadó

Keresztes Imre: Világi nézet, HVG, 1998. május 08.

Kushner D. : The Rise of Turkish Nationalism. London, Totowa 1977.

Meltdown in Russia, The Economist, 1998. augusztus 29.

Mester Tünde: Országtanulmány: Törökország, BKÁE, 2003.

Molnár Andrea: Törökország a megváltozott biztonsági környezetben, Új Honvédségi Szemle, 1998/3.

Müftüler—Bac, Meltem: Turkey's relation with the changing Europa, Manchester University Press 1997

Narli Nilüfer: Parliamentary Control and Oversight of the Security Sector, Task Force Working Paper No. 7., 2005. február

Oroszország és Európa. Orosz geopolitikai szöveggyűjtemény (szerk;Ljubov Siselina és Gazdag Ferenc) Zrinyi Kiadó Budapest, 2004

Özal Turgut: Turkey in Europe & Europe in Turkey, book, 1993—2005., John Mark Ockerbloom

P. Goble: The end of the Former Soviet Union, RFE/RL, 1998. szeptember 21.

Peter Volten – Jos Boonstra: Harmonising Defence Arrangements in Turkey, Task Force Working Paper No. 3., 2004. május

Prof. Axe Heinz—Jürgen: Zahnkapfel im Mittelmeer, Internationale Politika, 1998/1., Gerhard—Mercator Universität—Duisburg

Prof. Narli Nilufer: European Security: New paradigm, Lecutue at CEES—meeting Sofia, 1998.

Prof. Narli Nilüfer: Civil—Military Relations in Turkey, Paper prepared for DCAF meeting, 2004.

Prof. Özbudun Ergun – Prof. Yazici Serap: Demokratization Reforms in Turkey (1993—2004), TESEV Publications 10—40, 2004., Bilkent University

Riemer Andrea K. :Turkey and the European Union: Between a make or a break.Study paper.

Riemer Andrea K./Fred W. Korkisch (eds) USA—Türkei—Europa: Ein Geopolitisches Spannungsdreieck (Frankfurt: Peter Lang, 2009)

Riemer Andrea K.: Die Türkei und der Europäische Union: Eine endlose Geschichte ohne Happyend? In;Aus Politik und Zeitgeschichte, 3.3.2003

Riemer Andrea K.:Strategic Consequences of a Turkish—EU membership. Study paper 25p. (Inst. Of Strategy and Sec.Policy,) Defense Academy Vienna, Austria

Serebrian Oleg: Törökország növekvő szerepe a fekete—tengeri geopolitikában.

Shaffer Brenda: It's not about ancient hatreds, it's about current policies: Islam and stability in the Caucasus, CEPS (Centre for EU Studies), 2005/1., Harvard University

Szigetvári Tamás: Az EU és Törökország: Problémák és kilátások, BKE, Nemzetközi Kapcsolatok Tanszék, Házidolgozat, 1997.

Tocci Natalie: 21st Century Kernalism, Brussels, 2001., Centre for EU Political Studies

Tocci Nathalie: Our Future Southeastem Turkish Frontiers, CEPS Publications, 2004.

Tocci Nathalie: Turkey's Strategic Future, Paper for CEPS/IISS Eu.Sec.Forum, Brussels, 2003/5.

Turkey and the EU: Not so fast, The Economist, 20.12.1997.

Turkish Embassy Org.: Business and Economy, Internet 2003/7

Turkish Foreign Policy: A Synopsis, Török Külügyminisztérium honlapja, 2004/6.

Valinakis Yannis: the Black Sea Region: Challegnes and Opportunities for Europe, Inst. for Security Studies of WEU, 1999.

Wedel Heidi: A kurd kérdés, a török nacionalizmus és a demokrcácia megszűnése a Török Köztársaságban, Politika és Társadalom, 1995/3, Friedrich Ebert Stiftung